

ВІСНИК

Маріупольського
державного
університету

Серія:
ФІЛОСОФІЯ,
КУЛЬТУРОЛОГІЯ,
СОЦІОЛОГІЯ

Випуск 3

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К.В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 3

МАРІУПОЛЬ – 2012

УДК 3(05)

ISSN 2226 - 2849

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Філософія, культурологія, соціологія
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Видання включено до міжнародної, спеціалізованої, наукометричної бази даних
Index Copernicus International sp.z o.o.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 8 , від 20.06.2012 р.)

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов
Заст. головного редактора – к.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.ю.н., проф. М. О. Баймуратов, д.ф.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.е.н., проф. О. Б. Альохін

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Рябуха

Члени редакційної колегії: д.філос.н., проф. Т. О. Андрєєва,
д.філос.н., проф. Ю. Л. Афанасьєв, д.соц.н., ст.н.співроб. Л. Д. Бєвзенко,
д.філос.н., проф. В. А. Бітаєв, д.філос.н., проф. М. Т. Братерська-Дронь,
к.пед.н., проф. В. Г. Виткалов, д.філос.н., проф. О. П. Воєводін,
д.філос.н., проф. А. А. Гересамчук, д.філос.н., проф. Л. Т. Левчук,
д.філос.н., проф. В. А. Личковах, д.філос.н., проф. В. І. Лубський,
д.філос.н., проф. Т. С. Оленіч, д.філос.н., проф. О. П. Поліщук,
д.соц.н., проф. Б. В. Слющинський, д.соц.н., проф. В. І. Судаков,
д.соц.н., проф. М. В. Туленков, д.соц.н., проф. Н. М. Цимбалюк,
д.соц.н., ст.н.співроб. Г. Й. Чепурко, д.філос.н., проф. М. М. Черенков,
д.соц.н., проф. В. М. Щербіна

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а
тел.: (0629)52-99-46, e-mail: mggu_kafedra_kid@mail.ru

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №256.2

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»
87510, м.Маріуполь, вул.Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

© МДУ

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Воєводін О. П. ЕТИЧНА КУЛЬТУРА.....	7
Попович О. В. ХОЛОНОМНА ПАРАДИГМА ГЕНДЕРНОСТІ В САМОПІЗНАННІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ В ОПРАЦЮВАННІ ДИХОТОМІЇ «ОБРАЗ СВЯТОГО – АРХЕТИП ЮРОДИВИЙ».....	11

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Батичко Г. І, Велієва О. Р. СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ТА ПРОСТІР ПОЗИЦІОНУВАННЯ УНІВЕРСИТЕТУ НА РИНКУ ОСВІТЯНСЬКИХ ПОСЛУГ.....	17
Братерська-Дронь М. ТЕМА АПОКАЛІПСИСУ В КІНОМИСТЕЦТВІ.....	25
Виткалов В. Г., Виткалов С. В. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОЇ РІВНЕНЩИНИ.....	31
Головко О. В., Нікольченко Ю. М. ВІЗАНТІЙСЬКИЙ КОМПОНЕНТ У КУЛЬТУРІ НАСЕЛЕННЯ ПОГОРИННЯ ХІ-ХІІІ СТОЛІТЬ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛІТОПИСНИХ МІСТ ДОРОГОБУЖА І ПЕРЕСОПНИЦІ.....	40
Демиденко Я. ФУТУРИЗМ МИХАЙЛА СЕМЕНКА: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД.....	47
Жукова Н. А. ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ ЗРІЗИ МИСТЕЦТВА ЗРАЗКА «МАТРИЦЯ»: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	51
Кодьєва О. П. ВИДИ МИСТЕЦТВА ЯК ЕСТЕТИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	58
Кудлай В. О. КУЛЬТУРА АНАЛІТИКО-ПРОГНОСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОЛІТИЦІ.....	63
Матвійчук Б. РЕКЛАМА В КОНТЕКСТІ ПЕРСОНІФІКОВАНОГО ПІДХОДУ.....	72
Онищенко И. Г. ОСОБЕННОСТИ ДЕЛОВЫХ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ КОММУНИКАЦИЙ.....	77
Орехова С. Е. МУЗЕЙ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ И РЕАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ (НА ПРИМЕРЕ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ ПОЧТОВОЙ СВЯЗИ «УКРПОЧТА»).....	83
Петрова І. О. ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ЗІ ЗВЕРНЕННЯМИ ГРОМАДЯН В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	87
Сабадаш Ю. С. ГУМАНІСТИЧНА ПЕДАГОГІКА: ВИТОКИ ТА ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ.....	93
Фёдоров Ю. В. СОВРЕМЕННЫЕ СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ФЕНОМЕНА ВЫРОЖДЕНИЯ (ДЕГЕНЕРАЦИИ).....	99

СОЦІОЛОГІЯ

Бондаренко І. С.	
МІСЦЕ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ В ДЕТЕРМІНАНТІ СПОЖИВАННЯ.....	108
Ручка А., Скокова Л.	
КУЛЬТУРНИЙ КАПІТАЛ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ.....	114
Слющинський Б. В.	
ЕТНОКУЛЬТУРА СПІЛЬНОТИ ПРИАЗОВ'Я: КУЛЬТУРНА ІНТЕГРАЦІЯ ЧИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ?.....	122
Туленков М. В.	
ПРИНЦИПОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СОЦІАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ	129
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	138
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ.....	140
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	142

CONTENTS

PHILOSOPHY

Voevodin O. P. THE ETHICAL CULTURE.....	7
Popovich O. V. HOLY LINGUISTIC PARADIGM OF THE GENDER ASPECT SN A CONTEMPORARY INDIVIDUAL SELF-IDENTIFICATION AND IN HANDLING THE DICHOTOMY OF “THE HOLY IMAGE – THE ANTSTYPE OF THE FULL-IN-CRIST”.....	11

CULTURE

Batychko G. I., Veliyeva O. R. SOCIAL NETWORKS AS A FORMING FACTOR OF POSITIVE IMAGE AND POSITIONING SPACE OF THE UNIVERSITY AT THE EDUCATIONAL SERVICE MARKET.....	17
Braterska-Dron M. SUBJECT APOCALYPSE IN CINEMA.....	25
Vytkalov V. G, Vytkalov S. V. THE INFORMATION SPACE OF THE MODERN RIVNE.....	31
Holovko O. V., Nikolchenko Y. M. BYZANTINE COMPONENT IN THE CULTURE POPULATION POHORYNNYA XI-XIII CENTURIES THE MATERIALS CHRONICLES CITIES DOROGOBUZH AND PERESOPNYTSA.....	40
Demidenko Y. FUTURISM OF THE MIKHAIL SEMENKO: A CURRENT VIEW.....	46
Zhukova N. POSITIVE AND NEGATIVE CUT ART SAMPLE "MATRIX": CULTURAL ANALYSIS.....	51
Kodieva O. P. TYPES OF ART AS AN AESTHETIC AND CULTURAL PROBLEM.....	58
Kudlay V. O. CULTURE OF ANALYSIS AND PROGNOSTICS ACTIVITY IN POLITICS.....	63
Matviichuk B. ADVERTISING IN THE CONTEXT OF PERSONIFIED APPROACH.....	72
Onishchenko I. G. PECULIARITIES OF BUSINESS COMMUNICATIONS BETWEEN PEOPEL OF DIFFERENT CULTURES.....	77
Orehova S. E. MUSEUM AS MEANS OF FORMATION OF CORPORATE CULTURE AND REALIZATION OF COMMUNICATIVE POLICY OF THE ENTERPRISE (ON THE EXAMPLE OF THE UKRAINIAN STATE ENTERPRISE OF THE MAIL SERVICE "UKRPOCHTA").....	83
Petrova I. O. ORGANIZATION OF WORK WITH THE APPEALS OF CITIZENS IN LOCAL SELF- GOVERNMENT ORGANS: PROSPECTS OF DEVELOPMENT.....	88
Sabadash J. S. HUMANISTIC PEDAGOGY ORIGINS AND HISTORY OF FORMATION.....	93
Fedorov Y. V. MODERN SOCIAL AND CULTURAL ASPECTS OF THE PHENOMENON DEGENERACIES (DEGENERATION).....	99

SOCIOLOGY

Bondarenko I. S. PLACE MASS CULTURE IN THE DETERMINANT OF CONSUMPTION.....	108
Ruchka A., Skokova L. CULTURAL CAPITAL AND ITS IMPLEMENTATION IN THE MODERN UKRAINIAN SOCIUM.....	114
Sliushchinskiy B. V. ETHNIC CULTURAL PRIAZOVYA COMMUNITY: INTEGRATION OR CULTURAL OR MULTICULTURALISM?.....	122
Tulenkov M. V. FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF ORGANIZATIONAL INTERACTION IN SOCIAL MANAGEMENT.....	129
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	138
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	140
BOOKSHELF	141

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.74:234.2

О.П. Восводін

ЕТИЧНА КУЛЬТУРА

Розглядається етична культура індивіда та суспільства, їх взаємозв'язок, етичні цінності та ідеали. Етична культура суспільства визначається, з одного боку, етичною культурою індивідів, а з іншого, пануючими в даному суспільстві економічними і політичними відносинами.

Ключові слова: етична культура, моральні цінності, суспільство.

Серед розмаїття проявів культури, як суто людського способу руху, потрібно розрізнити здатність людини рухатися відповідно до законів устрою речей поза межами людського тіла, що робить людину суб'єктом, здатним рухатися по мірці любого виду, а також її здатність рухатися по власне людських законах у межах антропологічних проявів даної культури, що визначає рівень розвиненості її людяності, або рівень етичної культури. Тому важливо окреслити ту сферу людської екзистенції, яка є простором здійснення і прояву суто людського – етичного способу буття.

Етична культура є внутрішньою ознакою людяності індивіда і зовнішньо виявляється лише у способі вирішення конфліктів інтересів людей. На відміну від права, що встановлює однозначні й обов'язкові для виконання норми розв'язання важливих для реалізації домінуючих в суспільстві політичних і економічних інтересів, моральнісна культура пов'язана з вирішенням випадкових конфліктів інтересів, тобто таких, що супроводжують буття людини у всіх сферах її діяльності, у тому числі і таких, що трапляються поза правовим полем зіткнення людей.

Специфічною рисою етичної культури особистості є її здатність до безкорисливості і самопожертви. У протилежність насильницьким способам політичних і правових форм розв'язання соціальних конфліктів, морально вихована людина в конфлікті прагне задовольнити не свої, а чужі інтереси, за рахунок жертвування власним інтересом і добровільної відмови від домагань на об'єкт конфлікту. Інакше кажучи, етична форма вирішення соціального конфлікту здійснюється шляхом добровільного самопожертвування на користь більш потребуючого учасника конфлікту або суспільства.

Парадокс етичної норми, у порівнянні з іншими нормами культури, полягає у тому, що її вимога суперечить особистому інтересу, наприклад, «допоможи слабкішому» або «віддай життя за Батьківщину». На прапорі моралі цілком слушно можна було б накреслити слова з пісні – «Раніше думай про Батьківщину, а потім про себе!». У свій час Сократ нарікав оточуючим: «Якщо громадяни зрозуміють, що благо поліса вище за їх особисте благо, то і поліс буде цілий, і громадяни будуть щасливі». Тим самим, окрім регулятивної виявляється і ціннісно-орієнтаційна функція етичної культури, її здатність імперативно встановлювати пріоритет соціальних (родових, суспільних) інтересів.

Звідси витікає, що етична культура, як і усіяка духовно-практична форма культури, має два основні аспекти: 1) цінності, ідеали, 2) регулятиви.

Етичні (моральні) цінності в суспільстві прийнято називати «етичними чеснотами», головними з яких ще стародавні греки вважали розсудливість (благорозумність), помірність, мужність і справедливість. У доповнення до названих у всіх народів почитають чесність (честь), вірність, дружбу, пошану до старших, власну

гідність, працьовитість, патріотизм. Чесноти завжди представляються у свідомості в досконалому вигляді і виступають як соціально заохочувані цільові ціннісні установки або етичні ідеали.

Будучи конкретним виразом етичних цінностей і ідеалів, чесноти орієнтують людей на соціально схвальні способи вирішення конфліктів інтересів і руху людей. Проте чесноти не завжди визначають поведінку окремих індивідів. Крім чеснот в суспільстві широко поширені хиби, різноманітні способи ухилення від самопожертвування і виконання етичного обов'язку, які, подібно до чеснот, також мають конкретні, соціально визначені форми. Хиби є у всіх людей. Відсутність хиб (безгрішність) – вирішальна ознака святості. Гама хиб нескінченно різноманітна – від боязкості до жадібності, від марнотратства до пошлості, від лицемірства до заздрості, від зловтіхи до мстивості тощо.

Саму суть, серцевину хиб складають різні форми егоїзму та егоцентризму, відсутність здатності до самопожертвування, або уміння це долати. Крім відвертого *аморалізму* — хиб, спрямованих на отримання насолоди при баченні страждань інших людей (підлість, низькість, зловтіха), широко поширені усілякі форми *етичної потворності* (ревності, заздрість), *етичних збочень* (пихатість, гординя), *фальшивих етичних відчуттів* (лицемірство, ханжество) і т.п. Частіше за все, хиби і вади є гіпертрофованим або збоченим продовженням властивої даному суспільству системи чеснот. На відміну від останніх, хиби не сприяють правильному (соціально санкціонованому) вирішенню етичних конфліктів, а, навпаки, посилюють і загострюють їх. Вивчення та наукова класифікація хиб ускладнені з причини того, що, по-перше, суспільство (етика як наука) не включає хиби у предмет власного дослідження (моралі), а по-друге, у людей немає морального права засуджувати інших людей, оскільки «кожен не без гріха». Крім того, засудженню хиб, як це не парадоксально, перешкоджають сучасні форми політики і права, орієнтовані на насильницькі, тобто, аморальні та неетичні по своїй суті, форми організації сумісного життя людей. В усякому разі, завжди знайдеться привід звинуватити особу, що критикує керівника, якщо не в наклепі, то в образі гідності критикованого або посади, яку вона займає.

Чесноти орієнтують людей на розрішення етичних конфліктів і сприяють розвитку суспільства, спільної творчої діяльності людей. Ї оскільки культура по своїй суті є суспільною формою життєтворчості, то чесноти виступають як цільові орієнтири і критерії самоідентифікації людини в культурі, етичною формою визначення культурних цінностей суспільства. Відступи від етичної культури або її відсутність, а що ще гірше, свідоме нехтування культурними нормами і правилами ведуть до деструкції, саморуйнування й самознищення суспільства. Не можна забувати, що разом із традиційною базовою етичною культурою в суспільстві існують усілякі форми її спотворення і відхилення від неї (девіації), а також некультура і відверта безкультурність, тобто, демонстративна зневага до культури. Не випадково у буденній повсякденності для оцінки подібних ситуацій і характеристики поведінки окремого індивіда з погляду цільових, соціально-організуючих цінностей (ідеалів) культури широко застосовуються вирази типу: «не-культурний», «без-культурний», «вандалізм», «варварство», «дикунство» і т.п. У вказаному значенні часто говорять про «правовий нігілізм», «політичну безграмотність», «етичну нестриманість або невихованість», «естетичний несмак», «релігійну ересь», «забобони і атеїзм» та ін. Подібно генетичним мутаціям, що обумовлюють не тільки біологічну потворність, але й пристосовність організму до змінених обставин і умов життя, культурні девіації, як інваріанти буття людини в культурі, не тільки ускладнюють існуючий культурний контекст, але й створюють нові можливості (модальності) вдосконалення культури, у тому числі і етичної її складової. Тому моральна терпимість (толерантність) у сучасному світі

набуває статус загальної етичної цінності.

Що ж спонукає індивіда наслідувати етичні цінності і дотримуватись етичних норм, які з них випливають?

Зазвичай здатність індивіда до самопожертви пояснюють силою звичаю. Однак попри усю зовнішню схожість, між звичаєм та етичною нормою є значні внутрішні відмінності. Найістотніша відмінність звичаю від етичної норми полягає у тому, що звичай орієнтує на безумовне підпорядкування, автоматичне виконання норм традиції і не допускає можливості самостійного вибору способу дії: «Звичай — деспот поміж людей» (О.С. Пушкін). Тоді як етична самопожертва припускає як суттєву умову можливість вільного, альтернативного і самостійного вибору кількості і форми (способу) самопожертвування. Без такої свободи морального вибору етичне самопожертвування стає абсолютно неможливим. Крім того, етично вихований індивід повинен бути здатний відмовитися виконувати приписи звичаю, якщо визнає їх аморальними.

Посилання на примусову силу громадської думки також виявляється теоретично неспроможним вже внаслідок того, що, по-перше, громадською думкою можна свідомо маніпулювати, а по-друге, поза зовнішньо вираженою громадською думкою часто ховаються нелюдські, антигуманні та аморальні егоїстичні мотиви. Навпаки, досвід історії свідчить, що найблагородніші й етично чисті вчинки здійснювались в результаті героїчного подолання забобонів громадської думки, часто-густо ціною життя або тяжких фізичних і моральнісних страждань особи.

Крім розхожих посилань на примусову силу звичаю і громадської думки в теоретичній етиці існують й інші способи обґрунтування моральності, а саме — релігійний, натуралістичний, раціоналістичний і сенсуалістичний.

Релігійний підхід посиляє питання про суть моральності до Бога і його примх у складанні списку заповідей (настанов-приписів). Згідно цієї концепції Бог є абсолютним джерелом всього, що існує, а тому є абсолютним моральним авторитетом і не підлягає критиці. Не випадково головним етичним гріхом (хибою) в релігії вважається гордіня і зарозумілість людини. Вказівка на божественну природу моралі по суті знімає питання про специфіку і механізми моральної регуляції поведінки людей, бо «так Богу завгодно», а також відхиляє особисту відповідальність індивіда перед іншим індивідом — за свої вчинки він відповідає лише перед Богом.

Біологічний підхід у поясненні моральності стверджує, що норми моралі вироблені у людини в ході еволюції природою, закріплені в генах спадково від покоління до покоління. Такий підхід по суті теж знімає всіляку моральну відповідальність з індивіда, перекладає її на дію біологічно успадкованих механізмів й також не в змозі пояснити причини прояву аморалізму і порушення етичних норм.

Раціоналістичний підхід домінує в історії етики і пояснює норми моралі здатністю людей встановлювати правила раціональної поведінки і передбачати негативні наслідки своїх вчинків. Головним поняттям раціоналістичного підходу в етиці є висунуте ще Демокритом поняття благородної розсудливості, тобто можливості індивіда раціонально вибирати й обмежувати свої бажання, а також свідомо підходити до вибору засобів та способів їх здійснення. Демокриту вторив Сократ, категорично стверджуючи, що «Чеснота є знання!».

З утвердженням буржуазного індивідуалізму і, відповідно, соціально конкурентних відносин, широкого розповсюдження набула етична теорія «розумного егоїзму», згідно якої у загальній «війні всіх проти всіх» життєво необхідні розумні, раціонально усвідомлювані взаємні поступки у вигляді податків або суспільного розподілу праці, які дозволяють індивідам задовольняти егоїстичні запити за рахунок власних поступок або поступок з боку інших людей. Аналогічно, в 70-80 роки ХХ ст. в Радянському Союзі посилено пропагувалася теорія «розумних потреб» для пояснення

невдач у будівництві комунізму.

Однак при всій своїй привабливості раціоналістична теорія нездатна пояснити, чому, знаючи абстрактні норми моралі, люди часто не тільки не дотримуються їх, але й використовують це знання етичних норм, а також знання про етичні вчинки інших людей заради власної вигоди, на свою користь. Всі знають різницю між публічно ввічливою і власне етичною поведінкою, між лицемірством етикету і справжнім тактом у спілкуванні з іншими людьми. З цього приводу А. Швейцер якимось іронічно зауважив: «завжди знайдеться людина, що захоче доїти корову, яку годують інші». Й навпаки, багато неписьмених людей, які не могли пояснити свої моральні вчинки, не могли навіть назвати моральнісні норми, якими вони керувалися у своєму житті, були взірцем моральності для суспільства.

Тут важливо підкреслити, що *знати, що таке добро, навіть хотіти робити добро ще не означає, що людина вміє бути доброю і робить добро насправді*. У цьому і полягають принципова помилка і вади всієї існуючої системи виховання – знання про те, що таке добро або справедливість само по собі не робить людину доброю. Потрібно ще не тільки хотіти бути добрим, але і вміти робити добро і бути справедливим. Потрібна особиста праця, особиста відповідальність й величезні психологічні зусилля, щоб здійснити акт самопожертвування. Ідея справедливості здійснюється тільки справедливими засобами. Ніяка, навіть найблагородніша ідея не може бути досягнута несправедливим, неблагородним та незаконним шляхом.

З іншого боку, люди часто скоюють непередбачувані, безрозсудні, але, разом з тим, благородні вчинки. І взагалі, звідки люди знають про конкретні форми і прийнятні межі самопожертвування, тобто про конкретну етичну норму і конкретні межі справедливості, що стосується тільки цих індивідів, якщо співвідношення їх інтересів неможливо наперед передбачити, оскільки конфлікт виникає випадково? Адже не існує підручника про етичні норми на всі випадки життя! Чому люди жертвують і звідки вони знають, скільки, в якій формі і як потрібно жертвувати у кожному конкретному випадку? На ці парадоксальні питання раціоналістичні теорії в етиці не дають однозначної відповіді або взагалі замовчують їх.

Сенсуалістична ідея про те, що в основі моральності лежать етичні відчуття, вперше була висловлена Аристотелем, а потім понову була перевідкритою шотландською школою філософії, найвідомішими представниками якої є А. Шефстбері, Ф. Хатчессон, Д. Юм, А. Сміт. Головну загадку моральності – загадку самопожертвування — сенсуалістичний підхід вирішує з позицій теорії етичного почуття, що репрезентує «суспільний (чужий) інтерес» в психіці окремого індивіда й тим самим «захищає» його. Завдяки здібності людини в узагальнених етичних почуттях переживати чужий інтерес як свій власний, індивід набуває здатність «жити людськи», зіставляти свої і чужі інтереси, встановлювати справедливі межі (етичні норми) їх задоволення, співпереживати чужому горю та щастю, жертвувати своїми інтересами на користь тих, хто більш потребує. Як емоційне узагальнення й емоційна абстракція етичне відчуття не тільки визначає (впізнає), скільки і як слід жертвувати, але й імперативно примушує індивіда зробити акт самопожертвування – він жертвує тому, що хоче це зробити. Не випадково, «золоте правило» моральності свідчить: «По відношенню до інших людей поступай завжди так, як ти хотів би, щоб вони поступали по відношенню до тебе», тобто приватний інтерес окремої людини повинен співпадати із загальнолюдськими інтересами. Саме у переживанні етичних почуттів людина відчуває себе власне людиною, а не суб'єктом, тому саме етичні почуття дають їй найбільшу насолоду і задоволення.

Таким чином, досконалість етичної культури окремого індивіда і суспільства в цілому залежить від різноманітності та розвиненості суспільних етичних почуттів – добра, зла, справедливості, совісті, боргу, дружби, милосердя, чесності, дружби,

любові, патріотизму та ін. Етична культура суспільства визначається, з одного боку, етичною культурою індивідів, а з іншого, пануючими в даному суспільстві економічними і політичними відносинами, що встановлюють «граничні межі людяності» конкретного суспільства, за якими справжня моральність «скочується» в етичні збочення та хиби. «Царство моралі» й «всезагальність людяності» встановлюється тільки у такому суспільстві, яке має бути позбавленим політичних (насильницько-егоїстичних, класово-державних) регулятивів, завдяки чому міра індивідуального щастя має визначатися ступенем задоволення інтересів (щастя) всіх членів суспільства.

Voevodin O.P.

THE ETHICAL CULTURE

In the article the ethical culture of the individual and society, their relationship, ethical values and ideals. Ethical Culture Society is determined on the one hand, the ethical culture of individuals, on the other, prevailing in this society, economic and political relations.

Keywords: *ethical culture, moral values, society.*

УДК 316.72 (063)

О.В. Попович

ХОЛОНОМНА ПАРАДИГМА ГЕНДЕРНОСТІ В САМОПІЗНАННІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ В ОПРАЦЮВАННІ ДИХОТОМІЇ «ОБРАЗУ СВЯТОГО – АРХЕТИП ЮРОДИВИЙ»

У статті аналізуються глибинні регулятиви на матеріалі холономної парадигми гендерності в самопізнанні сучасної людини за допомогою дихотомії «образу святого – архетип юродивий».

Ключові слова: *архетип, “образ святого”, “архетип юродивого”, “самопізнання”, “гендер”.*

Гендер як соціально і культурно означена різниця в поведінці, звичаях, творчій діяльності та соціалізації в цілому жінок, чоловіків, фіксується в описі різних наук. Для гуманітаристики гендерні дослідження є актуальним напрямом, що зараз перебуває в стадії становлення. Проблеми гендерного розвитку особистості набувають особливої актуальності в умовах розбудови громадянського суспільства, формується не лише гендерна поведінка, а й концепція чоловічої та жіночої культури, національної ментальності; проблеми дослідження холономної парадигми сучасної людини. У нашому розгляданні ми виходили з того, що холізм (від грецьк. – цілий, увесь) – це філософія “цілісності” вчення, що розглядає світ як результат ступеневої творчої еволюції, яка спрямовується нематеріальним, непізнаним “фактором цілісності”- на думку Сметса [11, с.440]. У нашому дослідженні проблема гендерності виступає як частина щодо цілого (у нашому випадку парадигма).

Поняття гендеру в психології – це соціально-біологічна характеристика, за допомогою якої дається визначення поняттям «чоловік» та «жінка». Коли ми визначаємо гендерні відмінності, то схильні відносити їх до фундаментальної біологічної різниці між статями. Однак ці відмінності створюються з нашого особистого досвіду й різниці у вимогах, які висуває соціум у вигляді чоловічої та жіночої гендерної ролі. У дослідженнях з гендеру має значення соціально-психологічна природа гендерних ролей та стереотипів. Саме від них залежить наша самооцінка, сприйняття оточуючих, вибір професії і наша поведінка.

Для здійснення дослідження було опрацьовано роботи таких учених, як С. Аверінцев, Ш. Берн, О. Донченко, Е. Мелетинський А. Панченко, Ю. Романенко, Л. Рубінштейн, І. Смирнов, та ін.

Мета нашого розгляду – перевести цю проблему, що розглядається у розвідці, з галузі психології у сферу соціального життя і культури на матеріалі розглядання холономної парадигми сучасної людини, а саме дихотомії “образу святого – архетип юридичного”.

Загальноприйнятим у культурології є поняття *архетипу* (грецьк. *праобраз, першооснова, зразок*) [6, с.37]. Ми вважаємо, що цікавим для нашого дослідження є також визначення поняття «культурного архетипу». Сучасний дослідник А. Забіяко під *культурними архетипами* розуміє такі базисні елементи культури, які формують константні моделі духовного життя [5, с.39]. Для подальшого розгляду проблеми необхідно визначити сутність культурного архетипу. За результатами аналізу джерел з означеної тематики, можна зробити висновок, що зміст культурних архетипів складає типове в культурі, і в цьому випадку вони (культурні архетипи) - об'єктивні й трансперсональні.

У зв'язку з цим, постає закономірне питання щодо формування культурних архетипів. За твердженнями культурологів (С. Аверінцева, Е. Мелетинського, А. Панченка, І. Смирнова та ін.), формування культурних архетипів відбувається на рівні культури всього людства, а також культури великих історичних спільнот у процесі систематизації та схематизації культурного досвіду [2; 8; 9]. У ході нашої роботи, перед нами постало питання: чи відбувається усвідомлення окремим індивідом своєї причетності до культурних архетипів? Ми поділяємо погляд російського вченого Б. Успенського, який припускає те, що окремим індивідом чітко не усвідомлюється причетність до культурних архетипів, далі науковець зазначає, що відтворення культурних архетипів виступає раціонально ненавмисним актом [12, с.52].

Працюючи з таким складним філософським феноменом, як культурний архетип, вчені, зокрема, Е. Мелетинський, І. Смирнов та ін., дійшли висновку, що культурні архетипи як такі розкривають свій зміст не через поняття чи дискурс, а іконічно, тобто за допомогою зображувальної форми. Як нам вбачається, іконічна природа культурних архетипів обумовлює те, що вони наявні у свідомості як архетипові образи, зображувальні риси яких визначаються культурним середовищем і способом метафоричних репрезентацій [5; 8]. Вважаємо, найфундаментальнішою, з точки зору наукового знання, є робота С. Аверінцева “Аналитическая психология” К.-Г. Юнга и закономерности творческой фантазии” (1970 р.), в якій автор стверджує, що базовими в складі культури є не тільки універсальні культурні архетипи, а й етнокультурні архетипи. Зазначені положення потребують уточнення. Відомий вчений Б. Успенський зауважує, що під *універсальними культурними архетипами* слід розуміти «приборкання вогню, хаосу, утворення шлюбного союзу чоловічого та жіночого початків, зміну поколінь, «золотого віку» тощо, сутність смислообразів, які закарбовують загальні базисні структури людського існування в культурі, що розуміється як «ненаслідувана пам'ять колективу» [12, с.37]. Відтак, культурні архетипи виступають у ролі спонтанно діючих усталених структур обробки, зберігання і репрезентацій колективного досвіду [1, с.28]. Зберігаючи та репродукуючи колективний досвід культурогенезу, універсальні культурні архетипи забезпечують спадковість та єдність загальнокультурного розвитку (А. Забіяко) [5, с.14].

Зупинимося на дослідженні етнокультурних архетипів. По завершенні аналізування джерельної бази з означеної тематики, можна стверджувати, що етнокультурні архетипи репрезентують собою так звані константи національних духовностей. Щодо *національних духовностей*, то це такі новоутворення, які виражають і закріплюють основні властивості етносу як культурної цілісності. У

нашому випадку це жіночий архетип матері, який сформувався в умовах українського етносу, тому що в кожній національній культурі домінують власні етнокультурні архетипи. Ми вважаємо, що холономна парадигма суттєво визначає особливості національного світогляду, характеру, художньої творчості та історичної долі народу. Звернімося до відомої роботи «Вотан» (1960 р.) видатного психолога К.-Г. Юнга, в якій автор виділяє архетиповий образ Вотана – «даність» першорядній важливості, найправдивіше вираження і неперевершене втілення тієї фундаментальної якості, яка особливо притаманна німцям. Так, якщо про російські етнокультурні архетипи, можна говорити про орієнтацію на потайну святість, виражену в образах «града Кітежа» або фольклорного Ісуса, так ми можемо говорити про первинні витвори української духовності як «чуйність» або «щирість», як стійка модель трансформації вражень про Україну в жіночий образ Матері.

Дослідженням, що потребує уважного розглядання у сучасній гуманітаристиці ми вважаємо роботу О. Донченко та Ю. Романенка «Архетипи соціального життя і політика» (2001 р.), присвячену аналізу регулятивів психополітичного повсякдення. Автори, досліджуючи архетип образу матері на прикладі звеличення юродивого, вказували, що саме гуманістичний дух християнства, саме візантинізм зміщував акценти, «ідеалізуючи в образі святого – архетип юродивого» [4, с.203]. На думку сучасних науковців, саме безпорадний юродивий є тим об'єктом для материнської любові, якого так потребує ексекютивна психокультура візантинізму.

Далі вони стверджують: “Адже для Матері-Культури головне переживання і відчуття своєї значущості для іншого ... її повноцінні діти з часом починають жити своїм відокремленим особистим життям ... а от юродивий залишається біля матері не завжди, і піклування про нього дає можливість розчинити себе в зовнішньому, позбутися “Я” [4, 217]. Не можна не погодитися з думкою київських науковців, які пропонують, що саме психокультура візантинізму хронічно потребує для власного самовиправдання великої кількості непродуктивних індивідів ... лише їх існування за рахунок здорової частини населення живить материнське піклування [4, с.218]. Далі науковці роблять такий висновок, що культура починає спрацьовувати як механізм негативної психоселекції і чим здібнішим є індивід, тим більше перепон та інституційних фільтрів намагаються створити для нього держава і соціум [4, с.219]. Як нам вбачається, що з таким твердженням молодих вчених можна погодитися частково. Наше дослідження показало, що Данченко і Романенко наполягають на тому, що є нереалізована Мати-Культура, яка з неприхованою заздрістю починає калічити свою занадто самостійну дитину, в якій пробудився голос індивідуалізації. Вона всіляко гальмує розвиток дитини, припасовуючи яскраву індивідуальність під шаблон власного ексекютивного бачення. “Хіба може цей (ця) молокосос (ка) зробити щось самостійно?! Зась, ніколи. І я була не гіршою за нього (неї), а досягла меншого; хай він (вона) позбудеться гордині і прийде на поклін до мене. Моє прощення не зрівняти ні з яким гріхом дитяти” – саме так “міркує”, а точніше актуалізує підсвідоме жіноча культура, в якій “Я” є сильнішим за прагнення до самореалізації, де юродивий, що потребує захисту та опіки, цінується набагато вище, ніж талановитий і продуктивний індивід [4, с.225].

Так склалося історично, що психокультура візантинізму хронічно потребує для власного самовиправдання великої кількості непродуктивних індивідів. Як відомо, саме прихід капіталізму збільшує кількість таких індивідів, яких суспільство вважає «невдахами» тощо. Тому, лише їх існування за рахунок здорової частини населення живить материнське піклування. Культура, як зазначають Донченко та Романенко, починає спрацьовувати як механізм негативної психоселекції, і чим здібнішим є індивід, тим більше перепон та інституційних фільтрів намагаються створити для нього і держава, і соціум [4, с.203]. Як не парадоксально, нереалізована Мати-Культура з

неприхованою заздрістю починає калічити свою занадто самостійну дитину, в якій пробудився голос індивідуалізму. Вона всіляко гальмує розвиток дитини, припасовуючи яскраву індивідуальність під шаблон власного ексекютивного бачення. На жаль, така поведінка й ставлення стосовно дитини властива саме нашій ментальності.

Роз'яснюючи співвідношення в дихотомії “образу святого – архетипу юродивого” у культурологічному знанні слід зазначити, що проблема аналізу холономної парадигми сучасної людини сформувалася в той час, коли і філософія, і естетика, і мистецтво, а також всі гуманітарні науки, як інші сфери людської діяльності впродовж останніх десятиліть втягнуті в орбіту постмодернізму – широкої течії, яка несе на собі відбиток розчарування в ідеалах і цінностях Відродження і Просвітництва з їхньою вірою в прогрес, торжество розуму, безмежність людських можливостей. Сьогодні маємо констатувати, що вже стало загальним для багатьох національних варіантів постмодернізму ототожнення його з символом епохи “втомленої”, “ентропійної” культури, позначеної есхатологічними настроями, ознаменованої “заходом” образу героя і “сходом” образу юродивого.

Людство відносно нещодавно, за мірками історії свого існування, набуло індивідуалізму як способу і форми самоідентифікації індивідуума.

На думку М. Бахтіна, ще в грецьких романах, з яких починає свою історію романістика, експлікація героя здійснювалася як устромленого практично повністю в тіло общини, який виступає з цього тіла як барельєфне зображення, демонструючи лише ті контури свого обличчя, які найбільш виділяються. У тих випадках, коли треба було передавати внутрішні міркування героїв, то своєрідним “рупором - ретранслятором” виступав хор, який вирішував своїм співом усі сумніви і думки героя. Проте, набувши індивідуалізму, людство продовжувало і продовжує структуруватися за різними суб'єктами суспільної діяльності, що ідентифікуються як великі соціальні групи (класи, етноси, нації, держави), як відносно локальні – корпоративні суб'єкти діяльності (відомства, компанії, господарські організації тощо) чи як регіональні спільноти за поселенням (міські співтовариства, територіальні співтовариства тощо). У нашому розгляді слід показати, чому заявлена дихотомія з'являється тоді, коли з'являється індивідуалізм, властивий сучасній людині. Однак сприйняття таких суб'єктів суспільної діяльності як відносно самостійних факторів, які мають певну суб'єктність і суб'єктивність, важко сприймається. Навіть масове поширення господарських організацій у ХХ столітті, відзначене в управлінській літературі як емпіричне узагальнення, затьмарюється індивідуалізмом як самоцінністю сучасного демократичного порядку речей.

Продуктивні сили людини - це її потенційні й ідеальні можливості реалізувати діяльнісні здатності людини, що багато в чому визначені засобами і предметами праці як опредмеченими формами діяльності, задаючи їх ідеально. Ідеальна форма речі - це правильна як форма речі форма суспільно-людської життєдіяльності (Е.В. Льєнков). Розпредмечування діяльності як актуалізація потенційних діяльнісних здібностей є виробничі відносини. Постійна пульсація взаємопереходів речових форм господарської діяльності в суб'єктні, інтернальні у внутрішній світ головного суб'єкту (працівника, трудового колективу, усього підприємства, компанії), і, навпаки, складає економічну діяльність як таку, як субстанцію розгортання продуктивних сил у виробничі відносини і відтворення виробничих відносин, що знову організують продуктивні сили. Діяльнісні здатності людини реалізуються тільки на певному рівні індивідуумами, в основному вони здійснюються різнорівневими колективно-груповими суб'єктами діяльності. Будучи особливими “кущами” господарських відносин для одиничних індивідів, такі суб'єкти діяльності є одиничними для більш усупільнених суб'єктів діяльності, що стають для них особливими. У такій одиничності дані суб'єкти діяльності, маючи певну суб'єктність, за певних умов здобувають своєрідну суб'єктивність. Ідентифікація

колективно-групової суб'єктивності і форм її регулювання - могутній інструмент нового рівня освоєння соціальної природи.

Ще Максим Плануд, візантійський філософ, теолог за життєвим покликанням, якось написав, що юродиві добродішніші, ніж задоволені всім багаті та щасливі. Ми можемо стверджувати словами українських психологів, які впевнені, що можливо, саме в цій сентенції – весь архетиповий лейтмотив візантинізму [4, с.204]. Аналіз джерельної бази літератури (М.Вебер, Г.Лебоп, С.Московіті, Е Нойманн, Х.Ортега-і-Гасет, Г.Тард, З.Фрейд, К.Г.Юнг та ін.) з опрацьованої тематики довів, що близький серцю європейця образ посередності у візантинізмі не є типовим, оскільки посередність становить усталений психотип, чого якраз і не гарантує візантійська психокультура. Як тут не згадати Ф.Ніцше, який порівнював появу християнства з повстанням рабів у моралі, то ми можемо порівняти візантинізм із повстанням юродивих у християнстві [9, с.57]. На думку знаного німецького філософа саме маленькі люди повстали проти фізіологічного аристократизму римського патриціату і перевернули ієрархію цінностей. Звернемося до висновків, які зробили у своєму дослідженні сучасні психологи, які наполягають на тому, що візантинізм здійснив дещо подібне: його версія нагадувала міф про прихід юродивого, скаліченого життєвою драмою боротьби Ісуса, який принизив сильних світу цього заради найслабших – хворих, немічних, калік і под. Предмет нашого дисертаційного дослідження – процес формування світовідношення дітей з вадами (як прийнято у сучасній педагогіці – дитина з особливостями розвитку). Як нам вбачається, неможливо систематизувати накопичений в історії драматичний досвід індивіда, який ніс крізь життя печать “людської аномалії” без визначення глибинних регулятивів, за якими формувалися приховані “механізми”, за якими функціонує культура .

У ході нашого аналізу слід констатувати, що не заперечуючи гуманістичний дух християнства, візантинізм лише зміщував акценти, ідеалізує юродивого в образі святого .

Відтак, в етнокультурних архетипах у скороченому вигляді показано колективний досвід народу (в нашому випадку українського народу); власне, вони і є результатом перетворення етнічної історії України в базовій моделі етнічного культурного досвіду, щодо розуміння трактування образу материнства. Актуальність нашого розглядання ми вбачаємо у тому, що позначений культурний архетип буде включено як досвід дослідження в новий культурологічний контекст, адже згідно з Юнгом, актуалізація архетипу є «кроком у минуле», повернення до архаїчних якостей духовності. Однак, посилення архетипового може бути й проекцією в майбутнє, бо етнокультурні архетипи виражають не лише досвід минулого, а й сподівання на майбутнє, мрію народу. Активна присутність етнокультурних архетипів є важливою умовою збереження самотності та цілісності культури народу. Безумовно, розробляючи гендерну проблематику народної культури (архетип материнства), слід урахувати вектори ціннісних орієнтацій суб'єкту народної культури на конкретну історичну епоху, оскільки народна культура має іманентну динаміку, що виражається в народженні нового, зміні існуючого, відмиранні того, що втратило свою соціальну актуальність. На кожному витку історії актуалізується нова культурна парадигма з іншим колом цінностей, іншими нормами ціннісної шкали, з'являються нові ідеали. Чинником такої варіативності є потреба людей у пристосуванні до мінливих, природних і соціальних обставин з метою виживання у світі [7, с.681].

На основі проведеного аналізу можна зробити загальний висновок, що психокультурна характеристика самосвідомості сучасної людини активно реалізує усі архетипи, що її передали попередні покоління людей, які жили в минулих століттях. Наші напрацювання можуть слугувати теоретичним каркасом для побудови методологічних моделей українського та російського менталітету. У подальших дослідженнях ми спробуємо з'ясувати, в який спосіб ці архетипи виявляють себе в

структурі свідомості людини з особливими потребами.

Список використаної літератури

1. Аверинцев С.С. «Аналитическая психология» К.-Г. Юнга и закономерности творческой фантазии // Вопросы литературы /С.С. Аверинцев – 1970. №3. – С. 24-29.
2. Аверинцев С.С. Архетипы // Мифы народов мира: Энциклопедия. Т. 1/С.С. Аверинцев М.: Российская энциклопедия, 1980. – С. 446-447.
3. Бахтин М.М. Творчество Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин, - 2-е изд. – М.: Художественная литература. 1990. – 543с.
4. Донченко О.А., Романенко Ю.В. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психологічного повсякдення): Монографія/ О.А. Донченко, Ю.В. Романенко – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
5. Архетип: Культурологический альманах. – Шадринск, 1996. – 359 с.
6. Архетипы культурные //Культурология. XX век. Энциклопедия. Т. 1. / А. Забияко – СПб.: Университетская книга, 1998. – 447 с.
7. Малиновский Б. Функциональный анализ // Антология исследований культуры. Т. 1. Интерпретация культуры. / Б. Малиновский – СПб.: Университетская книга, 1997. – С. 681-702.
8. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа./ Е.М. Мелетинский - М.: Политиздат, 1995. – 210 с.
9. Ницше Ф. Полное собрание сочинений: В 13 томах: Т.12: Черновики и наброски, 1885-1887гг. / Ф.Ницше – М.: Культурная революция, 2005. – 556с.
10. Ильенков Э.В. Философия и культура / Э.В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с. (Мыслители XX века).
11. Философская энциклопедия / Под ред. Ф.В. Константинова в 5 т. – Т.5., М.: изд. “Советская энциклопедия”, 1970. – 740с.
12. Успенский Б.А. Избранные труды. Т.1-2 /Б.А. Успенский. – М.: Художественная литература, 1994. – 427 с.

Стаття надійшла до редакції 5.04.2012р.

O.V.Popovich

HOLY LINGUISTIC PARADIGM OF THE GENDER ASPECT IN A CONTEMPORARY INDIVIDUAL SELF-IDENTIFICATION AND IN HANDLING THE DICHOTOMY OF “THE HOLY IMAGE – THE ANTSTYPE OF THE FULL-IN-CRIST”

In the article profound regulations are analyzed, on the material of holonomic gender paradigm in self-cognition of a contemporary person, by means of dichotomy of “Saint’s image-archetype of God’s fool”.

Key words: Archetype, Saint’s image, God’s fool archetype, gender, self-cognition.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 337(495)

Г.І. Батичко, О.Р. Велієва

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ТА ПРОСТІР ПОЗИЦІОНУВАННЯ УНІВЕРСИТЕТУ НА РИНКУ ОСВІТЯНСЬКИХ ПОСЛУГ

В умовах демографічного спаду посилюється конкуренція серед ВНЗ України в боротьбі за абітурієнтів. Залучення установою Інтернет-представництв у соціальних мережах надає переваги в конкурентних умовах сучасного ринку. Ці можливості Інтернет-спільнот на сьогодні вже широко реалізують великі та середні організації і підприємства, залишаючись поза увагою представників прес-служб університетів. Завдяки таким представництвам ВНЗ може формувати позитивний імідж, корпоративну культуру та надавати інформаційні послуги, водночас зміцнюючи свої конкурентні позиції на ринку освітянських послуг. На прикладі ВНЗ м. Маріуполя показано які переваги можливо отримати закладу від застосування Інтернет-представництв у соціальних мережах.

Ключові слова: соціальні мережі, вищий навчальний заклад, ринок освітянських послуг, інформаційне обслуговування, імідж, корпоративна культура, студенти м. Маріуполь.

Соціальні мережі з'явилися фактично з формуванням соціуму як такого, а от ідея про те, що взаємодію людей можна представити у вигляді мережі (у вузлах якої знаходяться індивідууми, а зв'язують їх лінії можуть інтерпретуватися як відображення взаємодії в парах), виникла значно пізніше. Ще в 1902 році соціолог Ч. Кули писав: «Людину можна представити як точку перетину будь-якої кількості ліній, які позначають соціальні групи, при цьому число ліній відповідає числу груп, до яких належить даний індивід» [6].

Поняття «соціальна мережа» з'явилося ще у 1954 році, об'єктивно не маючи на той час нічого спільного з Інтернетом. Вивчати дане явище почали ще в 30-ті роки ХХ сторіччя. Соціолог Джеймс Барнс ввів поняття «соціальної мережі», як соціальної структури, що складається з групи вузлів, якими є соціальні об'єкти (люди або організації), і зв'язків між ними (соціальних взаємовідносин) [5].

У другій половині ХХ століття поняття «соціальна мережа» стало популярним у дослідженнях соціологів західної Європи та Америки, загальноживаним в англійській мові. А з часом в якості вузлів соціальних мереж почали розглядати не тільки людей, а й будь-яких інших акторів, які можуть мати соціальні зв'язки, наприклад міста, країни і т.п. [8].

Соціальні мережі почали нарощувати популярність з 1995 року, з появою американського порталу «Classmates.com» («Однокласники» є його російським аналогом). Даний мережевий проект виявився успішним, і в наступні кілька років спровокував появу десятка аналогічних сервісів. Але офіційним початком буму соціальних мереж прийнято вважати 2003–2004 роки, коли були запущені «LinkedIn», «MySpace» і «Facebook» («ВКонтакте» – його російський аналог) [9].

Як визначає Н. Бокарьова, сучасна «соціальна мережа – це організована безліч людей, що складається з двох типів елементів: люди і зв'язки між ними. Такі системи володіють емерджентними властивостями – властивостями цілого, що виникають

завдяки взаємодії та взаємозв'язку його частин» [1]. Тобто, соціальна мережа – це інтерактивний багатокористувацький сайт, контент якого наповнюється його відвідувачами, з можливістю вказівки будь-якої інформації про окрему людину, за якою сторінку (акаунт) користувача зможуть знайти інші учасники мережі. Контент – (від англійської «content» – зміст) – це будь-яке змістовне наповнення інформаційного ресурсу або веб-сайту. Контентом називаються тексти, мультимедіа, графіку [2]. Це соціальна структура, що складається з груп вузлів, якими є соціальні групи, особистості, індивідууми. Головна риса цих мереж – це система «друзів» та «спільнот за інтересами». І якщо «LinkedIn» створювалася з метою встановлення/підтримки ділових контактів, то власники «MySpace» і «Facebook» зробили ставку, в першу чергу, на задоволення людської потреби в самовираженні. Адже, відповідно до піраміди Маслоу, саме самовираження є найвищою потребою людини, випереджаючи навіть визнання і спілкування [12]. Соціальні мережі стали основою, де кожен може знайти технічну і соціальну базу для створення та відображення свого «Я» у віртуальному середовищі. Користувач отримав можливість не тільки спілкуватися і творити, а й поширювати результати своєї творчої реалізації багатомільйонній аудиторії будь-якої з соціальних мереж.

Соціальні мережі, як і будь-які технології, постійно розвиваються, надаючи своїм користувачам все нові функціональні можливості. З кожним днем інтерфейс соціальних мереж стає більш зручним і зрозумілим, а користувачі більш досвідченими.

Вивченням і застосуванням соціальних мереж, як інструмента маркетингових комунікацій займаються спеціалісти відповідних структур великих компаній та організацій, які таким чином сприяють просуванню товарів та послуг, формують імідж та мають швидкий зворотній зв'язок з покупцями та партнерами. Маловивченою у літературі є проблема залучення соціальних у маркетингові комунікації і формування іміджу та корпоративної культури вищого навчального закладу. Адже на сьогодні в Україні спостерігається збільшення негативного демографічного сальдо, що збільшує конкуренцію між університетами в боротьбі за студентів. Державна служба статистики України зазначає, що за останні п'ять років кількість бажаючих отримати середньотехнічну і вищу освіту в Україні зменшилася на 502,2 тис осіб [4]. В цих умовах залучення соціальних мереж, як додаткової інструментарію за для покращення конкурентоспроможності організації, стає вагомим управлінським рішенням. Немаловажним є те, що корисність наявності представників певних компаній у соціальних мережах вже визнана і застосовується менеджерами, а з боку керівництва українських ВНЗ дана можливість, здебільшого, не використана.

Аналіз наукових джерел та літератури з даної тематики показав, що значна кількість робіт присвячена використанню соціальних мереж та їх можливостей організаціями, у таких науковців як Н. Бокарьова [1], О.С. Овакімян [5], А. Прохоров, К. Слобода, А. Пелещин, О. Тимовчак-Максимець [10] та Н.В. Стучинська, Т.О. Соколова [11]. Проблема застосування соціальних мереж вищими навчальними закладами як засобу задоволення інформаційних потреб користувачів, формування корпоративної культури та зміцнення конкурентних позицій на ринку залишається маловивченою.

Завданнями даної статті постають:

- проаналізувати переваги застосування маркетингових комунікацій для збільшення інтересу до певної організації, фірми користувачами соціальних мереж;
- виявити та порівняти кількісні показники аудиторії користувачів у соціальній мережі «Вконтакте», в особі студентів ВНЗ м. Маріуполь;
- розглянути існуючі Інтернет-спільноти у соціальній мережі «Вконтакте» означених маріупольських та інших українських ВНЗ;
- окреслити недоліки існуючих спільнот та переваги створення офіційних

представництв у соціальній мережі «Вконтакте» для ВНЗ м. Маріуполь.

Так, в соціальних мережах друзів і однодумців, користувачі утворюють сегментовані групи, і переходять до обговорення професійних питань і уподобань. Маркетологами вже зазначено, що замість того, щоб забороняти і блокувати доступ своїм співробітникам до соціальних мереж, компаніям необхідно активно їх використовувати для отримання доступу до акумульованому в ньому соціальному капіталу, в режимі реального часу [3]. Це передбачає створення представництва компанії, організації, установи в соціальних мережах з відкриттям корпоративних файлів і сторінок. Умовами ефективності їх застосування є наступні:

– Якісний, привабливий дизайн, який важливий при першому ознайомленні та привернення уваги користувача до певної спільноти.

– Підтримка, оновлення, регулярна ритмічна активність, що викликає очікування. Адміністрування такого Інтернет-товариства покладається на спеціалістів прес-служб, в обов'язки яких входить актуалізація офіційного сайту компанії чи організації. Офіційне Інтернет-представництво та сторінка у соціальних мережах взаємодоповнюють одна одну. Але ж саме друга з них набирає більшого значення для підтримки корпоративної культури і зв'язків з громадськістю. Прес-служби великих і середніх підприємств та організацій все активніше створюють представництва у соціальних мережах, розміщуючи посилання на них на офіційному сайті, тим самим підтверджуючи їх автентичність. Інтернет-сторінка (спільнота) у соціальній мережі таким чином дублює, доповнює або вміщує відсутню на офіційному сайті інформацію. Якщо користувач може не відвідати сайт своєї компанії або організації, то у соціальній мережі переважна більшість користувачів Інтернет буває по декілька годин на добу. Перевірка новин, рекомендацій навіть у межах свого аккаунту неодмінно включатиме поглядання повідомлень сторінки (спільноти) тієї чи іншої організації чи компанії у однойменних розділах, наприклад популярного у СНД Інтернет-ресурса «ВКонтакте». Але за умов, що користувач вступить до учасників цієї спільноти. Знайти потрібну спільноту у соціальній мережі користувач може багатьма способами: через посилання з офіційного сайту компанії чи організації; за запрошенням друзів по соціальній мережі; у розділі рекомендацій, в які формуються окремо для кожного користувача, з врахуванням його інтересів; знайшовши посилання на спільноту в інших аккаунтах (найчастіше – своїх друзів по соціальній мережі); дізнавшись про спільноту через рекламу в межах певної соціальної мережі. Отже, довести до певної цільової аудиторії необхідну інформацію набагато швидше та ефективніше саме за умов використання офіційних представництв (спільнот) у соціальних мережах.

– Актуальний, доречний контент. Контент повинен не тільки зацікавити, а й мати певну користь для інтересів не лише самої спільноти, а й користувачів соціальної мережі.

– «Живі люди», які стоять за профілем. Авторами повідомлень, особами, що гарантують зворотній зв'язок з організацією або фірмою є такі ж самі користувачі певної соціальної мережі. У такому форматі взаємовідношень спостерігається значне сприяє зближенню, збільшення довіри та розуміння корпоративної культури учасниками спільноти.

– Нескладний, захоплюючий формат комунікацій. Так, користуючись можливостями сервісу «Вконтакте», можна додавати до повідомлень необхідні мультимедійні файли, підсилюючи враження на користувача, організовувати оперативні анонімні опитування для учасників спільноти. Кожен учасник спільноти має право висловлювати свою точку зору, що не завжди реалізоване (або некоректне) на сторінках офіційних Інтернет-ресурсах фірм або організації. Такі сайти можуть вимагати процедури авторизації (реєстрації), щоб користувач мав більші можливості взаємодії з ним, а сайт гарантував собі безпеку від атак «роботів». Авторизація займає

час від 3 хвилин і більше, що може стати на заваді не завжди вмотивованому користувачеві. У випадку зі спільнотою у соціальній мережі витратити час на авторизацію не потрібно. Користувач одразу може висловити свою точку зору, дискутувати, залучати до обговорень інших користувачів. Це гарантує отримання миттєвого зворотного зв'язку з цільовою аудиторією.

– Зручний інтерфейс. Створенні і розміщення повідомлень на офіційному сайті фірми чи установи потребує набагато більше зусиль та часу, а інколи і роботи спеціалістів з Інтернет-технологій. Додавання інформації в рамках спільноти у соціальній мережі є миттєвим, а для його актуалізації чи реконструкції структури не потрібно залучати спеціалістів з веб-програмування.

Все ж, спробуємо проаналізувати рівень застосування соціальних мереж українськими ВНЗ. В якості приклада, візьмемо визнані в Україні університети, які неодноразово очолюють рейтинги, які складають авторитетні видання [7], а саме: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (НТУУ КПІ), Київський національний університет імені Тараса Шевченка (КНУ ім. Т. Шевченка), Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (КНЕУ), Національний університет «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА), Національний університет «Львівська Політехніка» (НУЛП), Донецький національний технічний університет (ДонНТУ), Київський національний університет будівництва і архітектури (КНУБА).

Так, НТУУ КПІ, залучив соціальні мережі краще, ніж усі інші запропоновані університети. На офіційному сайті даного ВНЗ є не тільки плагін (графічно оформлений модуль, який динамічно підключає певний ресурс, в даному випадку – соцмережу) посилання на мережеві представництва, а й певне їх розгалуження: деякі факультети, новинна сторінка, сторінка для абітурієнтів, сторінка діючих студентів та персональна ректорська сторінка в мережі «ВКонтакте». Це, безумовно, сприяє збільшенню інтересу до університету, створює відкриту, дружню, шанобливу атмосферу, широке охоплення аудиторії. Але, здебільшого, дані представництва виконують лише інформуючу функцію, не застосовуючи ті можливості та переваги, які були представлені раніше. КНУ імені Т. Шевченка має плагін у «Facebook», можливості інформаційного обслуговування якого значно менші, ніж у його російського аналогу «ВКонтакте», який і за кількістю користувачів у країнах СНД значно переважає «Facebook» [5, с. 237; 11]. Одже, рівень ефективності залучення соціальних мереж також залежить від вибору найбільш оптимальної з них. На сайті КНЕУ було знайдено пагін лишень на Наукове студентське товариство з незначною (менше 200) кількістю учасників. Сайт НаУКМА має посилання на представництво у «Twitter» та «Facebook», які, як вже зазначалось, не лише менш популярні серед українських користувачів Інтернет, але і менш функціональні у порівнянні з сайтом «ВКонтакте». Такі університети, як НУЛП, ДонНТУ та КНУБА взагалі не мають посилань на представництва у соцмережах.

Ми переконалися в тому, що залучення університетами корисних можливостей соціальних мереж в Україні не значне, не в повній мірі або повністю відсутнє. Враховуючи усі перелічені раніше переваги та можливості Інтернет-представництв у соціальних мережах, спробуємо окреслити структуру та наповнення такої спільноти для ВНЗ, яка б у значній мірі сприяла покращенню надання інформаційних послуг та рівню конкурентоздатності взагалі. Для приклада беремо МДУ, з тими напрямками його діяльності, які доцільно реалізовувати у соціальній мережі («ВКонтакте»).

Скористаємося можливостями відбору та сортування бази даних користувачів соціальної мережі «ВКонтакте» за обраними параметрами, для того щоб окреслити динаміку зростання аккаунтів в особі студентів ВНЗ м. Маріуполь. Порівняємо результати з даними станом на 1 серпня 2010 року та 1 травня 2012 року. Інтерес

дослідження становлять три найбільші вищі навчальні заклади м. Маріуполь: Приазовський державний технічний університет (ПДТУ), Маріупольський державний університет (МДУ) та Азовський морський інститут Одеської національної морської академії (АМІ ОНМА).

Рис. 1 Наявність випускників, діючих та потенційних студентів ВНЗ м. Маріуполь, зареєстрованих у соціальній мережі «ВКонтакте».

Проаналізуємо показники 2010 року. Так, бажали стати студентами МДУ 2 151 користувач, що тільки на 4,8% менше, а ніж бажаючих вступити до ПДТУ і на 10,2% більше, ніж до АМІ ОНМА. Більш привабливими для абітурієнтів-чоловіків був ПДТУ (43,5%) та АМІ ОНМА (29,7%), у порівнянні з МДУ (26,8%). Але для жінок-абітурієнток поза конкуренцією залишався саме МДУ – 48,2%, тоді як ПДТУ має – 33,6%, АМІ ОНМА – 18,2% від усіх потенційних абітурієнтів станом на 2010 року. Загальна кількість всіх тих, хто зазначив один із запропонованих ВНЗ в інформації про вищу освіту на своїх аккаунтах говорить про наступне. Беручи до уваги те, що ПДТУ старший за МДУ на 61 рік і, відповідно, випустив набагато більше студентів, різниця у «прихильниках» з МДУ у даній соціальній мережі складає лише 23,4%. МДУ переважав за цим показником АМІ ОНМА на 17,5%. Досить цікавий ще один факт. Порівнюючи показники «абітурієнти-випускники» виявлено, що всі ті користувачі мережі «ВКонтакте», хто бажав поступити в ПДТУ, в майже такій кількості і випустились. Для МДУ це показник менший – половина бажаючих вступила і закінчила цей університет, тоді як в АМІ ОНМА – лише третина (Рис. 1).

Станом на 1 травня 2012 року, тобто, майже за два роки, кількість студентів і абітурієнтів зазначених ВНЗ змінилась наступним чином. Бажають стати студентами (є абітурієнтами) МДУ вже на 10,4%, у АМІ ОНМА – на 24,8%, а в ПДТУ лише на 0,5% більше, порівняно з 2010 роком. Якщо різниця у абітурієнтах МДУ та ПДТУ у 2010 році складала 4,8%, то у поточному році вона знизилась на користь МДУ вже до 1%. Збільшився інтерес цього річних випускників шкіл до АМІ ОНМА, порівняно з цими

показниками ПДТУ 2010 року вже на 15,6%. Можна зробити прогноз, що за таких умов, вже в наступному році МДУ за показниками абітурієнтів перевершить показники ПДТУ. Це говорить не тільки про зменшення популярності «технічної вищої освіти», але, здебільшого, про більш налагоджену роботу з громадськістю, сформований привабливий для абітурієнтів імідж представниками прес-служб цих університетів.

Приріст користувачів мережі «Вконтакте», які навчались, навчаються або планують навчатися в одному з цих ВНЗ за 2 роки склав: МДУ – 29,8%, ПДТУ – 24%, АМІ ОНМА – 34,9%. Як бачимо, найбільший прогрес демонструють студенти АМІ ОНМА, а МДУ переважає ПДТУ за цим же показником вже на 5,8%.

За два роки, кількість випускників згідно з БД мережі «ВКонтакте» збільшилась у МДУ на 24,3%, у ПДТУ на 8,4%, а в АМІ ОНМА на 20,1% (Рис. 1).

На імідж та популярність цих ВНЗ мають вплив і організовані спільноти за інтересами, також будучи засобом комунікації студентства. Так, таких спільнот має близько 160 ПДТУ, 50 МДУ та 10 АМІ ОНМА. Найбільша спільнота в ПДТУ має назву «ПГТУ (Приазовский государственный университет)» та налічує 2456 учасників. Найбільша спільнота МДУ – «МГУшники» з 1075 учасниками. В АМІ ОНМА найпопулярнішою є однойменна спільнота «АМИ ОНМА» з 464 учасниками. Абітурієнт, або інша зацікавлена особа, шукаючи за ключовими словами спільноту даних ВНЗ швидше за все знайде неофіційне представництво АМІ ОНМА та ПДТУ, а МДУ, з назвою «МГУшники» залишиться поза результатами пошуку, оскільки використана назва спільноти не буде відповідати найбільш вживаному для даного університету запиту – «МГУ». В МДУ набирає активності спільнота «Студенческий совет МГУ» з 294 учасниками. Дана спільнота частіше, хоча і не в повній мірі, інформує про події з життя університету на відміну від спільноти «МГУшники» але в процесі пошуку виникають складнощі із-за відсутності у назві географічного уточнення – Маріуполь, та форма спільноти – «публічна сторінка», а не група. На зазначених спільнотах не лише не має цілеспрямованого адміністрування, а й подана інформація рідко актуалізується, доповнюється і становить незначний інтерес для студентів. Одже, і не реалізована даними ВНЗ можливість використовувати соціальні мережі на свою користь. Об'єктивно, що маючи показники діючих у поточному році користувачів-студентів МДУ у своїй найбільшій спільноті зацікавив лише 4% від усіх можливих, ПДТУ – 5,7%, а АМІ ОНМА – 3,8% відповідно.

Розуміючи користь наявності такого представництва у соціальній мережі, верифіковані сторінки та офіційні групи мають не тільки великі компанії та організації, а й публічні особи – спортсмени, політики, діячі культури і мистецтва та ін. Дивно, що такою можливістю ще не скористувалися розглянуті ВНЗ, враховуючи усі перелічені вище переваги представництв у соціальних мережах, за умов зростання Інтернет-залежності, збільшення користувачів соціальних мереж та часу, який вони проводять в Інтернеті на кожну добу.

Сучасний університет став не тільки закладом отримання освіти та розвитку науки, а ще й активним громадським діячем, сформованим професорсько-викладацьким та студентським складом. Велике значення відіграють студентські ради та профспілки ВНЗ. Так, студентська рада МДУ реалізує діяльність за напрямками у складі комісій: навчальна, наукова, інформаційна, із зовнішніх зв'язків, житлово-побутова, соціально-правова, із питань благодійності, із культурно-масової та спортивно-оздоровчої діяльності. Усі вони мають якщо і мають свою спільноту у соціальній мережі «ВКонтакте» в цей час не використовують їх можливості у повній мірі. Як вже зазначалась головна проблема цих неформальних спільнот – несистематичне адміністрування, а ще й неповноцінне відображення посилань на споріднені проекти ВНЗ або студентської ради. Це не сприяє цілісності, узгодженості, а значить і необхідного ефекту на аудиторію. Якщо зібрати в межах однієї спільноти (в

нашому випадку – офіційне Інтернет-представництво ВНЗ) можна ліквідувати цю розпорошеність та неузгодженість дій координаторів за кожним із можливих напрямів. Сучасні спільноти «ВКонтакте» за кількістю взаємодії з аудиторією в значних обсягах переважають можливості звичайного сайту – є можливість розподілення тематик для обговорення, контакту із відповідальними особами в режимі реального часу, проведення оперативних опитувань, миттєвого доведення до всіх учасників новин та повідомлень. Таким чином буде формуватися імідж університету, корпоративна та інформаційна культура студентів.

За умов використання соціальних мереж можна також реалізовувати інформаційне обслуговування користувачів. При створенні напряму обговорень питань, які можуть виникати у абітурієнтів у чат-режимі відповідальна особа надасть необхідну консультацію користувачу у найбільш комфортній і ефективній формі в межах соціальної мережі. Такі консультації можуть бути публічними або у особистій переписці. До публічних обговорень зможуть залучатися усі зацікавлені учасники. Взнявши участь хоча б одного разу, користувач буде в курсі усіх наступних обговорень з даної тематики, отримуючи їх по новинах свого аккаунту, що може спонукати до повторного звертання до обговорення або пасивного сприйняття інформації.

Серед юридичних спеціальностей ВНЗ стала популярною практика безкоштовних юридичних консультацій для певних соціальних категорій громадян та проведення заходів з правової освіти населення. Таким чином формується поважне ставлення до ВНЗ серед населення, а створена студентська організація є базою для практичного навчання та проведення навчальної та виробничої практики студентів-юристів. Користь у таких взаємовідносинах обопільна, як для ВНЗ, так і для громадськості. Якщо реалізувати цю юридичну консультацію ще й у соціальній мережі значно збільшиться її ефективність.

Благодійність набрала більших масштабів поширення інформації з цього приводу і зацікавлення спонсорів і небайдужих осіб саме у соціальних мережах. Методом «перепостування» (переміщення повідомлення з посиланням на першоджерело) на свій аккаунт чужого повідомлення швидше за все привертає увагу до спасіння життя або здоров'я людей, тварин, захисту навколишнього середовища великої кількості людей. В МДУ з 2009 року існує благодійний студентський проект «З теплом у серці», головна мета якого створення необхідних умов для творчої самореалізації молоді та надання благодійної допомоги нужденним дітям. В мережі «ВКонтакте» є представництво даного проекту, але воно існує окремо від можливого офіційного представництва університету, а отже, і має менший обсяг взаємодії з користувачами.

Бібліотека університету – структурний підрозділ, що здійснює документальне та інформаційне забезпечення навчально-виховного та наукового процесів. Основна мета університетських бібліотек, як наукових інформаційних центрів, – удосконалення організації доступу до інформації, якісне та оперативне задоволення інформаційних потреб читачів, формування інформаційної культури майбутніх спеціалістів. Значну кількість свого часу студенти проводять у соціальних мережах, в межах яких можна оперативно задовольняти потреби та формувати інформаційну культуру студентів. За таких умов, бібліотека зможе інформувати про події, культурні заходи під її егідою, надавати у користування документи в електронному форматі, консультувати з питань бібліотечно-бібліографічного обслуговування в режимі реального часу.

Як бачимо, надається велика кількість надання певних видів інформаційного обслуговування за умов використання спільнот у соціальній мережі. Одні з головних проблем, які зараз не дозволяють їх застосовувати у діяльності ВНЗ наступні. Відсутність або несистематичне адміністрування існуючих спільнот. Недостатність посилань один на одного між спорідненими спільнотами, а звідси – зменшення

охоплення аудиторії. Розпорошеність між існуючими спільнотами – вони існують окремо одна від одної, немає централізованості, систематизації та своєчасного, достатнього оновлення інформації про їх діяльність. При поєднанні в єдину Інтернет-спільноту ВНЗ всіх існуючих напрямів діяльності можна значно посилити рівень обслуговування, інформування, взаємодії, культури та іміджу зі студентами, абітурієнтами та іншими зацікавленими особами.

Підводячи підсумки, можна зазначити наступне. Застосування маркетингових комунікацій для збільшення інтересу до певної організації, фірми користувачами соціальних мереж має певні особливості та переваги, як то швидкість поширення інформації, зворотній зв'язок, можливість таргетування аудиторії та її широке охоплення. Це збільшує інтерес до певної організації, фірми серед користувачів соціальних мереж. Створюється довірлива атмосфера навколо профілів. Це йде на користь фірмам та організаціям, які створюють свої офіційні представництва – просувається товар, послуги, формується імідж та корпоративна культура, а для користувачів такі профілі становлять інтерес за умов, якщо вони вміщують потрібний контент і/або повідомляють про щось важливе й цінне. Розглянуте студентство провідних ВНЗ м. Маріуполь, зареєстроване у соціальній мережі «ВКонтакте» дало змогу оцінити корисність створення офіційних представництв цих закладів для вирішення проблем їх взаємодії між собою та університетом. Створення офіційної Інтернет-спільноти ВНЗ у соціальній мережі дозволить також виконувати інформаційне обслуговування користувачів – консулювати та надавати у користування електронні документи. Таки чином можна покращити імідж та корпоративну культуру цих закладів, надавати інформаційні послуги і закріпити конкурентні позиції на рику вищої освіти м. Маріуполь.

Список використаної літератури

1. Бокарева Н. Связанные одной сетью [Электронный ресурс] / Н. Бокарева. – Режим доступа: <http://www.management.com.ua/review/rev382.html>. – Название с экрана.
2. Глоссарий. Контент [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://glossary.ccteam.ru/k/kontent.html>. – Название с экрана.
3. Как использовать любовь сотрудников к социальным сетям на благо компании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://delo.ua/tech/kak-ispolzovat-ljubov-sotrudni-135052/>. – Название с экрана.
4. Маркова В. В Украине пятый год подряд снижается количество студентов [Электронный ресурс] / В. Маркова. – Режим доступа: <http://www.bagnet.org/news/society/175725>. – Название с экрана.
5. Овакимян О.С. Социальные сети как элемент интерактивной виртуальной среды / О.С. Овакимян // Вісник Хмельницького національного університету ім. В.Н. Каразіна. – № 941, 2011.– С. 235–238.
6. Прохоров А. Социальные сети и Интернет [Электронный ресурс] / А. Прохоров. – Режим доступа: <http://www.masters.donntu.edu.ua/2011/fknt/stadnik/library/article4.htm>. – Название с экрана.
7. Рейтинг вузов Украины 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.jobs.ua/education_articles/3/162/. – Название с экрана.
8. Семенов Н.А. Все о социальных сетях – I. Влияние на человека [Электронный ресурс] / Н.А. Семенов. – Режим доступа: <http://www.seonews.ru/columns/detail/122951.php>. – Название с экрана.
9. Семенов Н.А. Все о социальных сетях. Влияние на человека [Электронный ресурс] / Н.А. Семенов. – Режим доступа: <http://secl.com.ua/article-vse-o-socialnyh-setjah-vlijanije-na-cheloveka.html>. – Название с экрана.

10. Слобода К. Технічні засоби соціальних мереж для формування аудиторії ВЕБ-форуму [Електронний ресурс] / К. Слобода, А. Пелешишин, О. Тимовчак-Максимець. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Komp-nauky/2011_694/10.pdf. – Назва з екрану.
11. Стучинська Н.В. Дослідження комунікативної активності студентів медичного університету у соціальних мережах [Електронний ресурс] / Н.В. Стучинська, Т.О. Соколова. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/ITZN/2011_3/11snvusm.pdf. – Назва з екрану.
12. Хлебников Д.В. Применение пирамиды иерархии потребностей Маслоу при проектировании системы мотивации [Электронный ресурс] / Д.В. Хлебников. – Режим доступа: <http://www.management.com.ua/hrm/hrm053.html>. – Название с экрана.

G.I. Batyckho, O.R. Veliyeva

SOCIAL NETWORKS AS A FORMING FACTOR OF POSITIVE IMAGE AND POSITIONING SPACE OF THE UNIVERSITY AT THE EDUCATIONAL SERVICE MARKET

Under the conditions of the demographical fall, the competition in a contest for applicants among the Ukrainian higher educational institutions is increasing. Involvement by the internet-representations organization in social networks gives advantages in the competitive conditions of a modern market. Today these opportunities of internet-communities widely realize large and average organizations and enterprises, ignoring the representatives of university press-services. Owing to such representations a higher educational institution can form its positive image, corporate culture and also provide informational services, improving its competitive positions at the educational service market at the same time. On the example of higher educational institutions in Mariupol it is shown, which advantages an institution can gain from the using of internet-representatives in social networks.

Key words: social networks, higher educational institution, educational service market, informational service, image, corporate culture, students of Mariupol.

УДК 130.2+18

М. Братерська-Дронь

ТЕМА АПОКАЛІПСИСУ В КІНОМИСТЕЦТВІ

Статтю присвячено одній з найбільш популярних сьогодні тем в кіномистецтві – можливому Апокаліпсису.

Ключові слова: апокаліпсис, кінематограф, фантастика, фільм-попередження.

Тема апокаліпсису хвилювала людство з прадавніх часів. Кожна доба пропонувала свої сценарії майбутнього світу і його можливого кінця. Якщо людина смертна – то світ також повинен мати свій логічний фінал. В решті-решт із кінцем буття кожної особистості наступає нехай і невеликий, проте Апокаліпсис.

Свого часу видатний вчений і філософ Олександр Чижевський, зазначав, що страхітлива, темна глибина теми апокаліпсису не для розуму пересічних особистостей. Людині дуже важко змиритися з думкою про кінець особистого життя, і ще важче

погодитися зі скінченністю буття всього світу. Лише непересічні особистості можуть філософськи сприйняти цю думку [1, с.397].

Отож, цій темі було присвячено чимало сторінок досліджень і роздумів у різних галузях наукових знань. Проте тільки мистецтво, а саме художня фантастика, і насамперед, наукова, вільна й багатоваріантна в можливостях відтворення різноманітних моделей її розвитку. І безумовно, пальма першості тут належить фантастиці – попередженню, яка зазвичай втілюється в жанрі антиутопії, або як її ще називають «чорній» (рос. «мрачной») утопії, а також фільмах-катастрофах.

Звичайно, головним завданням творів цього напрямку не є примітивне залякування, а насамперед попередження про можливі катаклізми (соціальні, географічні, кліматичні і т.д.) й психологічна підготовка людства до них.

Звичайно, мистецтво, зокрема, література і кінематограф не в змозі запобігти можливим катастрофам, проте воно здатне пробудити духовне в людині, звернутися до її совісті, спонукати замислитися над своїми вчинками, отже, внести корективи в її поведінку.

Одним із перших фільмів-попереджень стала картина американського режисера Роберта Уайза. «День, коли Земля зупинилась» (1951). Знаковим також став фільм американського режисера Стенлі Креймера «На березі» (1959), який був створений на піку хвилі ядерної загрози після трагедій Хіросіми й Нагасакі.

Тема рукотворного апокаліпсису постає у низці фільмів: «Планета мавп» (1967, реж. Ф. Шаффнер), «По інший бік планети мавп» (1969, реж. Т.Пост), «Втеча з планети мавп» (1971, реж. Д.Тейлор). «Битва за планету мавп» (1973, реж. Д.-Л. Томпсон).

Жанр антиутопії в 60 – 70-ті рр. минулого століття відзначився також такими непересічними стрічками, як «Альфавіль» (1965, реж. Жан-Люк Годар), «451° за Фаренгейтом» (1966, реж. Франсуа Трюффо), «Зелений Сойлент» (1973, реж. Ричарда Флейшер), «Зардоз» (1974, реж. Джона Бурмена) та ін.

Межа 70-х – 80-х років позначилася таким цікавим явищем кінематографічної думки, як фільм італійського режисера Марко Феррері «Мавпяча мрія», або в американському прокаті «Прощавай самець» (1978).

Помітним явищем кінематографу 80-х років минулого століття став фільм «Термінатор» (1984) американського режисера Джеймса Кемерона. Ця стрічка, і наступна за нею Термінатор - II «Судний день» (1991), своїм успіхом зобов'язані насамперед оригінальній драматургії, спецефектам, і звичайно, акторській роботі зіркового Арнольда Шварценеггера. Та головне, що вражало глядацьку увагу, – це відверто публіцистичний пафос картини, яка закликала до особистої і колективної відповідальності людства за своє майбутнє. Адже кожне наукове відкриття може слугувати як прогресу, так і знищенню нашої цивілізації. Межа, що відділяє добро від зла може бути тонкою і кволою, якщо не підкріплена моральнісною (рос. «нравственной») позицією вченого, моральними настановами суспільства.

Звичайно, есхатологічні думки в різні часи привертали увагу не лише науковців і митців, а й відомих мислителів, філософів. Зокрема, вони займали центральне місце у творчості багатьох філософів, у тому числі представників російської класичної філософії середини ХІХ ст. – початку ХХст. Особливого екзистенційного наповнення вона набуває в роботах Миколи Бердяєва. На його думку, смисл будь-якого творчого акту полягає не в накопиченні культурного потенціалу самого по собі, а насамперед у його метафізичному значенні – перетворенні зовнішнього світу шляхом перевтілення світу внутрішнього. Апокаліпсис – це не просто кінець світу, а світу старого – дольного, сповненого болу, страждань і смерті. Це віха, що знаменує перехід у принципово нову якість світу духовного й залежить від самої людини й промислу Божого. Тільки прояв духовної творчості, зокрема – любов, милосердя, співчуття, жертвовність тощо, можуть прокласти шлях до порятунку цього недосконалого світу.

Ідею видатного філософа чудово усвідомлював Андрій Тарковський. Тема залежності апокаліпсису матеріального світу від апокаліпсису духовного стане однією із провідних у його творчості. І, можливо, жодному з кінематографістів, а ні до Тарковського, а ні після нього, не вдалося настільки філософське осмислено й художньо переконливо розкрити цей зв'язок. Останнім фільмом митця, як відомо, стала стрічка «Жертвоприношення» (1986). Комуś ця картина може здатися далеко не найкращою у творчому доробку режисера, проте варто більш ретельно вдивитися в її духовний підтекст.

Звернення до філософської антропології другої половини ХХ ст., яка мала суттєвий вплив на мистецтво, було б неповним без положень її християнського крила. Зокрема, Микола Бердяєв закликав до персоналістичної революції на відміну від революції соціальної. На його думку, смисл будь-якого творчого акту полягає не в накопиченні культурного потенціалу самого по собі, а насамперед у його метафізичному значенні – перетворенні зовнішнього світу шляхом *перетворення світу внутрішнього*. Апокаліпсис – це не просто кінець світу, а світу старого – дольного, сповненого болю, страждань і смерті. Це віха, що знаменує перехід у принципово нову якість світу духовного і залежить від самої людини й промислу Божого. [2, с.249].

Отже, майбутнє значною мірою залежить від творчих зусиль кожної людини. Тільки прояв духовної творчості, зокрема – любов, милосердя, співчуття, жертвність тощо, можуть прокласти шлях до порятунку цього недосконалого світу.

Для Тарковського це не нові думки, вони спливали в «Сталкері» й «Ностальгії». Проте, ще ніколи вони не набували такої відвертої філософсько-публіцистичної спрямованості. Режисер весь час прагне підкреслити цю думку кінематографічними засобами. У кадрі панують лаконізм і простота, що межує з аскетизмом. Мінімалізм відчувається в усьому – пейзаж, фасад будинку, інтер'єр кімнат, деталі побуту. Тільки жіночий одяг і зачіски, які нагадують моди десятих років минулого століття, надають їх власницям особливої жіночості й чарівливості. Все наче існує в сьогоденні й водночас поза часом. Все це могло відбуватися на початку чи наприкінці минулого століття, чи то сьогодні, чи можливо в майбутньому. Все впізнане й разом із тим загадкове й поза реальне.

День народження героя – Александера (Ерланд Йозефсон) спонукає зібратися разом його близьких, знайомих і друзів. Це відбувається саме тоді, коли звучить попередження про початок нової світової війни, війни, яка можливо, знищить усю існуючу цивілізацію. Екран телевізора гасне, роздається несамовитий гуркіт, що закладає вуха й наводить жах. Колір зникає з екрану, а з ним зникає звичне життя. Місце соковитої трави заповнюють брудні калюжі. Сутінки спускаються на землю, неприродно лапаний сніг, а може радіоактивні опади заповнюють безрадінний простір. Спустошені міста, з останніми уламками цивілізації повертають нас до сталкерівської зони. Перед глядачем розгортається страшний образ Апокаліпсису.

Кожний із дійових осіб реагує на страшну звістку по своєму: хто впадає в істеріку, хто замикається в собі, хто намагається допомогти іншим, хто скрасити, можливо, останні миттєвості життя. Тільки Александер воліє щось зробити, щоб відвернути від людства його страшну долю. Із першого погляду все це може здатися досить наївним, якщо не абсурдним. Проте, якщо в «Сталкері» філософська полеміка між розумом, почуттями і вірою залишається відкритою, у «Жертвоприношенні» автор є одностайним – розум, голий інтелект завів людство в глухий кут, вихід допоможе знайти лише почуття і віра.

Тарковський залишається вірним собі, тільки християнська мораль, вищі духовні цінності – любов, співчуття, співстраждання, жертвність зможуть врятувати людство. Його герой дає страшну обітницю Богу – зректися всього, що пов'яже його з життям,

усього найдорожчого – будинку, сім'ї, навіть улюбленого сина, замовкнути назавжди й більш ні з ким не спілкуватися заради порятунку людства. Проте, цього виявляється замало. Необхідний головний «п'ятий» елемент – любов. Александер має покохати «добру відьму» Марію (Гудрун Гісладоттір) . Режисер створює красивий поетичний образ окриленого кохання, що підносить людину – Александер і Марія повільно пливають у повітрі. Щира віра героя спасе світ, а він виконає дану обітницю, обірве все, що пов'язує з життям. Як велике жертвоне багаття спалахне улюблений будинок Александра, а його самого відвезуть до божевільні. Однак, його духовний спадок перейде до маленького сина, який стане поливати засохле дерево із щирою вірою й надією на маленьке чудо – його відродження.

Фільм завершується відкритим фіналом, за яким, проте чітко прочитується ідея духовного безсмертя, віри в майбутнє людства.

Зазначимо, що «Жертвоприношення» вийшло в світ чорнобильського 1986 року, коли фантастичні жахи і пророцтва стали реальністю для багатьох сотень тисяч людей.

Сьогодні на початку XXI ст. тема апокаліпсису користується широкою, навіть дещо хворобливою популярністю. Нею маніпулюють, шантажують, нарешті, заробляють непогані гроші. Сценаріїв можливого апокаліпсису існує багато й на любий смак: літосферна катастрофа (зсуви земної кори, зміщення полюсів, цунамі, землетруси, ступінь вірогідності 30%); глобальна ядерна катастрофа в наслідок війни або невдалих експериментів з атомною енергією (ступінь вірогідності 30%); нищівні наслідки нанотехнологій, маніпулювання з матерією на молекулярному рівні (вірогідність 20%); зіткнення Землі з невідомим космічним об'єктом (антиматерією, астероїдом, кометою й т. ін., вірогідність 18 %); глобальне потепління (танення льодовиків, світовий потоп, ступінь вірогідності 16%); масові епідемії (вірогідність 12%); вторгнення інопланетного розуму (вірогідність 7%) і т. д.

Сучасний кінематограф, зокрема, останнього десятиліття приділяє темі апокаліпсису не аби яку увагу: «Удар із космосу» (1998) реж. Д. Путч, «Післязавтра» (2003) реж. Р. Еммеріх, «Категорія 6: День катастрофи» (2005) реж. Д. Лаурі, «Фатальне потепління» (2006) реж. Р. Дрю, «Епіцентр: смертельна зміна» (2008) реж. Ф. Олен, «2012» (2009) реж. Р. Еммеріх, «Арктичний вибух» (2010) реж. Б. Тренчард-Сміт та ін.

Всі ці стрічки зроблені з постановочним розмахом, видовишно, із великою затратою коштів. Як водиться, в дусі голлівудського кіно тут присутній весь джентльменський набір фільмів катастроф: середньостатистична американська сім'я, яка згуртовується під натиском екстремальних обставин, і в решті решт повертає собі втрачену любов і порозуміння; пересічні люди, які проявляють кращі душевні якості, і непересічні люди – багаті, із високим соціальним статусом, які виявляються боягузливими егоїстами; молодята, яким належить продовжити рід людський; і, звичайно – президент США, який ладен принести на олтар спасіння нації своє життя.

Дійсно, ці фільми дивляться із цікавістю, інколи навіть із захопленням. Вони можуть вражати спецефектами й технічними можливостями сучасного кінематографу, проте вони не спонукають думати. Отож почало складатися враження, що філософська думка чи то зумисне, чи то волею обставин покинула фільми цього напрямку. Все, що їм лишилося – художні кліше й штампи.

Проте, 2011 року на екрани вийшла картина відомого датського режисера Ларса фон Трієра «Меланхолія», яка безумовно стала одним із найбільш яскравих явищ світового кінематографу останніх років, періоду денатуралізації планети й видовищної загибелі людини.

Фільм складається із прологу і двох частин. По суті, пролог є кінцевою розв'язкою драматургічної колізії. У перших кадрах ми бачимо героїню, навколо якої

падають мертві птахи, рапірна зйомка підкреслює неприродність подій, час ніби розтягується, готуючись зупинитися. Потім на екрані виникає красивий, наче намальований пейзаж ретельно доглянутого парку посеред якого стоїть сонячний годинник. На перший погляд картинка звичайна, проте придивившись помічаєш її нереальність – дерева і сонячний годинник відкидають дві тіні. Дивне сяйво, струмками ллється з рук жінки, електричних стовпів. Полум'я перетворює на легкий попіл репродукцію «земної» картини Пітера Брейгеля Старшого «Мисливці на снігу», якою колись тішились на Солярісі герої А. Тарковського. В рапірній зйомці на повному скачу падає кінь. На небі сходить дві Луни. Останні години, а може хвилини перед катастрофою – до землі невідворотно наближається інша планета – «Меланхолія». Всі ці картини розгортаються у супроводі дивовижно красивої і такої сумної музики Ріхарда Вагнера з «Трістана та Ізольди», надалі «Пісня Любові и Смерті» стане лейтмотивом всього фільму.

По тому режисер повертає час назад, у дні які передували катастрофі. В центрі уваги двоє сестер Джастін (Кірстен Данст) і Клер (Шарлотта Генсбур). Перша частина називається «Джастін» і присвячена дивному весіллю героїні. Спочатку ми бачимо двох закоханих молодят, які прямують на весільний бенкет. Всміхнена наречена, щасливий жених, їх радо зустрічають рідні. Та раптом, Джастін помічає на небі невелику зірку червоного кольору. На питання, що це таке, чоловік, дружини, який вочевидь займається астрономією, відповідає, що це Антарес. Весільні тости, поздоровлення, музика. Та поступово настрої нареченої починає змінюватися на очах. Її постійно тягне подивитися на цю загадкову зірку, що так раптово з'явилася на нічному небі. Безумовно, режисер, він же сценарист зумисне надав планеті назву «Меланхолія». Це означає не тільки тугу, нудьгу, а і хворобливий стан, який проявляється у пригніченому настрої, уповільнених рухах, утрудненому мисленні тощо. Планета наче гіпнотизує і заворює Джастін, яка потрапляє під її енергетику. Її стан наче відповідає назві планети – бліда, розгублена жінка, яка не знає що робити, і навіть вона взагалі виходить заміж. Їй байдужі мрії чоловіка про затишну домівку, її не радує кар'єрне підвищення по службі. У своєму весільному шикарному вбранні, яке їй весь час заважає, як стара шкіра, яку хочеться скинути, вона нагадує більше жертвовну наречену заручену з Меланхолією. В решті решт, молоді людини розуміють свою помилку і розстаються.

Джастін зробила свій вибір і прийняла рішення. На відміну від інших, вона відчуває і знає, що Меланхолія не пройде повз Землі, все життя приречене на загибель. Джастін володіє пророцьким даром, адже тільки вона вгадала кількість kwasoli у весільно-конкурсній банці. Проте, здається, що апокаліптичне передчуття її не турбує, як Клер, «Все, що я знаю – життя на Землі – це зло», - каже Джастін. Світ, яким править золотий тілець, де панує нещирість, а слова та дії приховують ненависть і недовіру навіть до близьких людей – має загинути! Вночі, скинувши одяг, як язичницька жриця, вона блаженно ніжитья під дивовижним сяйвом загадкової планети, частиною якої вона стала (а може й була) сама.

Тепер настає черга усвідомити і прийняти жахливі події її сестрі. Друга частина фільму має назву «Клер». Та вона, на відміну від «залізної леді» (як називають Джастін) не може змиритися із безжальним вироком. Стримана і делікатна, Клер впадає у відчай, адже у неї є син, який вже ніколи не виросте і не побачить життя. Її чоловік намагається якось втішити дружину, але усвідомивши невідворотність катастрофи, сам зводить рахунки з життям. Клер намагається кудись бігти, рятувати дитину. Та в решті решт, усвідомлює свою приреченість. Єдине, що залишається – з гідністю прийняти долю.

Щоб заспокоїти небожа, Джастін вигадує і будує якийсь символічний портал, через який, начебто можна безболісно перейти в інший світ. Трагізму додають її слова:

«Я знаю, ми одні в усьому світі. Життя є тільки на Землі й ненадовго». Так утрьох, взявшись за руки, три люблячі серця – дві жінки і маленький хлопчик зустрічають смерть. Музика Вагнера, яка супроводжує цю сцену, наводить на асоціації з його оперою «Загибель богів», богів, які гинуть у жертвовному вогні, що очищує Землю.

Фільм Трієра має певні паралелі з картиною Тарковського «Жертвоприношення». Трієр ніколи не приховував своїх симпатій до творчості російського режисера і навіть присвятив йому фільм «Антихрист», який вважав чи не найкращим у своїй кар'єрі. Проте, у філософському аспекті «Меланхолія» і «Жертвоприношення» мають концептуальні розбіжності.

Та на відміну від російського режисера, Трієр від фільму до фільму послідовно нарощує критику християнства, за його словами йому близька ідея гностиків, згідно якої цей світ створив не добрий деміург, а недосконалий, злий – Люцифер. Відомо також захоплення датського режисера поглядами Ніцше, твір якого Антихрист був у молоді роки його настільною книгою і дав назву картині «Антихрист». Отож, людина не може подолати світову несправедливість, виправити цей світ ціною будь яких зусиль і жертв. Цей світ можна лише знищити.

Але, можливо життя не приречене? Драма Трієра вочевидь є внутрішньою драмою самого митця. Проте, ідея оптимізації есхатологічної традиції притаманна саме православ'ю. Великий внесок в кореляцію панкатострофічного міфу внесли, зокрема, представники російської філософії кінця XIX – початку XX ст.: Микола Бердяєв, Сергій Булгаков, Микола Лосський, Володимир Соловйов, Микола Федоров, Павло Флоренський, Семен Франк, Володимир Ерн та ін.. Зокрема, один із засновників «російського космізму» Микола Федоров (1828-1903) у роботі «Філософія загальної справи» вважав, що кожна смерть є космічним катаклізмом, свого роду апокаліпсисом, отже загальнолюдська мета полягає в тому, щоб спрямувати творчий потенціал людства на вдосконалення Всесвіту.

Традиційне тлумачення поняття Апокаліпсису, як страшного суду, набуває в етиці Федорова образного значення. Цитуючи апостола Петра: «Не баритесь Господь із обітницею, як деякі вважають це барінням, але вам довготерпить, бо не хоче, щоб хто загинув, але щоб усі навернулися до каяття» (2 Пет. 3:9), філософ пояснює, що пророцтва про кінець світу умовні. На його думку, кожне пророцтво має виховну мету, тобто «виправлення тих, до кого воно спрямоване, і не може засуджувати на остаточну загибель тих, які навіть не народилися». У християнстві, наголошує він, взагалі не існує фаталізму, і якщо людство усвідомить і сприйме заповідь Христа до об'єднання, перехід до нового неба і нової землі станеться без катастрофи, без суду, «буде справою самого роду людського як слухняного знаряддя Божественної волі» [3, с. 369-370]. Федоров насамперед підкреслює важливість творчо-активної позиції людини щодо її долі, майбутнього всього світу. Він був одним із перших російських філософів, котрі заперечували фатальний характер християнської ідеї кінця світу. В онтологічному розумінні Апокаліпсис трактується не як колапс історії людства, а як перехідна мить стрибка з одного стану матерії у вищу форму буття, у «новий світ».

Словами філософа всеєдності В. Ерна цей акт можна визначити як «стрибок світу і людства в Абсолютне», «перехід у позамежне й ноуменальне». Це водночас кінець старого і початок нового світу, процес так званого «катастрофічного прогресу» [4, с. 140].

Завдяки краху земних сподівань, – зазначав Є. Трубецької, – відбуваються грандіозні зрушення у духовному житті: людські сподівання, прагнення, думки переходять з однієї площини існування в іншу. «Серед полум'я світової пожежі, котра знищує застарілі, народжуються ті визначні об'явлення Духу Божого на землі, які випереджують явища нової землі» [5, с. 209].

Оптимістичну позицію Федорова щодо трактування апокаліптичної концепції поділяв М. Бердяєв. В одній зі своїх найвідоміших робіт «Самопізнання» він писав, що моральна свідомість Федорова надзвичайно висока, оскільки одним із перших він здійснив спробу активного розуміння апокаліпсису. Апокаліптичні пророцтва умовні, але не фатальні, і людство, ставши на шлях християнської «загальної справи», може запобігти руйнації світу, «Страшному суду» й довічному засудженню.

Розуміння Христа як судді й карателя, зазначав Бердяєв, є лише виявленням людської обмеженості, емоційності. Перехід у справді творчий стан визволяє від цього принизливого почуття. В усякому моральному акті любові, милосердя, жертви настає кінець світу, у якому панує жорстокість й ненависть. В усякому творчому акті також настає кінець світу, де панує необхідність, обмеженість, інерція, і виникає новий, оновлений світ. «Апокаліпсис є не тільки об'явленням кінця світу та історії, Апокаліпсис є також об'явленням кінця зсередини світу та історії, зсередини людського життя, зсередини кожної миттєвості життя як очікування кінця й суду. Можливе активне розуміння Апокаліпсису як заклику до творчої активності, героїчному зусиллю і подвигу. *Кінець світу залежить і від людини, і він буде таким чи інакшим у залежності від дії людини* (вид. М. Б.-Д.) [2, с. 246-247].

Камо грядеши? – в усі віка люди задавалися цим питанням. Куди прямуєш, людино? Що чекає тебе попереду? Можливо, коріння майбутніх катастроф насамперед слід шукати не поза межами рідної планети, а набагато ближче – у свідомості людей, їхнього ставлення до самих себе, навколишнього середовища, у відсутності чіткого уявлення про мету й шляхи розвитку сучасної цивілізації.

Вочевидь, людина може розпочати кінець світу, проте вона може й зупинити його, адже в ній закладені вищі цінності духовного світу. Найголовніше, щоб Армагедон не відбувся в душах людей. Як казали стародавні мудреці – «Що користі в земних просторах, коли тобі замале твоє взуття?»

Список використаної літератури

1. Чижевский А.Л. На берегу Вселенной: Годы дружбы с Циолковским: Воспоминания /А.Л. Чижевский. – М.: Мысль, 1995. – 735 с.
2. Бердяев. Н. О назначении человека /Н.Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
3. Федоров Н. Ф. Философия общего дела /Н.Федоров //Сочинения. – М.: Мысль, 1982. – 709 с.
4. Эрн В. Идея катастрофического прогресса /В. Эрн// Литературная учена. – 1991 (Книга вторая) – Март – апрель. - С. 133-141.
5. Трубецкой Е.Н. Смысл жизни //Смысл жизни. – М.: Республика, 1994. — 432 с.

Стаття надійшла до редакції 5.03.2012р

M.Braterska- Dron

SUBJECT APOCALYPSE IN CINEMA

The article deals with one of the most popular theme in cinema – nowadays – potential Apocalypse.

Key words: cinematography, apocalypse, fantasy, films – warnings.

УДК 66.4(0)

В.Г. Виткалов, С.В. Виткалов

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОЇ РІВНЕНЩИНИ

Розглядаються потенційні можливості інформаційного простору Рівненщини, зокрема періодичні видання, книговидавнича справа.

Ключові слова: інформаційний простір, сучасна Рівненщина, ЗМІ.

Стара істина про те, що хто володіє інформацією, той володіє світом – не втратила своєї актуальності і сьогодні. Адже інформаційний простір держави дає можливість використовувати його не лише для якісного інформування населення, але й для різноманітних маніпуляцій. Отже, стан, матеріально-технічне та змістовне наповнення цього простору залишається вкрай актуальною проблемою сьогодення і про це йдеться у численній різновекторній літературі [13].

У Рівненській області, як і країні загалом, забезпечується реалізація конституційних прав громадян на вільне отримання інформації та свободу слова, створені умови для функціонування засобів масової інформації різних форм власності.

Щорічно збільшується кількість періодичних друкованих видань. Їх засновниками виступають здебільшого юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності та фізичні особи. Регулярно в краї виходять понад 90 газет з обласною та місцевою сферою розповсюдження загальним тиражем понад 3 млн. примірників [3], тоді як, приміром, у 2006 році їх загальний наклад становив лише 300 тис. прим. [1]. Майже всі місцеві видання – україномовні. Найбільш впливовими і тиражними виданнями області загальнополітичного спрямування є газети «Вільне слово», «Вісті Рівненщини», «Провінційка», «Рівне вечірнє», «Рівне експрес», «Рівне ракурс», «7 днів», «Рівненська газета», «ОГО», накладу яких становлять 15-20 тисяч прим. кожна [2].

Останнім часом почали друкуватися художні («Проріст», «Погорина») та мистецтвознавчий журнал – «Мистецькі грані» (1 тис. прим.).

Усі ефірні телерадіомовні організації області працюють у конкурентному середовищі. Середньодобовий обсяг власного телемовлення становить 36 годин, ефірного радіомовлення – 50 годин на добу, постійно зростає сегмент кабельного телебачення.

Змістовними передачами наповнює телерадіоефір обласна державна телерадіокомпанія. Тут успішно реалізується низка проектів, зокрема: «Почерк долі», «Телеспорт», інформаційна програма «День», що виходить 8 разів на добу. З числа програм соціального спрямування тричі на тиждень виходить програма «Громадська приймальня», двічі – «З перших вуст», двічі на місяць – «Телевісник служби зайнятості», раз на місяць – програма для селян і про селян «Сільські обрії» та екологічна програма «Дзеркало довкілля».

Слід зазначити, що обласна державна телерадіокомпанія здійснює формування телевізійної мережі, здатної забезпечувати 24 години мовлення на добу. З вересня 2007 року до перегляду програм Рівненського телебачення долучилися жителі північних районів області. Нині покриття її програмами становить більше 70 % території області, що значною мірою забезпечує потреби населення у місцевій інформації і є надійною базою для подальшого розвитку телерадіоінформаційного простору Рівненщини. РОДТРК бере участь у створенні телепрограм для Всесвітньої служби УТР, що транслюється у понад 100 країнах світу. Телекомпанія «Рівне – 1» здійснює власне мовлення в обсязі 4 години 30 хвилин і надає перевагу прямому ефіру. Постійними стали програми «На часі» за участю відомих політиків, господарників, митців краю і «Європейська інтеграція: за і проти» – дискусійний клуб з актуальних проблем сьогодення.

Телерадіопрограми загальнонаціональних, мережевих мовників і Рівненської ОДТРК мають можливість гарантовано дивитися і слухати 2/3 населення області.

Загалом же процеси, що відбуваються у сфері друкованих ЗМІ, телебачення та радіомовлення, книговидавничої справи свідчать про якісно новий стан їхнього розвитку. Завдяки спільним зусиллям усіх зацікавлених сторін в області відбулася переорієнтація читачів, телеглядачів і радіослухачів на споживання вітчизняної інформаційної продукції.

В області нараховується також 5 телекомпаній, що працюють на підставі виданих Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення ліцензій [3]. Серед них за формою власності: державних – 2, приватних – 3;

За способом розповсюдження сигналу: ефірне мовлення – 4, кабельне телебачення – 1; за сферою розповсюдження: Рівненська область – 1, місцева сфера – 4. Відсоток населення і території, що охоплені програмами відповідних телерадіокомпаній можна представити наступним чином:

- обласна державна телерадіокомпанія – відповідно 95 % і 70 %;
- ТЗОВ «Телекомпанія «Рівне – 1» – 80 % і 60 %;
- ТЗОВ ТРК «Дубно» – місто Дубно і навколишні населені пункти;
- ТРК «Рівне-атом» – м. Кузнецовськ і навколишні населені пункти в радіусі 10 км.;

- ПП «Сфера-ТВ» – місто Рівне.

Крім цього, в області працює 11 провайдерів програмної послуги.

За ліцензіями Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення працює 21 радіоорганізація, у тому числі:

- за формою власності: державні – 1, комунальні – 18, приватні – 2;
- за способом розповсюдження: ефірне мовлення – 3, проводове мовлення – 18;
- за сферою розповсюдження: Рівненська область – 1, міста і райони області – 20.

В області працює 18 редакцій районного і міського проводового мовлення [3].

Найпоширенішою проблемою, за даними фахівців, є недооцінювання зазначеного в ліцензіях часу мовлення. Основною причиною цього є недостатнє фінансування редакцій місцевого радіо. Нестача коштів породжує й проблему кадрів. А саме через відсутність кваліфікованих радіожурналістів у штатних розписах редакцій місцевого радіомовлення не в змозі освоїти ті обсяги мовлення, що зазначені в ліцензіях.

Нестача коштів негативно позначається і на матеріально-технічній базі студій місцевого радіомовлення. Журналісти редакцій Демидівського, Острозького, Корецького, Здолбунівського районного радіомовлення для звукозапису, монтажу та відтворення радіопрограм змушені використовувати фізично застарілу апаратуру побутового призначення [3].

Із року у рік скорочується мережа проводового мовлення. Щоб відновити роботу радіоточок у населених пунктах області необхідно побудувати сотні кілометрів радіоліній. Можливості відновлення та розвитку проводової радіомережі за рахунок коштів обласного і місцевих бюджетів немає, оскільки Бюджетним кодексом України забороняється здійснювати видатки, не віднесені до місцевих бюджетів. Відсоток населення і території області, що охоплені програмами відповідних радіокомпаній, такий:

- обласної державної телерадіокомпанії – відповідно 90 % і 65 %;
- ЗАТ «Радіо «Трек» – відповідно 80 % і 55 %;
- КП ТРК «Полісся» – відповідно – 15 % і 16 %;
- міського і районного проводового радіо – 90 % і 75 %.

Усі телерадіоорганізації області, що здійснюють власне мовлення, роблять це тільки державною мовою. Утім, на думку фахівців [4], потребує вирішення низка питань:

- розробка та прийняття обласної програми розвитку цифрового мовлення й отримання відповідних ліцензій Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

- будівництво телепередавальної вежі в смт. Демидівка та радіорелейної лінії Рівне-Демидівка;

- реконструкція централі Рівне-Антопіль з проведенням заміни кабелів на оптоволоконно, що дасть змогу забезпечити вихід високоякісного продукту для

споживача;

- сприяння здійсненню в ОДТРК переходу на верхній діапазон ФМ-мовлення;
- модернізація студій проводового мовлення в містах Острог і Здолбунів, це дасть можливість значно покращити рівень мовлення, якість передач і сприятиме кращому виконанню свого призначення в суспільстві місцевих ЗМІ.

Повнішому задоволенню інформаційних, культурних, освітніх професійних та інших потреб громадян сприяє розвиток *книгодрукування* на регіональному рівні.

Станом на січень 2010 року в області нараховується 57 суб'єктів видавничої справи, внесених до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції, тоді як у 2006 році їх було 47 [5]. Серед них: фізичних осіб – приватних підприємців – 20 (відповідно 15 у 2006 році), підприємств комунальної власності – 2, приватних підприємницьких структур – 30 (25 – у 2006 р.), державних вищих навчальних закладів, установ та організацій – 4, релігійних організацій – 1.

До єдиної бази даних сьогодні внесено 18 (11 – у 2006 р.) суб'єктів видавничої справи, що займаються видавничою діяльністю, 17 – виготовленням видавничої продукції, 5 – розповсюдженням цієї продукції. 20 суб'єктів поєднує два види діяльності і 2 суб'єкти – три види діяльності у видавничій справі [5]. Їх діяльність має наступний результативний ефект: упродовж 2009 р. в області надруковано 172 назв книг і брошур, у тому числі 151 – українською мовою. Загальний тираж виданих книг склав 43 тис. прим., тоді як упродовж січня – листопада 2007 року на теренах області було видано 233 назв книг, у тому числі 215 – українською мовою. Загальний наклад цих книг становив 116,5 тис. прим. [6]. Спад кількості видань пояснюється загальними економічними тенденціями в країні.

Випуск книжкової продукції у 2010 році за видами розподілявся наступним чином:

- суспільно-політична – 24 назви; (10 – у 2006 році);
- художня – 30 назв (і відповідно 68 – у 2006 році);
- наукова – 42 назви (відповідно – 54);
- навчальна – 29 назв (відповідно – 72);
- релігійна – 35 назв (відповідно – 25);
- довідкова – 12 назв (відповідно – 4) [7].

Як бачимо, відбувається явний перерозподіл тематики друку в бік художньої, наукової та навчальної літератури, втрачаючи при цьому друки суспільно-політичних, релігійних та довідкових видань. При цьому потрібно відзначити, що частина книг із достатньо великим накладом (понад 300 прим. кожна), друкується безпосередньо у рівненських ВНЗ як монографічна, краєзнавча література, навчальні посібники чи інша навчально-методична література (публіцистика, різноманітний роздатковий матеріал тощо) і не включається до загального списку друкованих щорічно в країні книг. Однак на покращення загальної ситуації із місцевим друком вони впливають суттєво. Адже ними користуються студенти, яких лише у двох провідних ВНЗ міста – Національному університеті водного господарства і природокористування та державному Гуманітарному університеті – налічується понад 25 тис. осіб.

До Програми підтримки національного книговидавництва, популяризації української книги та сприяння книгорозповсюдженню в Рівненській області на період 2009-2013 років включено низку заходів, спрямованих на розвиток мережі книжкової торгівлі, створення можливостей для ефективного розповсюдження видавничої продукції, в тому числі щодо збереження за книготорговельними підприємствами приміщень, що належать до комунальної власності, їх книжкової спеціалізації, встановлення пільгових умов з орендної плати та сприяння відкриттю спеціалізованих магазинів у всіх районних центрах і містах області, книжкових відділів і кіосків у сільських магазинах.

Станом на 11 січня 2010 року в області функціонує 92 (тоді як у 2006 році їх

було 113) [8] об'єкти книжкової торгівлі, у тому числі 34 (і, відповідно, 35 – у 2006 році) [9] спеціалізовані книжкові магазини, 17 книжкових кіосків (понад 50 – у 2006 році) і 41 книжковий прилавок. Книжкова торгівля ведеться і на ринках області. Утім, розширення мережі книгорозповсюдження в сільській місцевості залишається проблематичним через неприбутковість таких підприємств.

Шлях вирішення цієї проблеми – створення куточків з продажу книг, канцелярських товарів і шкільного приладдя, організація виїзної торгівлі.

Провідне місце на обласному ринку книжкової продукції посідає обласне комунальне підприємство «Рівнекнига», до складу якого входить 5 магазинів. Усі вони знаходяться у місті Рівному і розташовані в орендованих приміщеннях, що належать до міської комунальної власності. Орендна плата становить 6,28 грн. та 16,80 грн. за 1 кв. м. (в тому числі ПДВ) і залишається незмінною упродовж 2008-2009 років.

Суб'єкти видавничої справи, що функціонують у сфері книгорозповсюдження, за своєю приналежністю належать до різних відомств і власників. Це, значною мірою, ускладнює проведення ефективної державної політики, забезпечення координації роботи та належної організаційно-фінансової підтримки. Книжкова продукція області за своїм художнім оформленням і поліграфічним виконанням не поступається перед продукцією інших регіонів, особливо якщо йдеться про поліграфічні зразки таких видавничих підприємств, як «ППДМ, Дятлик», «Волинські обереги». В області є й фахівці з художнього оформлення книги. Чимало видань достатньо професійно оформляється фахівцями з інших сфер культурної діяльності (В.Луц, В.Войтович та ін.).

Майже щорічно (зокрема 27-29 травня 2009 року, травень, вересень 2011 року) до професійного свята працівників видавництва, поліграфії та книгорозповсюдження в області організовується виставка «Книги Рівненщини». В області проводиться широка системна робота, спрямована на підвищення авторитету української книги, регулярно організовуються книжкові виставки, свята книги, презентації нових видань за участі письменників, науковців, видавців, поліграфістів. Зокрема, впродовж 2010 - 2011 років у бібліотечних закладах, обласному краєзнавчому музеї відбулося майже 300 презентацій нових книг, у тому числі й місцевих авторів.

Знаковою подією для громадськості області стала презентація другої книги тому «Реабілітовані історією. Рівненська область», в якій на основі документальних джерел розкриваються причини, характер, специфіка, перебіг політичних репресій тоталітарної доби в Рівненській області. Чимало поціновувачів книги збирали й презентації видань: «Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини», «Світла особистість імперії темряви. В.Г.Короленко і Рівненщина», том 2 книги М.Теодоровича «Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии» та ін. (травень-липень 2011 р.) та ін.

Видавничі організації області брали участь у проведенні V Київської міжнародної книжкової виставки-ярмарку.

Інтерес у цьому зв'язку становить характеристика суб'єктів видавничої справи на Рівненщині. Так, у Рівненській області випуском і виготовленням поліграфічної продукції займається майже 50 суб'єктів господарської діяльності різних форм власності, де працює понад 300 осіб. І ця статистика є достатньо стабільною.

Успішно функціонують на ринку поліграфічних послуг приватні підприємства-фірми «Волинські обереги», «ППДМ – Дятлик», «Зет», приватні підприємства «Панорама бізнесу», «Поліграф-Інтекс», «Прінт-експрес», «Формат-А», товариства з обмеженою відповідальністю «Планета-друк», «Автобан-поліграф», «Прінт Хаус», «Острозька друкарня», «Каліграф», «Друк Волині», ВАТ «Рівненська друкарня», ВАТ «Володимирецька друкарня», ЗАТ «Костопільська друкарня». Позитивною тенденцією є те, що в умовах посилення конкуренції постійно поліпшуються якісні параметри друкованої продукції.

Газетно-журнальну продукцію в області виготовляють у ТОВ «Друк Волині», ВАТ «Рівненська друкарня», ВАТ «Володимирецька друкарня», Дубенській і Сарненській комунальних друкарнях, ТОВ «Острозька друкарня».

Поступово розвивається та оновлюється матеріально-технічна база поліграфічних підприємств, удосконалюється технологія виробництва, ширше застосовуються сучасні поліграфічні матеріали. На поліграфічній базі області сьогодні виготовляються усі основні види друкованої продукції (газетно-журнальна, пакувальна, бланкова, етикеточна, паперово-білова, книжкова) та надаються найрізноманітніші поліграфічні послуги.

Проте в цій галузі накопичилося й чимало проблем. Значна частина виготовників поліграфічної продукції через відсутність оборотних коштів не в змозі придбати сучасну техніку, розвивати виробництво. Насамперед це стосується колишніх районних і міських друкарень, яких в області налічується 10. Основу виробничих потужностей тут складають морально застарілі плоскодрукарські машини, лінотипи або ж фізично зношені «Домінанти», які при однозмінному режимі роботи через брак замовлень використовуються на 25-50 %. Окремі друкарні працюють у режимі скороченого робочого тижня (2 – 3 дні).

Такий стан районних і міських друкарень значною мірою зумовлений відсутністю дієвої допомоги та сприяння у вирішенні існуючих проблем з боку держави, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. З 1991 року на технічне переоснащення районних друкарень централізовані капітальні вкладення не виділялися. Але безперечним є і той факт, що на цих підприємствах не спромоглися подолати консервативність і пасивність щодо створення сучасних бізнес-планів для отримання кредитів, привабливих інвестиційних проектів тощо.

Для покращення стану поліграфічної галузі на загальнодержавному рівні, на думку фахівців, слід розробити програму щодо модернізації та переоснащення діючих поліграфічних підприємств усіх форм власності за рахунок інвестицій.

Важливе місце у справі інформування населення, зокрема й культурно-мистецького спрямування, посідають *періодичні друковані засоби масової інформації*.

Станом на 11 січня 2010 року в області зареєстровано та перереєстровано 352 (тоді, як у 2006 році їх було 294) [9] періодичних друкованих видання. З них:

- за сферою розповсюдження: Рівненська область – 195 (165 – у 2006 році), місцева сфера – 157 (відповідно - 129);

- за видами видань: газет – 317 (відповідно – 265 у 2006 році), журналів – 29 (відповідно - 22), збірників – 2 (1), альманахів – 4 (1); дайджестів – 0 (3 – у 2006 році), тобто зростає кількість друків загально-тематичного сальдо впливу – газет і журналів.

За тематичним спрямуванням вони розподіляються наступним чином: загальнополітичних – 142 (125 – у 2006 році), із питань економіки та бізнесу – 26 (відповідно – 23), виробничо-практичних – 26 (26), наукових – 5 (5), науково-виробничих – 2, науково-технічних – 2, навчальних – 4 (3), довідкових – 8 (6), спортивних – 9 (7), правових – 7, для дозвілля – 19 (18), медичних – 3, релігійних – 32 (відповідно - 20), рекламних – 38 (26), інформаційних – 29 (19);

- за мовою видань: українська – 267, російська – 1, українська та російська – 58, українська, російська та інші мови – 19.

Засновниками друкованих ЗМІ є: обласна рада – 1, районні ради – 4, міські ради міст обласного значення – 4, районні ради і райдержадміністрації – 11, державні установи – 7, навчальні заклади – 14, комерційні структури – 146, профспілки – 2, творчі спілки – 2, політичні партії – 12, громадські організації – 21, релігійні організації – 27, фізичні особи – 91 (відповідно – 70 у 2006 році) [4].

Як бачимо, в області зареєстровано 21 періодичне друковане видання, засновниками яких є органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Редакції всіх комунальних газет забезпечені комп'ютерною технікою. Проте, технічне оснащення багатьох із них потребує оновлення і модернізації. Підключені до мережі Інтернет 16 редакцій (10 – у 2006 році), мають електронну пошту 16 (12 – у 2006 р.), факсимільним зв'язком забезпечені усі редакції. В 6-ти редакціях районних газет відсутній власний автотранспорт.

В області вирішуються питання підготовки та перепідготовки творчих і технічних кадрів, фахівців з реклами, менеджменту та маркетингу. В Міжнародному економіко-гуманітарному університеті ім. С. Дем'янчука функціонує відділення журналістики, випускники якого працюють на місцевому радіо, телебаченні, в газетах.

У зв'язку з фінансовими труднощами зменшились обсяги бюджетних асигнувань редакцій районних і міських газет через програми економічної підтримки та угоди на висвітлення діяльності.

Ще наприкінці 90-х років на Рівненщині була розроблена «Локальна концепція розвитку державного телерадіомовлення у північних районах області». На її виконання у 2001 році в райцентрах Дубровиця та Зарічне збудовано телевежі висотою по 110 метрів кожна і встановлено теле- і радіопередавачі. Завдяки цьому населення північних районів області одержало можливість дивитися програми українського телебачення та слухати передачі українського радіо. В області передбачено будівництво ще однієї 110 метрової телевежі у райцентрі Демидівка. За сприяння обласної державної адміністрації та обласної ради вирішуються окремі питання зміцнення матеріально-технічної бази обласної держтелерадіокомпанії. На виконання Законів України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» і «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» у щорічних бюджетах районів і міст обласного значення передбачено кошти на економічну підтримку комунальних газет, оплату наданих їх редакціями послуг із висвітлення діяльності райдержадміністрацій, районних і міських рад згідно з укладеними угодами. Частина цих коштів редакції використовують на матеріально-технічне оснащення.

З метою доведення до населення достовірної інформації про державну політику, офіційну позицію держави стосовно її ставлення до соціально значимих подій і міжнародного життя, діяльність органів влади області з питань забезпечення життєдіяльності населення, його доступу до відкритих інформаційних ресурсів постійно здійснюються заходи спрямовані на:

- зміцнення місцевих засобів масової інформації, розширення їх можливостей щодо своєчасного доведення достовірної інформації до громадськості;
- прискорення формування відкритих інформаційних ресурсів, підвищення ефективності їх використання;
- розвиток і удосконалення інфраструктури єдиного інформаційного простору краю.

З метою сприяння висвітленню офіційної точки зору вищих посадових осіб держави та позиції місцевих органів влади з питань реалізації внутрішньої та зовнішньої політики постійно проводиться моніторинг опублікованих у державних і комунальних ЗМІ області матеріалів про діяльність Президента України, Кабінету Міністрів України, обласної державної адміністрації, вивчаються також питання участі місцевих органів виконавчої влади та їх керівників у роз'ясненні через засоби масової інформації ініціатив Глави держави, Прем'єр-міністра, голови облдержадміністрації, проводиться систематичний аналіз критичних публікацій на адресу владних структур.

Для журналістів обласних, міських, районних газет і телерадіоорганізацій регулярно організуються прес-конференції та зустрічі з актуальних питань суспільно-політичного та соціально-економічного життя області. Представники засобів масової інформації запрошуються на засідання колегій держадміністрацій, у тому числі

виїзних, засідання сесій місцевих рад, беруть участь у роботі «круглих столів», різноманітних нарад і семінарів, виїзних днів прийому громадян головами райдержадміністрацій, їх заступниками, керівниками установ та організацій у населених пунктах, у заходах із відзначення державних свят, пам'ятних дат і важливих суспільно-політичних подій тощо. Їм надаються розпорядчі документи місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, надсилається інформація про діяльність владних структур.

В обласних, міських і районних газетах систематично вміщуються матеріали про діяльність обласної та районних держадміністрацій, виконкомів рад міст обласного значення. Систематично здійснюється інформування громадськості про діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади в прямому телевізійному ефірі ОДТРК і ТРК «Рівне – 1». Відповідно до медіа-планів, керівництво облдержадміністрації, її управлінь, відділів і служб регулярно беруть участь у програмах обласної держтелерадіокомпанії «Громадська приймальня», «З перших уст», «Тема тижня» та телерадіокомпанії «Рівне – 1» – «На часі», «Відкритий діалог» та інших.

Головними напрямками інформаційної діяльності обласної держтелерадіокомпанії, редакцій комунальних газет, районного і міського провідного радіо є оперативне інформування населення про суспільно-політичні та інші новини в Україні, області, районах і містах, надзвичайні події та ситуації, що становлять загрозу життю чи здоров'ю населення, розповсюдження офіційних повідомлень, роз'яснення рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Матеріали відповідного змісту готуються за участю депутатів місцевих рад, господарників, економістів, керівників органів влади. Вони систематично коментують процеси і події, що відбуваються в державі та області, відповідають на запитання читачів, телеглядачів і радіослухачів. Головними питаннями, що порушуються в їх виступах, є захист регіональних інтересів, розвиток економіки, ринкових стосунків, досягнення політичної і громадської злагоди в суспільстві, утвердження загальнолюдських цінностей, сприяння примноженню духовних скарбів українського народу. Практично у всіх районах області в місцевих газетах та в передачах районного радіомовлення висвітлюються розпорядження голів райдержадміністрацій та районних рад, окремі рішення керівників установ, матеріали засідань колегій райдержадміністрацій, оприлюднюються графіки проведення виїзних прийомів громадян, «прямих телефонних ліній», діяльність депутатського корпусу, рішення виконкомів тощо [10].

Обласна, районні державні адміністрації, виконавчі комітети рад міст обласного значення оперативно реагують на критичні виступи громадян, у тому числі через засоби масової інформації. Це засвідчують публікації під рубриками «Запитай у влади», «Із перших уст», «Повертаючись до надрукованого», «На злобу дня», «На контролі райдержадміністрації», «Запитай у посадовця», «Слідами наших виступів», «Актуальне інтерв'ю», «Запитуєте – відповідаємо», «З редакційної пошти» та ін.

Керівництво адміністрації для зміцнення зв'язків із громадськістю, забезпечення всебічної підтримки суспільно значущих громадських ініціатив систематично бере участь у роботі «гарячих ліній». Досягненню цієї мети також сприяє робота: обласного телефону довіри, інтернет-приймальні облдержадміністрації, «прямой телефонної лінії» за участю заступників голови адміністрації, керівників її структурних підрозділів, територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Щотижня керівництвом облдержадміністрації проводиться особистий прийом громадян. Щомісяця відбуваються загальнообласні Дні інформування населення. Під час їх проведення начальники управлінь і відділів облдержадміністрації, керівники територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, представники місцевих органів влади виїжджають в сільські населені пункти, на

підприємства, в установи, організації, де проводять зустрічі з жителями, трудовими колективами, роз'яснюють діяльність Президента та Уряду України щодо покращення соціально-економічного стану в державі, інформують про свою роботу, обговорюють важливі події суспільно-політичного та культурного життя держави та регіону [11].

У ході Днів інформування представники органів влади обмінюються думками з громадськістю, вивчається ситуація на місцях, досліджуються перспективи та прогнозуються можливі наслідки при прийнятті тих чи інших управлінських рішень.

Підняті під час загальнообласних Днів інформування питання та критичні зауваження місцевого характеру доводяться до відома голів райдержадміністрацій, міських голів міст обласного значення для відповідного реагування. В усіх районах області практикується проведення «круглих столів» за участю громадсько-політичних сил, профспілок, художньої інтелігенції. Для забезпечення проведення публічних обговорень проектів рішень органів виконавчої влади на Веб-сторінці облдержадміністрації створено розділ «Громадські обговорення».

На Веб-сторінці облдержадміністрації діє розділ «Звернення громадян», в якому міститься інформація про відділ роботи зі зверненнями громадян, що діє в структурі апарату адміністрації, вимоги до оформлення офіційного звернення громадян, про роботу із зверненнями громадян, котрі надійшли до облдержадміністрації, графіки прийому з особистих питань керівництвом обласної державної адміністрації та участі начальників управлінь і відділів адміністрації, керівників окремих обласних організацій у «прямій телефонній лінії» з населенням області [12].

На базі Рівненської державної обласної бібліотеки, обласної бібліотеки для юнацтва, Рівненської центральної міської та низки районних бібліотек діють Інтернет-центри, що забезпечують користувачам безкоштовний доступ через мережу Інтернет до інформації з питань діяльності Президента України, Кабінету Міністрів України, обласної державної адміністрації, місцевих органів виконавчої влади.

Отже, інформаційний простір Рівненщини є достатньо різноаспектно насиченим, сприяє отриманню громадянами необхідної інформації і являє собою важливий культурний чинник у структурі культурної практики краю.

Список використаної літератури

1. Загальна оцінка ситуації в інформаційному просторі Рівненщини станом на 2006 р. // http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=58754&cat_id=33909
2. Звіт про стан інформаційного простору Рівненської області за 2007 рік // Поточний архів управління у справах преси та інформації Рівненської обласної державної адміністрації за 2007 рік. – 15 с. // <http://oblrada.rv.ua/rubric268/1/>
3. Загальна оцінка ситуації в інформаційному просторі Рівненщини станом на 1.01.2011 р. // http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?Art_id=72876&cat_id=62234
4. Там само.
5. Загальна оцінка ситуації в інформаційному просторі Рівненщини станом на 1.01.2011 р. // http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?Art_id=72876&cat_id=62234
6. Там само.
7. Там само.
8. Загальна оцінка ситуації в інформаційному просторі Рівненщини станом на 1.01.2011 року // http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=72876&cat_id=62234
9. Загальна оцінка ситуації в інформаційному просторі Рівненщини станом на 2006 р. // http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=58754&cat_id=33909

10. Звіт представника Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення у Рівненській області за 2010 рік // <http://www.google.com.Ua/url?VrQp4Mlo0xrtA&cad=rja>.
11. Загальна оцінка ситуації в інформаційному просторі Рівненщини станом на 2006 р. // http://comin.kmu.gov.Ua/control/uk/publish/article?art_id=58754&cat_id=33909.
12. Див.: Звіт представника національної ради України з питань телебачення і радіомовлення у Рівненській області за 2010 рік.....
13. Сенченко М.І. Четверта світова. Інформаційно-психологічна війна / М.І.Сенченко. – К., 2006; Панарин А. Стратегическая нестабильность в XXI веке / А.Панарин. – М.:Алгоритм, 2003 та ін.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2012р

V.G Vytkalov, S. V.Vytkalov

THE INFORMATION SPACE OF THE MODERN RIVNE

Potential possibilities of informative space of Rivne area are examined, in particular magazines, publishing business.

Key words: *informative space, modern Rivne area, mass medias.*

УДК 903,2(477.81)”10/12”

О.В.Головко, Ю.М. Нікольченко

ВИЗАНТІЙСЬКИЙ КОМПОНЕНТ У КУЛЬТУРІ НАСЕЛЕННЯ ПОГОРИННЯ ХІ-ХІІІ СТОЛІТЬ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛІТОПИСНИХ МІСТ ДОРОГОБУЖА І ПЕРЕСОПНИЦІ.

У ХІ-ХІІІ століттях Погоринська волость, розташована у Південно-Західній Русі по берегах Прип'яті та Горині, була володінням київського князя. У «Повісті временних літ» Погоринська волость вперше згадується під 1097 роком. Близько 250 років центрами Погоринської волості були міста Дорогобуж і Пересопниця..

Археологічні матеріали з Дорогобужа і Пересопниці свідчать про вплив Візантії на Погоринську волость Київської Русі у ХІ-ХІІІ століттях.

У другій половині ХІІ століття у Дорогобужі за Візантійською архітектурною традицією було зведено Успенську церкву.

Ключові слова: *Візантія, Північне Причорномор'я, Погоринська волость, Дорогобуж, Пересопниця, археологічні матеріали, Успенська церква.*

Значну роль в історії Київської Русі ХІ-ХІІІ ст. відігравали Південно-Руські землі. В кінці ХІ ст. на цій території виникає Погоринська волость, головними центрами якої були міста Дорогобуж і Пересопниця [33, с. 165, 174]. Погориння вперше згадується у літописах під 1097 роком як волость київського князя. Розташована по берегах Прип'яті і Горині, вона була не тільки демаркаційною зоною, що розділяла Київську і Волинську землі, а виконувала функції своєрідного резервного земельного фонду київських князів для пожалування васалам [16]. З кінця ХІ ст. Дорогобуж (перша літописана згадка під 1084 р.) і Пересопниця (перша літописна згадка під 1149 р.) по чергово стають центрами Погоринської волості, у яких перебував князь з дружиною.

Землі у середній течії Горині і Стубли виділяються високою концентрацією пам'яток часів Київської Русі. Тут збереглися залишки 42-х укріплених поселень Х-поч. ХІІІ ст. У літописах, крім Дорогобужа і Пересопниці, згадуються Острог, Дубно,

Чемерин, Заріцьк, Корчеськ, Мильськ, Сапогинь [11, с. 539-577].

Історичні та археологічні відомості щодо пам'яток X-XIII ст. Погориння знайшли своє відображення у загальних працях В.Б.Антоновича, О.О.Ратича, П.О.Раппопорта, М.Ф.Котляра, П.П.Толочка [1; 27; 24; 9; 33]. Матеріали про старожитності Погориння включені у Довідник археологічних пам'яток Рівненської області І.К.Свешнікова і Ю.М.Нікольченка та Довідник археологічних пам'яток Волинської області М.Н.Кучінка і Г.В.Охріменка [29; 10].

Проте, основним джерелом вивчення історії і культури Погоринських земель стали багаторічні розкопки городищ літописних міст Дорогобужа і Пересопниці, проведені археологічною експедицією Рівненського краєзнавчого музею під керівництвом Ю.М.Нікольченка [16], Б.А.Прищепи [22; 23], В.С.Терського і С.В.Терського [31].

Багата колекція артефактів з Дорогобужа і Пересопниці, включає категорії знахідок як відомих за розкопками давньоруських міст, так і відсутніх на інших пам'ятках. Їх різноманітність і багатство, наявність унікальних і рідкісних, робить речовий матеріал важливим джерелом з історії і культури населення Південно-Західної Русі XI-XIII ст.

У матеріалах XI-перш. пол. XIII ст. з Дорогобужа і Пересопниці виявляються всі ознаки, характерні для «градів» Русі: розвинене ремесло і торгівля, політико-адміністративні і культурно-ідеологічні функції, садибно-дворова забудова дитинця. На жаль, процес їх розвитку був перерваний монголо-татарським погромом у грудні 1240 року.

Погориння, як і інші землі Київської Русі, підтримувало тісні зв'язки із зарубіжними країнами. У X ст. сюди надходили головним чином східні речі; у XII-XIII ст. посилюється торгівля із західноєвропейськими країнами. Проте на всіх етапах свого розвитку Погоринська волость на чолі з Дорогобузем і Пересопницею мала широкі стосунки з Візантією та її володіннями у Північному Причорномор'ї.

Під час розкопок Дорогобужа і Пересопниці знайдено близько 800 уламків амфор. Зібрані фрагменти відносяться до посудин двох типів, поширених на території Київської Русі:

- грушоподібні амфори з нешироким тулубом і сильно витягнутими до верху масивними ручками.

- амфори з сильно розширеним тулубом, з коротким майже не вираженим горлом без вінець, з високо піднятими дугоподібними масивними ручками.

Зовнішня поверхня амфор звичайно прикрашена широкими або вузькими бороздянками. Тісто ретельно відмулене і дуже міцне, стінки товсті. Колір посудин завдяки доброму випалу червоний або рожевий. Висота амфор середніх розмірів близько 40 см, ширина – близько 30 см. Рідше зустрічаються великі амфори висотою понад 60 см. На трьох уламках амфор з Дорогобужа трапилися фрагменти написів та окремі букви кирилиці.

Амфори виготовлялися як у Візантії, так і греками-колоністами у Північному Причорномор'ї. Особливо багато їх виявлено у Києві та інших південних руських містах. Упродовж X-XIII ст., вони надходили з наростаючою інтенсивністю [33, с. 191]. Хронологічною ознакою амфор є форма ручок. Амфори X-XI ст. мають ручки, розташовані під шийкою посудини, а на амфорах XII-XIII ст. ручки завжди підносяться над шийкою [2, с. 374; 36, с. 111-113, рис. 68, 5-7, 69, 1-5]. У нашому випадку маємо асортимент, що репрезентує обидва типи ручок і, відповідно, зазначені хронологічні періоди їх поширення.

У Давній Русі амфори використовувалися як тара для перевозки й зберігання рідини: вина й олії. Вони неодноразово під назвою «корчага» згадуються джерелами серед речей у господарствах феодалів. Можливо в амфорах привозили і керченську

нафту, яка використовувалась для освітлення приміщень [2, с. 375].

Про знаходження амфор з вином на дворі чернігівського князя Святослава Ольговича повідомляє Київський літопис під 1146 р.: «...а в погребях було 500 берківців меду, а вина 80 корчаг» [11, с. 205].

З Візантії через Північне Причорномор'я в Дорогобуж і Пересопницю потрапили скляні браслети. Вони відрізняються від місцевих не лише хімічним складом скла, а й формою. Джгут цих фрагментів у перетині звичайно не круглий, а сплющений (прямокутний, напівовальний, трикутний). Такі браслети нерідко прикрашені розписом або інкрустацією кольорового скла.

Серед знахідок з Дорогобужа виділяється скляний плоско-опуклий браслет шириною 1,2 см синього кольору, інкрустований жовтою пастою та розписаний фарбою чорного кольору. Поверхню виробу прикрашають лінії, що утворюють овали і хвилі. Його знайдено у верхніх шарах заповнення господарської ями, датованої другою пол. XII ст. Подібні браслети знайдені у Києві [28, с. 102], Воєні [6, с. 91, табл. XVII, 8]. У Новгороді вони зустрічаються у шарах XI-перш. пол. XII ст. Як показали дослідження всі вони виготовлені у візантійських майстернях [21].

З інших скляних виробів візантійського походження трапляються на Дорогобужі перстні, намистини і скляні посудини. Три скляні персні плоско-опуклі у перетині, зеленого кольору, з них два мають овальне розширення – щиток. Повністю зберігся перстень синього кольору, прикрашений вертикальним зашипом. Два інші – були виготовлені із фіолетового і жовтого скла.

Намисто переважно однокольорове. Три кулясті намистини мають діаметр 1,1-1,6 см. Одна з них синього кольору, дві інші – жовті. Кулястих сплюснених намистин знайдено шість. Чотири з них мають діаметр 0,6-0,8 см. Їх колір зелений (п'ять), жовтий (дві), коричневий (одна). Дві такі ж за формою намистини (жовта і синя) мають діаметр 1,0 і 1,1 см. Всі вони знайдені у шарі XII-перш. пол. XIII ст., лише зелена намистина виявлена у заповненні житла другої пол. X-перш. пол. XI ст. У шарі XI ст. виявлена ребриста куляста намистина синього кольору. За аналогіями такі вироби датуються X-XI ст. [35, с. 176].

У культурному шарі Дорогобужа XII-перш. пол. XIII ст. знайдено намистини інших конструкцій: біконічну жовту, сині гранені, призматичну і біпірамідальну плоску округлу прозору та зелену бісерну. У тих же нашаруваннях зібране багатокольорове намисто. Три намистини мають вічка: бочковидна коричнева з жовтими вічками неправильної форми та дві кулясті сплюснені – зелена та чорна з жовтими вічками. Одна велика намистина кольору слонов'ячої кістки має жовтий пластичний узор. На давньоруських пам'ятках такі вироби датуються XII-XIII ст. [35, с. 91].

Майже усі уламки посуду з Північного Причорномор'я та Візантії належать виробам із жовтого прозорого скла. Колекція з Дорогобужа включає вінця, денця, частини стінок. Вінця посудин подвійні, загнуті до середини, трапляються стінки, прикрашені вдавленим хвилястим орнаментом, або ж тонкими скляними нитками зеленого кольору. Деякі посудини мають хвилясті стінки, що утворені вертикальними та з нахилом ребрами. За аналогіями з інших міст Русі, виділяються наступні форми посуду:

- стаканоподібні посудини; діаметр донець – 3,5-4,0 см, стінки мають плавне розширення від дна до вінець. Датуються такі посудини XII ст.; їх фрагменти знайдені у Києві, Новгороді, Вишгороді, на городищі Слободка у землі в'ятичів [36, с. 53; 14, рис.73, 9,11, рис.74, 6]. Подібна, майже ціла посудина, знайдена у Турові [20, с. 233-234, рис.1,1].

- гостродонні лійчасті кубки на тонкій масивній циліндричній ніжці; у Дорогобужі знайдено одне денце такої посудини у шарі XII ст. На думку Ю.Л.Щапової лійчасті кубки з'явилися на Русі у другій чверті XI ст. і були в ужитку до середини XIII

ст. [35, с. 52]. На Подолі у Києві аналогічні кубки присутні у комплексах другої пол. XI ст. [28, с. 106].

- бокали, що мали масивні подвійні денця, досить тонкий перехват і округлі, розширені до верху стінки; часто зустрічаються у домонгольських шарах міст Русі [8, с. 408-409]. Добре збережена аналогічна посудина виявлена у жіночому похованні в Успенському соборі у Галичі [18, с. 140, рис. 48]. Великий фрагмент денця бокала з нижньою частиною стінок знайдено у Турові [20, с. 234, рис. 1,2].

Частина речей візантійського походження та з Північного Причорномор'я, виявлених у Дорогобужі, мають церковне і культове призначення. У шарі XII-перш. пол. XIII ст. знайдено повністю збережену лампаду і гак для підвішування другої лампади. Ціла лампада має напівсферичну мисочку діаметром 8,8 см з вертикальним ребром, яке утворює піддон. Поверхня мисочки прикрашена поясками із заглиблених ліній. Мисочка має три вушка, до яких кріпилися ланцюжки довжиною близько 15 см. Верхніми кінцями вони закріплені на шестипроменевої зірочці. У верхньому вушку закріплено гак, на якому лампада підвішувалась до стелі церкви.

У Південно-Західній Русі подібну лампаду знайдено на Райковецькому городищі [5, табл. XXI, 4], окремі деталі трапилися у Галичі [18, рис. 70, 15], Воєні [6, табл. XVI, 15, 16]. Зустрічаються лампади і у північних руських землях [14, с. 61, рис.75,1].

Цікавою знахідкою є фрагмент бронзового хороса (паникадила). Подібні деталі мав хорос, з руїн Воскресенської церкви XII ст. у Переяславі-Хмельницькому [7, с. 13]. Близька за формою деталь хороса, виявлена у літописному Василеві [32, рис. 14, 8]. З Північного Причорномор'я у Дорогобуж і Пересопницю привозили мармурові хрестики – «корсунчики».

Знахідки візантійських речей церковного призначення безпосередньо пов'язані з існуванням у Дорогобужі Успенської церкви. До нашого часу дійшов храм, побудований наприкінці XVI ст. православним волинським магнатом князем Костянтином Острозьким. Разом з тим, О.А.Фотинський вказував, що в основі Успенської церкви лежить більш давня будівля, скоріше за все княжої доби [34, с. 84]. Пізніше, наявність у стінах церкви ділянок кладки з плінфи (тонка цегла) на цементному розчині, що залишились від будівлі домонгольського часу, підтвердили обстеження Ю.С.Асеева та І.Р.Могитича [26, с. 105]. Під час архітектурно-археологічних досліджень Успенської церкви Г.А.Песковою у 1988 р. дійсно були відкриті залишки церкви часів Русі.

Це був чотиристовпний храм з однією апсидою. Його зовнішні розміри – 16 х 19,5 м. У середині приміщення квадратне у плані, довжина сторони 12,5 м, не рахуючи апсиди, винесеної на 4 м на схід. Кладка стін рівношарова, порядкова. У східній частині будівлі стіни збереглися на висоту від 3-4 рядів плінф в апсиді до 6-8 рядів на стінах і стовпах. У південно-західному куті храму давня кладка піднімається до верху майже на рівень склепінь.

В історії будівництва храму Г.А.Пескова виділяє три етапи. На першому – стіни церкви споруджувались з плінфи 3,5-5 см завтовшки на помаранчевому цементному розчині, їх товщина – 1,5 м, а в апсиді – 1,3 м. Товщина швів дорівнює товщині плінфи. Глибина закладки фундаментів під стінами у східній частині будівлі – 1 м. У траншеї засипано биту плінфу без зв'язуючого розчину, а на дно покладені великі камені.

Кутові ділянки дна (їх протяжність в обидва боки складає 1,5-2 м, глибина закладки – 1,25 м) виступають назовні по відношенню до фундаменту стіни приблизно на 40см. На засипану у траншею биту плінфу поклали 3-4 ряди тонкої плінфи на глині. Фундаменти з битої плінфи були продовжені від апсиди до східної пари стовпів..

Апсида спочатку мала у середині два виступи на зразок лопаток, які відповідали східним стовпам, а із зовні була декорована прямокутними у плані тягами або напівколоннами на прямокутній основі. Стовпи, хрещаті у плані, були висотою 2,15-2,2

м. На південній стіні збереглася частина прямокутної внутрішньої лопатки, яка виступала по відношенню до стіни на 3 см.

На другому етапі, після недовгої перерви церкву продовжували будувати з аналогічної плінфи (3,5-5 см.) на цементному розчині. Розміри двох цілих плінф із будівельних розвалів складають: 29 x 24, 5 x 5,5 см та 28 x 24,5 x 4,5 см.

Проте якість робіт погіршується, змінюється планування будівлі. У її східній частині стіни потовщені із зовні на 40 см (апсида), на 90 см. (північне плече). Із середини обидва плічка були потовщені на 20-40 см. Відмічені зміни в інтер'єрі: хрещаті у плані стовпи стали прямокутними, але розміри їх збереглися, виступи апсиди у бік стовпів ліквідовані.

На третьому етапі використовувалась товста плінфа (до 8 см завтовшки) поряд з тонкою. Вона покладена на дуже міцний біло-рожевий цементний розчин. Успенська церква отримує більш ошатне зовнішнє оформлення із застосуванням поліхромного керамічного декору. У процесі дослідження храму були знайдені фрагменти керамічних полив'яних фігурних плиток, які могли служити деталями поліхромного аркатурного пояса.

Виявлені в Успенській церкві фрагменти декоративної кераміки, вкритої поливою, різноманітні складно-профільовані цеглини, на думку Г.А.Пескової зближують цю пам'ятку з церквою Іоанна Богослова у Луцьку. Вона теж належить до типу чотирьохстовпного храму з однією апсидою; розміри споруди – 18 x 13,5 м, датується пам'ятка 70-ми роками XII ст. [12, с. 305;23].

Таку ж схему будівлі мають церква Гнилецького монастиря на південній околиці Києва та малий храм у Білгородці. Обидві пам'ятки датуються кінцем XII ст. [25, с. 28-30]. Як і в Успенській церкві у Дорогобужі, у церкві Гнилецького монастиря фундаменти складені насуху з битої цегли і зверху підмазані шаром глини. Вище йшли два ряди кладки з цегли на глині, а ще вище – кладка стін.

На думку дослідників, Успенська церква у Дорогобужі побудована в 70-х роках XII ст. під впливом візантійських традицій і була у зодчестві Русі будівлею з одною апсидою, квадратною у плані, з чотирма масивними опорами, які здатні нести досить великий барабан з куполом. Це дозволяє бачити у ній попередницю храмів, які поширились на Русі на рубежі XII-XIII ст. [13, с. 60]. Так, за висновками Ю.С.Асеева у XI-XII ст. в Київській Русі за візантійськими традиціями набувають розповсюдження споруди так званої Переяславської архітектурної школи. До наших днів найкраще збереглася Михайлівська церква 1097 р. в Острі (Юрієва божниця) на Чернігівщині [3, с. 110-114].

Більшість церков цієї школи, у т.ч. і Успенська церква з Дорогобужа були, переважно, церквами феодальних садиб або князівського замку. Цікавим є вираз літописця стосовно фундатора деяких переяславських споруд митрополита Єфрема: «...в Греції був, і там всякої краси навчився.» [11, с. 127-128].

Загальним для Переяславської архітектурної школи XII-поч. XIII ст. є живописний характер пластики фасадів, що досягалося тинкуванням рядів кам'яного мурування поміж рядами плінфи. Тип, форми і будівельна техніка вказаних споруд були нав'язані візантійськими зразками [4, с. 92-93].

Під час дослідження Пересопниці у 2002-2005 рр. археологічна експедиція під керівництвом Б.А.Прищепи виявила залишки дерев'яної споруди, простежені завдяки рівчакам, які залишились від горизонтальної обв'язки стін. Довжина будівлі із заходу на схід – 6,8 м, ширина – від 3,2 м на західній частині до 3,8 м – на східній. У конструкції чітко прослідковується наявність апсиди, що є, на думку Б.А.Прищепи, свідченням приналежності споруди до християнських дерев'яних храмів [22, с. 92, 94].

У заповненні споруди, знайдені уламки гончарних горщиків XII-XIII ст., розвал корчаги і фрагменти аналогічних посудин; зібрано колекцію скляних браслетів;

виявлено перстень ромбоштитковий і фрагмент натільного хрестика.

Без заперечень погоджуючись з висновками Б.А.Прищепи щодо ідентифікації залишків будівлі з дерев'яною церквою XII-XIII, дозволимо собі висловити припущення, що виявлений у Пересопниці храм відноситься до типу візантійських «коморних» (в оригінальних текстах літописів – «древяна клетски»; російською – «клетских»). Такі храми представляли собою невеликі будівлі (хижки) з низькими дверними отворами і главою гостроконечною або шатровою форми з хрестом.

Дослідник руського церковного мистецтва О.В.Стародубцев вважає, що «коморні» храми за аналогом візантійських масово зводилися на Русі починаючи з X ст. з різними місцевими архітектурними модифікаціями [30].

Вищезазначене у статті дає підставу вважати, що Погориння на чолі з Дорогобужем і Пересопницею було значним центром традиційних партнерських зв'язків Київської Русі з Візантією та її володіннями у Північному Причорномор'ї, які мали суттєвий вплив на культурний розвиток його населення у XI-перш. пол. XIII ст.

Список використаної літератури

1. Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии / В.Б.Антонович // Труды XI Археологического съезда. – М., 1901. – Т.1. – С.1-133.
2. Археологія Української РСР. У трьох томах. Том третій. / ред. колег. тому В.Й.Довженок та ін. – К., 1975.
3. Асеев Ю.С. Джерела. Мистецтво Київської Русі / Ю.С.Асеев. – К., 1980.
4. Асеев Ю.С. До питання про стильову періодизацію архітектури Київської Русі / Ю.С.Асеев // Старожитності Русі-України. – К., 1994. – С. 90-96.
5. Гончаров В.К. Райковецкое городище / В.К.Гончаров. – К., 1950.
6. Довженок В.Й. Древньоруське місто Воїнь / В.Й.Довженок, В.К.Гончаров, Р.О.Юра. – К., 1966.
7. Каргер М.К. Розкопки в Переяславі-Хмельницькому в 1952-1953 рр. // Археологія. – К., 1954. – Т.IX. – С. 3-29.
8. Каргер М.К. Древний Киев / М.К.Каргер. – М.-Л., 1958. – Т.1.
9. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь / М.Ф.Котляр. – 1998.
10. Кучінко М.М. Археологічні пам'ятки Волині / М.М.Кучінко, Г.В.Охріменко. – Луцьк, 1995.
11. Літопис Руський. – К., 1989.
12. Малевская М.В. Исследования в Луцком замке и в селе Зимно / М.В.Малевская // Археологические открытия. – М., 1988. – С. 305-307.
13. Малевская М.В., Древнерусская Успенская церковь в Дорогобуже / М.В.Малевская, А.А.Пескова // Проблемы изучения древнерусского зодчества. – Санкт-Петербург, 1996. – С. 57-60.
14. Николаевская Т.Н. Городище Слободка XII-XIII вв. / Т.Н.Николаевская. – М., 1987.
15. Нікольченко Ю.М. Літописний Дорогобуж як центр торговельних зв'язків Погориньської землі / Ю.М.Нікольченко // Українська культура в іменах і дослідженнях. – Випуск 1. – Рівне, 1997. – С. 151-152.
16. Нікольченко Ю.М. Культура населення Погориння X-XIII століть за матеріалами літописного Дорогобужа / Ю.М.Нікольченко. – Рівне, 1998.
17. Нікольченко Ю.М. Погоринські землі в літописній історії Київської Русі / Ю.М.Нікольченко // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Харків, 2008. – Вип.33. – С. 7-11.
18. Пастернак Я. Старий Галич / Я.Пастернак. – Краків; Львів, 1944.
19. Пескова А.А. Отчет о работе отряда архитектурно-археологической экспедиции 1988года в с. Дорогобуж Гошанского района Ровенской области, УССР / А.А.Пескова // Архів Рівненського краєзнавчого музею – Рівне, 1989.
20. Полубояринова М.Д. Стеклянная посуда древнего Турова / М.Д.Полубояринова //

- Советская археология. – 1963. – №4. – С.233-238.
21. Полубояринова М.Д. Стекланные браслеты древнего Новгорода / М.Д.Полубояринова // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1963 – №117. – С. 164-199.
  22. Прищепя Богдан. Розвиток Пересопниці княжої доби / Б.А.Прищепя // Наукові записки. Серія «Історичні науки». Збірник наукових праць. Випуск 14. – 2009. С.86-97.
  23. Прищепя Б.А. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі / Б.А.Прищепя, Ю.М.Нікольченко. – Рівне: 1996.
  24. Раппопорт П.А. Военное зодчество западно-русских земель X-XIV вв. / П.А.Раппопорт // Материалы и исследования по археологии СССР. – Л., 1967. – № 140.
  25. Раппопорт П.А. Русская архитектура X-XIII вв. / П.А.Раппопорт // Свод археологических источников. – Л., 1982. – Вып. Е1 –47.
  26. Раппопорт П.А. Зодчество Древней Руси / П.А.Раппопорт. – Л., 1986.
  27. Ратич О.О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР / О.О.Ратич. – Львів, 1957.
  28. Сагайдак М.А. Давньокиївський Поділ / М.А.Сагайдак. – К., 1991.
  29. Свешніков І.К. Довідник з археології України. Ровенська область / І.К.Свешніков, Ю.М.Нікольченко. – К., 1991.
  30. Стародубцев О.В. Русское церковное искусство X-XX веков / О.В.Стародубцев. – М., 2007.
  31. Терський С. Літописна Пересопниця у світлі археології / С.Терський // Наукові записки. Випуск 1. 100-річчю музейної справи на Рівненщині присвячується. – Рівне, 1996. – С. 28-37.
  32. Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина (X-перша половина XIV ст.) / Б.О.Тимошук. – К., 1982.
  33. Толочко Петро. Київська Русь / П.П.Толочко. – К., 1996.
  34. Фотинский О.А. Дорогобуж Волынский / О.А.Фотинский // Труды общества исследователей Волыни. – Житомир, 1902. – Т.1. – 4. С. 3-91.
  35. Щапова Ю.Л. Стекланные бусы древнего Новгорода / Ю.Л.Щапова // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1956. – №55. – С. 164-179.
  36. Щапова Ю.Л. Стекло Киевской Руси / Ю.Л.Щапова. – М.,1972.
  37. Якобсон А.Л. Керамика и керамическое производство Средневековой Таврики / А.Л.Якобсон. – Л., 1979.

Стаття надійшла до редакції 5.02.2012р

O.V.Holovko, Y. M. Nikolchenko

**BYZANTINE COMPONENT IN THE CULTURE POPULATION
POHORYNNYA XI-XIII CENTURIES THE MATERIALS CHRONICLES CITIES
DOROGOBUZH AND PERESOPNYTSA.**

In the X-XIII centuries Pogorynskaya volost, situated in South-West Russ on the rivers Pripjat and Goryn, formed part of Kyiv prince's possessions. In «Povest Vremennikch Let» («The Annual Chronicles») goes back to 1097 year. Dorogobuzh and Peresopnytsia was the center Pogorynskaya volost for about 250 years.

Archaeological materials from Dorogobuzh and Peresopnytsia shows the influence of Byzantium on Pohorynsku Parish of Kievan Rus in the XI-XIII centuries.

In the second half of the XII century the Church of Rest was built in Dorogobuzh according to the Byzantine architectural traditions.

Key words: *Byzantium, North Black Sea, Pogorynskaya volost, Dorogobuzh, Peresopnytsia, Archeological findings, Church of Rest.*

УДК 316.9:159.9.019Семененко

Я. Демиденко

ФУТУРИЗМ МИХАЙЛА СЕМЕНКА: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

У статті реконструйовано життя та творчість М. Семенка – відомого українського поета і теоретика мистецтва. Виявлені найпоказовіші протиріччя естетико-художніх шукань поета.

Ключові слова: мистецтво, авангардизм, футуризм, кверо-футуризм, панфутуризм

Михайло Семенко - трагічна і надзвичайно яскрава постать української літератури - представник авангардизму початку ХХ століття, поет і теоретик українського футуризму. Народився поет 31 грудня 1892 року в селі Кибинці Миргородського повіту на Полтавщині. Брат поета, Василь, був художником, разом із Михайлом утворив перше українське футуристичне об'єднання. На початку війни Василь загинув на Західному фронті. Другий брат - Олександр та сестра Олександра теж писали вірші, та зовсім молодими загинули від туберкульозу.

Навчався Семенко спочатку в реальній школі у містечку Хорол, а закінчив його (оскільки в Хоролі не було старших класів) уже в Кременчуці. Потім три роки вчився в Петербурзькому психоневрологічному інституті. Закінчивши дворічні загальноосвітні курси у відомого педагога А.С. Черняєва, стає студентом природознавчо-історичного відділення педагогічного факультету. Паралельно навчається грі на скрипці. З Петербургом пов'язаний початок літературної праці й захоплення футуристичними теоріями.

Поетичним дебютом автора стала збірка «Prelude», позначена впливами поетів «Української Хати» (1913). А у 1914 р. виходять дві нові книги – «Дерзання» і «Кверо-футуризм». У передмовах до обох збірок Семенко виклав своє бачення футуризму – концепцію, що стала основою подальшої роботи. Категоричне заперечення традицій і канонів, національного й провінційного в мистецтві, жорсткий урбанізм, «знищення» Шевченка – провідні теми робіт. Це стало ударом по художній літературі й літературній критиці – й початком творчого шляху. Його «пошуковий футуризм» вимагає повного заперечення попереднього художнього досвіду, деканонізації будь-якого авторитету в літературі.

В інституті Семенко встиг закінчити тільки три курси: навчання перервала війна і мобілізація. Однак з початком Першої світової війни Михайла мобілізовано до царської армії (за іншими даними Семенко хоче виїхати до Америки, але 1914р. затримується у Владивостоці). З 1916 до 1917-го він служить телеграфістом у Владивостоці, де поет пробув близько трьох років. Там познайомився із майбутньою дружиною - Лідією Іванівною Горенко. Почуття до неї поет виразить у своїх роботах – «Осіньна рана», «П'єро кохає» та інших.

Наприкінці вересня 1917 року поет виїздить з Владивостока спочатку в Сучан, потім у Харбін, а в грудні він уже в рідних Кибинцях. У квітні 1918 року Семенко, як свідчать підписи під віршами, вже в Києві.

За Денікіна його арештували й кинули до Лук'янівської в'язниці, і, мабуть, тільки випадково він уникнув долі розстріляних денікінцями в листопаді 1919 року Василя Чумака й Гната Михайличенка, разом з якими очолював перший український радянський літературно-художній журнал «Мистецтво».

У 1918 - 1920 роках, ще в умовах громадянської війни, Михайло Семенко пробує створити футуристичну організацію – «Фламінго» (1919 р., за участі А. Петрицького) та альманах «Повстання». Видає два номери «Універсального

журналу» (1918 р.), «Альманах трьох» (1920 р., за участі О. Слісаренка і М. Любченка), один номер «Катафалк искусства» (1922 р.), один номер «Семафор у майбутнє». У 1919 році поет проголосив «революційний футуризм» й опублікував «ревфутпоему» - «Товариш Сонце» та «Дві поезофільми».

Семенко з 1916 по 1922 рр. перебував у лавах комуністичної партії, але потім покинув її.

У 1921 році виходить збірка «Проміння погроз», тоді ж була організована «Ударну групу поетів-футуристів», перейменована на асоціацію панфутуристів «Аспанфут» (1922-1924). Маніфести цієї організації проголошувались в альманасі «Семафор у майбутнє» (1922) та газеті «Катафалк искусства» (1922).

У 1924 році видав під назвою «Кобзар» дві збірки своїх творів 1910-1922 років.

У протиставленні Шевченковому «Кобзареві» - можемо побачити намагання показати суть різниці між літературами ХІХ і ХХ ст.

Об'єднавши навколо себе низку письменників і художників, Семенко створює журнал «Нова генерація». Саме цьому журналу вдалося стати справді періодичним виданням, яке виходило до 1930 року.

Наступна футуристична ідея, що її Семенко втілював у теорію й практику – руйнування меж жанрів, родів, видів мистецтва. Це, найперше – «поезомалярство». Під таке синкретичне мистецтво автор підвів теоретичну базу (програмна стаття «Поезомалярство»). Письменник для підпису своїх робіт іноді використовував псевдонім - Анатоль Цебро.

Останні поетичні збірки – «Європа і ми», «Міжнародні діла». Останньою життєвою справою поета була його недописана поема «Німеччина», читання якої викликало щире захоплення у неокласика Максима Рильського.

23 квітня 1937 року у Києві відбувся творчий вечір М. Семенка. А через три дні його заарештували. У зв'язку з тим, що поет мешкав у Харкові, а до Києва часто навідувався, було навіть підготовлено два ордери на його арешт. Семенка звинуватили в «активній контрреволюційній діяльності», і, надломлений морально й фізично, письменник, як свідчать протоколи допитів від 4, 7, 8 травня 1937 року, «зизнається» в усіх пред'явлених обвинуваченнях. 23 жовтня 1937 року було винесено вирок - розстріл. Того самого дня вирок було виконано.

Як зазначає дослідниця Анна Біла, якщо уважно роздивитися етапи футуризму в Україні, то можна побачити, що вони збігаються з наріжними етапи біографії М. Семенка:

- 1914 рік (заснування літературного футуризму) відповідає часу повноліття Семенка (21 рік)

- створення у 1922 році «Аспанфуту» - Семенковому «віку Сатурну», тобто 29-літтю митця, і пов'язаних із ним поворотних моментів у його житті

- 1927-1930 роки (діяльність «Нової генерації») – 35-38-ліття митця, час перших підсумків і переоцінки цінностей.

Можливо, письменник і усвідомлював таку тісну єдність між власною біографією та етапами футуризму.

Футуризм (італ. futurismo, від лат. futurum - майбутнє) - відгалуження модернізму, авангардистська течія 10-30-х років ХХ століття. Виникла вона в Італії у 1909 році. Автором першого маніфесту футуристів був поет Філіппо Томмазо Марінетті (1876 - 1944 роки). Згодом з'явилися маніфести італійських художників У. Боччоні, Дж. Северіні, Л. Руссоло. У 1910 році побачив світ футуристичний роман Ф. Марінетті «Мафарка-футурист», а в 1912 - антологія «Поети-футуристи», яка відкривалася «Технічним маніфестом футуристичної літератури». «Футуристи прагнули на всіх рівнях змінити традиційну систему літературного тексту, починаючи

від змішування всіх жанрів, введення нових принципів віршування, заснованих на композиційних зрушеннях і смислових парадоксів» [3, 327].

Основна мета футуризму – деструкція культових форм мистецтва, тобто його фактури, заміна емоційного впливу мистецтва раціональною ясністю науки й техніки. Потрібно розглянути мистецтво як науку експериментальну. «Мистецтво є стремління. Тому воно завжди є процес. Душа чоловіча живе в часі. Тому й мистецтво, як вираз душі, є рух. Душа є зміна. Тому й мистецтво є завжди зміна» [5, 265]. Якщо у нас це вийде, то буде можливим вже конструктивний процес. Для цього необхідно зруйнувати локалізовані та замкнуті процеси («ізма»), які є притаманними останнім десятиріччям. На думку Семенка, саме розв'язання цієї філософської проблеми і є завданням пан-футуристичної теорії мистецтва. Українські футуристи, на відміну від російських і західних, усе життя були своєрідними інформаторами і пропагандистами сучасної світової культури в Україні.

Основна ідея не в тому, що тільки нове мистецтво, мистецтво індустріальної доби, має бути динамічним, а в тому, що мистецтво всюди і завжди є динамічним за своєю природою.

Ознакою авангардистського руху є маніфест - це компонент поезики і документ епохи. В основі маніфесту - ідея духовної свободи від традицій і соціальних умовностей. Авангардисти вважають, що тільки вільна людина може творити нову епоху і нову мову, вони апелюють до інстинкту, бо це первісне відчуття, не ускладнене цивілізаційними і культурними табу.

Російський футуризм представлений двома формами: егофутуризмом (І. Северянін, В. Хлебніков) і кубофутуризмом (брати Бурлюки, В. Каменський).

Український футуризм мав наслідувальний характер (такої думки М. Зеров, П. Филипович, М. Неврлий, Ю. Ковалів, В. Пахаренко). Він зневажливо ставився до культурної спадщини, патріотичних почувань. Лідер українського футуризму Михайль Семенко у маніфесті «Сам» заявляв, що йому набридли застарілі ідеї, там, де є культ, немає мистецтва. Досягнувши вершини академізму та класицизму, мистецтво пішло деструктивним шляхом, потрібно «добивати його, деструктувати», з уламків старого мистецтва створювати нове «мета мистецтво», «післямистецтво». Автор наголошує, що без остаточної деструкції практично неможливо збудувати конструкцію майбутнього. Заява М. Семенка «Я палю свій «Кобзар» була сприйнята як зневага до національної спадщини. Письменник виступав не проти Шевченка, а проти нудного хуторянства, провінційності, профанації творчості національного генія.

На відміну від російського кубофутуризму, М. Семенко висував тезу кверофутуризму (кверо-передфутуризм) з орієнтацією на пошуки. Він вважав, що мистецтво - це процес пошуків. Свого роду документами футуризму стали збірки М. Семенка «Prelude», «Дерзання» і «Кверофутуризм».

У збірку М. Семенка «Кверофутуризм» входять двадцять п'ять поезопісень. Це маніфестативні, декларативні вірші, полемічні послання, експериментальні твори (де поезія поєднується з прозою), урбаністична лірика, ситуаційна з ускладненим синтаксисом, ономотопейстичні експерименти, які передають психоемоційні враження. Метамистецтвом сучасності М. Семенко вважав «пан футуризм». Футуризм, на думку М. Семенка, деструктував традиційне мистецтво, внаслідок чого з'явилося полістильове багатоманіття. Поет прагнув синтезувати різні види мистецтва, він створив так зване «поезомалярство». У збірці «Кобзар» (1924 р.) вміщені поезомалюнки «Моя мозаїка», «Каблепоема за океан». Письменник також автор поезофільмів «Весна» і «Степ».

У своїй статті «Футуризм: історія, теорія, мистецька практика» Л.Т. Левчук наголошує, що проблема синтезу мистецтв була в означений період досить популярною

у європейській та російській гуманітаристиці. Серед тих, хто послідовно нею цікавився, можна назвати прізвища Скрябіна, Кандинського, Шонберга, Чюрльоніса, Асеева [4].

Своєрідність урбаністичної тематики Семенка, яка вирізняє його з-поміж усіх інших футуристів, полягає у введенні до тексту твору науково-технічної термінології, розмовно-побутової лексики, синтаксичних ускладнень, а також у майстерному переході від узагальненого до конкретних образів-елементів міста. Таким чином, у творчому доробку поета особливе місце займає урбаністична тематика, він естетизував техніку, машину. Динаміку сучасного міського життя втілював у форму верлібра без розділових знаків, об'єднував і роз'єднував різні слова.

Продовження футуризму, поглиблення пан-футуризму – ось практична проблема мистецтва перехідного періоду. Охоплення цілого процесу деструкції у всемістечькій масштаб привело до узагальненої точки погляду – панфутуристичної теорії мистецтва. Вона має науково виправдати процес деструкції мистецтва з точки зору майстерності, й конструктивним завданням цієї теорії є подальші узагальнення, що постають уже на ґрунті довшеної деструкції. Панфутуристична система поділяється на дві частини: панфутуризм загальний (діалектичний панфутуризм, філософія панфутуризму) і панфутуризм спеціальний (активний, революційний панфутуризм – деструкція, конструкція, метамистецтво).

Кверо-футуризм проголошує боротьбу шукань, в цьому і полягає завдання мистецтва у його розумінні. До футуризму, на думку Семенко, мистецтво було дикунським. «Ми є учасниками світового процесу деструкції мистецтва і стоїмо на межі гігантської інтеграції, якій суджено побудувати другу дугу історії мистецтва для прийдешніх тисячоліть» [5, 273].

Мистецтво зсередини, досягнувши вершин академізму і класицизму, пішло деструктивним шляхом і через панфутуристичну революцію, підкресливши організаційно-конструктивний елемент, перейде до метамистецтва, тобто до післямистецтва.

Футуризація фактури поезії призвела до повного анулювання цієї поетичної структури й підійшла до ліквідації академічних форм, які не можуть вже охопити дальший розвиток матеріалу для поетичного втілення. Автора цікавить «зорова поезія», поезомалярство. Вона виникає на основі поезії внаслідок нових масштабів ідеологічних вимог. Деструктивний процес поезії стер межі між поезією і прозою, розвиток обох галузей увійшов у один напрям. Письменнику належить заслуга широкої розробки верлібру (вільного вірша).

Дослідник Б. Якубський у творчості Семенка виділяє три періоди: перший – ранній (1910-1914), роки наївного символізму, чи навіть юнацького романтизму, другий – футуризм (1914-1919) і третій період – панфутуризм, революційний світогляд (1919-1921).

Панфутуризм є система мистецтва, що з'явилась внаслідок бажання знайти загублений шлях мистецького процесу. Панфутуризм об'єднує деструктивну акцію, доводить деструкцію до кінця (поглиблення революції) й зводить другу дугу історії мистецтва, стаючи системою конструктивною.

Сучасне мистецтво переросло деякі канони естетики й теоретичні означення, зовнішня суть це «фактура», фактура є матеріал – форма – зміст, внутрішня суть – ідеологія. Семенко замінив метафізичну систему форми і змісту новими поняттями «ідеології» та «фактури», надав їм таке визначення: ідеологія – вольовий, свідомий, організуючий чинник, а фактура – матеріалізація ідеології в речових ознаках. Фактура складається з матеріалу плюс форма плюс зміст.

Отже, можна визначити такі основні проблеми панфутуристичної систем: мистецтво як процес, роль мистецтва, фактура мистецтва, деструкція-конструкція,

мінімальна та максимальна панфутуристичні програми. Засновником ідеології й практики українського футуризму на всіх його етапах був Михайло Семенко.

Список використаної літератури

1. Бобринская Е. А. Футуризм /Е. Бобринская — М.: Галарт, 2000. — 192 с.
2. Горбачов Д. Українські авангардисти як теоретики і публіцисти./Д. Горбачов - К.: РВА Тріумф 2005. – 384 с.
3. Культурологія. ХХ век. Энциклопедия. Т. 2. – СПб.: Университетская книга; 1998. 447 с.
4. Левчук Л. Т. Футуризм: історія, теорія, мистецька практика/ Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності, Збірник наукових праць/ Зб. наук. праць, випуск 24/ Відп. ред.: М.М. Бровко, О.Г. Шутов.-К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009, - 364 с.
5. Семенко М. Вибрані твори/ Упоряд. А. Біла. – К.: Смолоскип, 2010. – 688 с. – («Розстріляне Відродження»).
6. Якубський Б. Михайль Семенко. /Б. Якубський //Червоний шлях. – 1925. - № 1-2

Стаття надійшла до редакції 1.03.2012

Y.Demidenko

FUTURISM OF THE MIKHAIL SEMENKO: A CURRENT VIEW

The life and work of M. Semenko - famous Ukrainian poet and art theorist is analyzing in this article. Contradiction aesthetic and artistic pursuits of the poet were identified.

Key words: art, avangardizm, futurism, kvero-futurism, panfuturism

УДК 792.2(546.37)

Н. А. Жукова

**ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ ЗРІЗИ МИСТЕЦТВА ЗРАЗКА
«МАТРИЦЯ»: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

В статті здійснюється культурологічний аналіз фільму братів Е. та Л. Вачовські «Матриця»; доводиться, наявність «множинного кодування» в сюжеті фільму, адже в ньому інтерпретується філософія Піфагора та Фалеса, експлуатується платонівське вчення про світ ідей і світ речей, використовуються біблейські легенди.

Ключові слова: матриця, віртуальний світ, симулякр, голограма

Протягом другої половини ХХ ст. й особливо на межі ХХ – ХХІ ст., магія екрану пропонує свою модель людської поведінки в культурі, поміщає індивідуальне буття в нову систему соціальних і культурних координат, створює віртуальну реальність, породжуючи, точніше, відроджуючи в іншому ключі, старі міфи, адже сучасне екранне мистецтво з появою комп'ютерних технологій перетворилося на якісно інший вид «творчого продукту».

Проблемам та особливостям розвитку кіномистецтва та телебачення, взаємозв'язку кіно та ін. видів мистецтв присвячено безліч праць, зокрема, питанню впливу новітніх технологій на розвиток та функціонування екранного мистецтва, присвячені роботи Е. Гордона, С. Жижєка, К. Метца, М. Постера, Ф. Хемміта, Ю. Арабова, Н. Барабаш, Р. Борецького, Д. Іванова, А. Кураєва, Н. Маньковської, В. Монстова, К. Огнева, П. Огурчикова, М. Теракопян, С. Хоружего, М. Хренова та багатьох інших дослідників, але в цій роботі хотілося б зупинитись на питанні

комп'ютеризації екранного мистецтва як засобу виразності, який сприяє реалізації не тільки зображального задуму, а й інформаційного. Безумовно, цю проблему можна розглядати з декількох боків: з точки зору використання цих засобів в рекламі (товарів, фільмів, телепередач і т. ін), в дизайні, в комп'ютерній графіці, в кліпах, відеоіграх, в створенні кіно, з точки зору психологічного впливу тих або інших комп'ютерних технологій і т. ін.

Нас в даному випадку цікавить використання комп'ютерних технологій в кіномистецтві, адже «як відомо, кіно, як дзеркало, відображає кожну епоху. Поява комп'ютерних технологій, що наділили творців кіно воістину безмежними можливостями, відеоігор, що упровадили віртуальну реальність в масову свідомість, Інтернету, що значно розсунув можливості комунікацій, зробила вельми істотний вплив на кінематограф як в технічному, так і в естетичному плані. ... Кіно перетворюється на різновид живопису - живопис в часі» [10, с. 9, 21].

Одним з позитивних моментів використання комп'ютерних технологій є полегшення роботи кінематографістів, адже тепер не обов'язково, знімаючи, наприклад, картину дія, якої відбувається у покинутому селі, їхати в таке село: «картинку» можна створити завдяки комп'ютерним технологіям. Табір російської армії під Плевною в «Турецькому гамбіті», значно збільшили саме таким чином. У комп'ютерному творі оцифровуються всі аспекти реальності - деталі обстановки, колір, форма, переміщення предметів або персонажів. У зв'язку з цим можна говорити про «нематеріальність» комп'ютерного мистецтва. Так, М. Теракоп'ян, зауважує, що «твори комп'ютерної графіки - це по суті набір алгоритмів і баз даних» [10, с. 23]. Тобто, це симулякр, який може бути на подив переконливим. Більше того, людина сьогодні стає частиною віртуального світу. Німецький теоретик П. Козловські бачить в віртуальності позитивний момент, а саме: здатність мистецтва підкреслити матеріальність вигаданого. Така матеріальність, на думку П. Козловські, може протистояти симуляції, оскільки саме віртуальне мистецтво, яке сприймається чуттєво, має ауру неповторності, не-імітованості, й до того ж ще й є таким, що не підлягає тиражуванню.

Ми не будемо зараз зупинятись на докладному розборі позитивних та негативних технічних моментів, пов'язаних з появою цифрових технологій, а спробуємо подивитись на цю проблему по-перше, з точки зору можливості, завдяки цим технологіям, підкресленої візуалізації образів-ідей, які можуть виникнути і без цієї візуалізації у реципієнтів з «енциклопедичною компетенцією», проте не з'являться у масового глядача, а по-друге: з точки зору можливості існування та реалізації «множинного кодування» в екранному мистецтві. На наш погляд, можна провести таку паралель: якщо в середньовіччі зображальне мистецтво називали «біблією жебраків», то деяке комп'ютеризоване екранне мистецтво сьогодні можна назвати «біблією відеоголіка», адже саме ця підкреслена візуалізація образів-ідей може спонукати до розміркування тих людей, котрі віддають перевагу екранному мистецтву, (в якому «картинка-образ» пропонується), а не читанню, (яке дає можливість виникненню певної кількості асоціативних образів).

Яскравий приклад - фільм Е. та Л. Вачовські «Матриця», сюжет й засоби вираження ідеї якого, викликали «обширні теоретичні дискусії і виступи в пресі різних філософів, соціологів, публіцистів» [10, с. 68]. Зокрема, з приводу цього фільму висловився словенський культуролог С. Жижек, котрий назвав цей витвір параноїдальною фантазією американського індивіда; Ж. Бодрійар в інтерв'ю журналу «Le nouvel Observateur» відмічав, що «творці „Матриці” приймають гіпотезу віртуального за факт і доводять її до зорових фантазмів. Але щонайперша характерна межа цього всесвіту полягає якраз в неможливості використовувати категорії реального під час її обговорення. Це не перший фільм, що стосується питань розмивання кордонів, що посилюється, між реальним і віртуальним», але «було б цікавим

подивитись, що відбувається на межі цих світів» [10, с. 68]. Французькій теоретик зауважує, що в цьому фільмі проблема імітації переплутана з проблемою ілюзії, про яку говорив Платон, маючи на увазі міф про печеру. Слід відмітити, що Ж. Бодрійар розмежував поняття «імітація» та «симулякр», відмічаючи, що імітація передбачає існування реальності, але образ її в імітації може бути помилковим, оманливим. Симуляція ж є заміною реальності.

Міф про печеру згадує, аналізуючи «Матрицю», й російський богослов А. Кураєв, котрий зауважує, що фільм Е. та Л. Вачовські є приводом для розмови про релігійну філософію.

Дійсно, в сюжеті фільму «Матриця» можна побачити «відсилки» до філософських концепцій, і не тільки Платона, і, на наш погляд, в фільмі одночасно існують і ілюзія, і імітація.

У фільмі говориться про те, що існує невидимий людському розуму світ. Світ людей – це сон, точніше віртуальна реальність, в якій людство перебуває своїм розумом. Тілом же люди знаходяться в якомусь розчині, в капсулах, оплутані кабелями, дротами, датчиками, через які до них поступає якась живильна рідина, і через які від них (від людей) забирається енергія для живлення комп'ютерів. Машини керують і психічним життям, і фантазіями людини. Людство живе не замислюючись про те, як воно живе - пливе по запропонованій течії, воно неначе спить. «Хто не йде, немов на полі битви, крізь перешкоди, прагнучи до спростування, заснованого не на думці, а на розумінні суті; хто не просувається через все це вперед з непохитною упевненістю ... тому невідоме благо... така людина проводить нинішнє своє життя в сплячці і сновидіннях...» [6, с. 279].

Як зауважує А. Кураєв, «індійська філософія також прагне розбудити людину. Її перший заклик: людина, пізнай і визнай свою засліпленість. У індуїзмі звичний для нас потік відчуттів називається „майя”. Майя - це сон, який сниться Брахманові, ... а ми - персонажі його сну. ...У індійській філософії вважається, що думка людини може бути породжена чужою свідомістю, а не її власною. Отже, людина є породженням чужого сну, та і сама до того ж спить. Людина є сон уві сні» [5, с. 7].

І лише одиниці, у тому числі і герой фільму - Нео, починають розмірковувати про те, що ж відбувається в світі. Інакше кажучи, ставлять собі одвічне питання філософії: що є Істина і що є Першооснова?

Протягом фільму першоосновою називається «матриця» і це не дивно, оскільки це математичне поняття, основне поняття лінійної алгебри, проте, незважаючи на «первинність» матриці, є обрані люди, які розуміють, що є стан сну, а значить і стан сновидіння, яке є продовженням іншої реальності (доки людина спить), або, так би мовити «просто реальності», адже, мовою одного з героїв фільму, якщо людина не просинається, вона не знає, що є реальністю і де закінчується сновидіння¹. Але, все ж такі, людина, на відміну від машини, може спати, бачити сновидіння, й усвідомлювати, що крім віртуальної реальності, (яка існує для комп'ютера) є ще якась інша реальність.

Отже, в сюжеті інтерпретується філософія Піфагора та Фалеса, яка виглядала як філософія «фізісу», як священна суть речей, виражена в числі. Тут же бачимо й інтерпретацію філософії Платона (в тому числі й вже згаданого міфу про печеру), котрий приніс в європейську культуру вперше вчення про невидимі світи, тобто про те, що понад «фізісу», понад першооснови всього матеріального світу, - метафізику.

В «Матриці» експлуатується і платонівське вчення про світ ідей і світ речей, адже, за сюжетом фільму, існує декілька віртуальних світів: 1) «матричний-уявний» (створений машинами для людей-мас). Це світ-симулякр – заміна реальності. За

---

¹ Слід відмітити, що ім'я одного з героїв фільму – Морфей. Морфей, у грецькій міфології бог сновидінь, син бога сну Гипноса [9, с. 844].

Ж. Бодрийаром, такий світ «є всесвітом абстрактних, безтілесних речей, що продовжують жити виключно за інерцією, симулякрами самих себе, проте, таких, що не знають смерті: безконечне існування, своєрідне вічне життя гарантовані ним саме тому, що вони є всього лише штучними утвореннями, всього лише якимись протезами - клонами усередині всесвіту клонів» [3, с. 25-26]. Симуляція згідно з Ж. Бодрийаром (та М. Епштейном) стоїть поруч з гіперреальністю, яка, в свою чергу, не відривна від віртуальної реальності. Зазначимо, що термін «віртуальна реальність» в середині 80-х рр. ХХ ст. ввів в обіг у сфері комп'ютерних технологій, як стверджує російський теоретик М. Рюміна, колишній хакер Джарон Лен'єр, як можливість створення, за допомогою комп'ютерних технологій або засобами масової інформації особливої штучної реальності, яка створює ілюзію справжньої реальності. Зауважимо, що поняття «віртуальність» виникло у класичній механіці ХVІІ ст. як позначення математичного експерименту. Вже тоді «„віртуальність” включала в себе подвійність: вона була одночасно і уявністю і реальністю, нереальною реальністю, парадоксом» [8, с. 119]. М. Рюміна наголошує, що віртуальний об'єкт як одиниця віртуальної реальності уявляє собою щось схоже на фантомний об'єкт, який не відбиває дійсності, але «відтворює деяку нову реальність – гіперреальність, основою для якої є всезагальна симуляція, тотальне розповсюдження в культурі симулякрів, лжеподібностей» [8, с. 126]. Теоретик акцентує увагу на тому, що симулякри не просто пародіюють та відбивають реальність, а «наділяються самостійним існуванням. Вторинність і пародійність симулякрів відходить на другий план, а на перший висувається їх смислова формальність, чиста знаковість і її впізнанність» [8, с. 126].

2) «Матричний: математично-технічний»: світ машин, в якому вони існують за своєю програмою, енергетично підпитуючись від «саду-людей».

3) Світ, в якому існують люди-рятувальники - члени корабля «Навуходоносор»: Морфей, Трінті, Нео та ін. Це світ реально-віртуальний, якщо можна так сказати, адже, з одного боку, герої братів Вачовські нібито знаходяться в реальному світі, оскільки розуміють, що вони вільні від матриці, знають, що вони не є енергетичним підживленням для машин; в той же час корабель «Навуходоносор» курсує в межах світу, в середині якого існують також світи «матричний-уявний» та «матричний: математично-технічний», і члени екіпажу з успіхом користуються програмами віртуального навчання (симулятори бойових мистецтв, симулятор «матричного міста»), тобто створюють для себе ще один матричний світ.

Ще один цікавий момент. Команда корабля одночасно знаходиться в різному часі: в часі, який протікає на «Навуходоносорі», в минулому часі, (в якому живе Нео), в часі «матричного міста». Виходить, що Час є одним для всіх часів, так само як і Реальність, за наявності безлічі реальностей, - одна.

В цьому контексті згадується гіпотеза американського фізика Д. Бома, котрий скористався ідеями голографії для інтерпретації навколишньої дійсності і заклав основи так званої холономної парадигми. Учений довів, що навіть найменший фрагмент голограми містить в собі все зображення.

Для доказу своєї гіпотези Д. Бом використовував лазер, адже «він виробляє промінь світла, в якому світлові хвилі є високоупорядкованими і регулярними, на відміну від звичайного світла, де вони досить хаотичні. Світло від лазера падає на напівпосріблене дзеркало. Частина хвиль відбивається, а частина проходить наскрізь і падає на предмет. Хвилі, що потрапляють на предмет, розсіюються ним і рано чи пізно досягають первинного променя, який відбився в дзеркалі, і починається інтерференція, що виробляє визерунок з двох накладених одна на одну хвиль. Це дуже складний визерунок, і його можна сфотографувати, фотографія ця доки абсолютно не схожа на предмет. Вона може бути взагалі невидимою, вона може виглядати як смутний незрозумілий орнамент. Але якщо крізь неї послати схожий лазерний промінь, вона

почне виробляти хвилі, схожі з тими, які відбивалися від об'єкту, і якщо ви помістите своє око в потрібне місце, то отримаєте зображення предмету, яке очевидно розташовуватиметься за голограмою і здаватиметься тривимірним. Можна буде зрушуватися і розглядати його з різних кутів як крізь вікно розмірами з промінь. ... До речі, якщо ви використовуватимете лише частину голограми, у вас все одно вийде зображення цілого предмету, але воно буде менш детальним, і ви зможете розглядати його з обмеженої кількості кутів. Чим більше голограми ви використовуєте, тим більше предмету можна бачити і тим більше точно його можна бачити. Отже, кожна частина містить інформацію про цілий предмет» [4].

Згідно концепції Д. Бома, оточуючий нас світ структурований аналогічним чином, на основі таких само загальних принципів, так що кожна існуюча річ «вкладається» в кожну зі своїх складових частин. Таким чином, якщо застосувати теорію американського фізика, то вийде, що всі «світи» у фільмі «Матриця» знаходяться в голограмі і самі є голограмами. У голографічному світі навіть час і простір не можуть бути узяті за основу, адже реальність - це супер-голограма, в якій минуле, сьогодення і майбутнє існують одночасно.

4) Світ, підземного міста людей - «Зіона», про який розповідає Морфей, але ми його не бачимо. До речі, А. Кураєв відзначає, що «російські перекладачі чомусь залишили назву міста повстанців без перекладу, що є такою ж дурістю, як щоб в російському перекладі фільму М. Гібсона „Пристрасті Христови” діяв персонаж на ім'я Джизас. Той, кого по-англійськи звать Джизас, а по-французьки - Жезю, російською все ж іменується Ісус. Так само як англійське Зіон і німецьке Цион має бути в перекладі на російську - Сіон» [5, с. 27]. Отже «Зіон» - це відсилання до біблії.

І, нарешті, 5) світ, який ніхто не називає, але має на увазі, що він існує – це «світ думки», яка всесильна, світ вищого знання, вираженого, з одного боку, через дещо сумнівні можливості передбачати майбутнє Піфією, у кухні якої висить плакат з гаслом: «Пізнай самого себе» (явна відсилка до Сократа), з іншого, - безмежними можливостями людського духу.

Зупинимось докладніше на останньому. За Платоном, існує світ феноменів (в якому живе людина) та світ ідей («долина правди»), ці два світи співвідносяться один з одним, відповідно, як копії та зразки. Отже, зразок – це світ ідей, копія – будь-яка річ. Кожна річ досконала настільки наскільки вона є відбиттям свого зразка. Людська душа, за Платоном, це таке створіння, яке найбільш здатне повторити й відтворити свій зразок, тобто ту ідею, за якою вона втілювалася на землі. Людська душа - феномен, що живе одночасно в двох світах: у тілі, тобто у феноменальному світі, і в світі духовному - в світі ідей. Отже, не випадково пасажери «Навуходносора» вирушають в «світ матриці», так би мовити душею, а тіло їх залишається на кораблі. Інтелектом і волею духу, який до того ж наділяється і неймовірною фізичною силою, вони намагаються перемогти штучний розум. Цікаво, що фізична сила духу з'являється завдяки силі думці, завдяки подоланню стереотипності мислення й зміні свідомості. Так, Нео бачить кров й запитує у Морфея, чи кров це? І отримує відповідь: «Це те, що ти усвідомлюєш». Або інший приклад. Нео розмовляє з хлопчиком, який поглядом гне столову ложку. Нео пробує повторити цей трюк, і чує від дитяти: «Ти повинен зрозуміти, що ложки не існує». І у Нео виходить зігнути ложку.

З одного боку тут постулюється сила та матеріальність думки, з іншого, - знову інтерпретація платонівського розуміння світу ідей та світу речей, які разом представляють собою буття, де світ ідей – буття істинне, а світ речей - буття ілюзорне. Матерія для Платона - «початок іншого» - мінливого, текучого, непостійного. В діалозі «Тімей» філософ уподібнює матерію субстрату, позбавленому якостей, з якого можуть бути утворені тіла будь-якої величини і контурів, матерія може набути будь-якої форми саме тому, що сама вона абсолютно безформна, невизначена, і є лише можливістю, а не

дійсністю.

Як стверджує А. Кураєв, думка, і навіть «установка» на те, щоб позбавитися від полону стереотипів виражена у вченні православного філософа Максима Сповідника, котрий стверджував, що є два типи логосів. «Перший з двох типів „логосів” – „логос сперматікос”, насінний логос. Це задум Бога про кожну людину, кожну річ, зустріч, ситуацію. ... Але якщо людина не володіє даром прозорливості ... і не може дивитися на світ очима Бога, така (тобто сповна звичайна) людина сама придумує сенси тих ситуацій, в яких вона виявляється. Вона створює ... „логос фантастікос”. Це вигаданий людиною сенс для кожної конкретної ситуації. Тобто фантазм» [5, с. 10-11].

Отже, людина, котра прагне познати істину, повинна звільнитися від стереотипів мислення, від певних ілюзій.

На наш погляд, слід звернути увагу ще на один момент. Морфей, якому Піфія передрекла, що обраний врятує Землю від влади матриці і поверне світ людям, наполегливо переконує в цьому Нео, вважаючи обраним саме його. Тут бачимо повернення до античного уявлення про всесвіт та роль людини в ньому. Отже, у сучасних поглядах, як слушно зауважує Д. Бом, земля - лише порошок у величезному всесвіті матеріальних тіл: зірок, галактик і т. ін., - а вони, у свою чергу, теж складаються з атомів, молекул і побудованих з них структур, начебто частини уселенської машини. Як наслідок такого переконання, - думка про те, що людина в основі своїй не значима, що те, що вона робить, має значення лише постільки, поскільки вона сама може надати цьому значення у власних очах, в той час, як всесвіт в цілому, по суті, байдужий до її прагнень, цілей, етичних і естетичних цінностей, і, нарешті, до самої її долі.

Ставлення до всесвіту та до людини в Античності було зовсім іншим. Давні греки уявляли землю як центр всесвіту з сім'ю концентричними сферами в небесах, які розташовані в порядку зростаючої досконалості їх природи. Разом із землею вони складали якусь спільність, яка розглядалася як нероздільний організм, що здійснює якусь діяльність, що розглядалася як значима. У цьому організмі кожна частина мала своє місце, її діяльність бачилася як спроба просування до цього належного місця і виконання належної функції. Вважалося, що людина займає у всій цій системі центральне значення, і це означало, що її належна відповідна та відповідальна поведінка розглядається як необхідність для всеосяжної гармонії всесвіту. Зрозуміло, що два цих погляду на світ, зрештою, приводять до абсолютно різних висновків відносно загального людського ставлення до життя.

Нео усвідомлює силу духу, свою єдність з всесвітом і тому перемагає.

Нео, як вже зазначалось, - обраний, й тому за законом жанру, він, як будь-який обраний, повинен пройти обряд ініціації. Він його проходить через подорож у «світ матриці» та отримання там знання та відчуття (через біль) нелюдської, страшної, брудної, небезпечної «реальності» того світу.

За К. Г. Юнгом, ініціація тісно пов'язана із зціленням. Ініціація сприяє соціально-психологічному росту в потенційно кризові періоди змін та переходу від юності до зрілості, на життєво важливих стадіях формування в душі образу свого «Я», самоідентифікації. Часто-густо, як стверджує швейцарській психолог, такі практики включають період самотності та ізоляції серед дикої природи, що дозволяє вступити в контакт з екзистенційними даностями, зануритися в більш глибокі рівні сутності, і пройти через свої страхи, хвилювання, придушені емоції, розглянути свої системи переконань, подумати над питаннями «хто я?», «куди я йду?». Людина відкриває для себе зміст екзистенційних даностей через глибоку особисту рефлексію. Каталізатором процесів рефлексії часто служить екстремальний досвід, пов'язаний з пограничними ситуаціями – загроза смерті, прийняття важливого рішення тощо. Психологічний смисл цього мотиву зрозумілий – той, хто є об'єктом ініціації, повинен розлучитися зі своїм

колишнім життям та вступити в нове.

Пройшовши ініціацію, Нео повинен отримати нове знання, яке він і отримує завдяки віртуальним програмам, інформація з яких за допомогою датчиків, імплантується в мозок та свідомість неофіта. Ми бачимо тут, хоча й в дещо спрощеному варіанті, ідею великих можливостей не тільки віртуальних програм, але, й, що головне, безмежних можливостей людського мозку. І в цьому контексті, не можна не згадати роботу американського нейрофізіолога К. Прібрама «Мови мозку», в якій науковець демонструє, що модель мозку, заснована на голографічних принципах, що, на думку ученого, пояснює властивості мозку - величезний об'єм і дистрибутивність пам'яті, здатність сенсорних систем до уяви, проекцію образів з області пам'яті, деякі важливі аспекти асоціативного спогаду.

Зазначимо, що сюжет фільму «Матриця» можна інтерпретувати і як приклад антиутопії (щось на зразок роману «1984» Дж. Оруела), де є змова проти існуючого строю, де спеціальні «агенти» в чорних окулярах пригноблюють незадоволених, і які забезпечують виконання законів «матриці». Або, розглядати його як збій в досконалій комп'ютерній програмі, де «світ матриці» - це просто комп'ютерна програма, а світ Нео і екіпажу «Навуходоносора» - звичайний вірус.

Таким чином, незважаючи на дещо примітивний сценарій фільму, можна стверджувати про наявність «множинного кодування» в сюжеті «Матриці». Поєднання певної системи сенсів з цікавими візуальними рішеннями, здійснення яких могло відбутися завдяки комп'ютерним технологіям, дає можливість найбільш опукло показати зображення асоціативного ряду (одного з безлічі можливих варіантів).

Список використаної літератури

1. Беньямин В. Озарения / Вальтер Беньямин [пер. с нем. Н. М. Берновской, Ю. А. Данилова, С. А. Ромашко] – М. : Мартис, 2000 – 376 с.
2. Берд К. Освоение реальности / Киви Берд // <http://www.galactic.org.ua/pr-per/Fiz-5.htm>
3. Бодрийяр Ж. Пароли. От фрагмента к фрагменту. / Жан Бодрийяр [пер. с франц. Н. Сулова]. – Екатеринбург : У-Фактория, 2006 – 199 с.
4. Бом Д. Развертывающийся смысл. Три дня диалогов с Дэвидом Бомом / Дэвид Бом [пер. с англ. М. Немцов] – Лондон, David Bohm and Emissary Foundation International, 1985 // <http://www.fidel-kastro.ru/fisica/bom/bohm.htm>
5. Кураев А. Православный взгляд на современное кино / о. Андрей Кураев. – Мариуполь: Рената, 2005 – Вып. 4. – С. 3-38
6. Платон Государство / Платон // Диалоги [пер. с древнегреч. А. Н. Егунова]. – М. : ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2001. – С. 35-382
7. Прибрам К. Языки мозга / Карл Прибрам [пер. с англ. Я. Н. Даниловой, Е. Д. Хомской]. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 450 с.
8. Рюмина М. Т. Эстетика смеха: Смех как виртуальная реальность. / Марина Тулеухановна Рюмина. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 320 с.
9. Морфей // Советский энциклопедический словарь. - М. : «Советская энциклопедия», 1982. – С. 844.
10. Теракопьян М. Л. Нереальная реальность: Компьютерные технологии и феномен «нового кино» / Мария Леонидовна Теракопьян. – М. : Материк, 2007. – 152 с.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2012

N. A. Zhukova

POSITIVE AND NEGATIVE CUT ART SAMPLE "MATRIX": CULTURAL ANALYSIS

A film «The Matrix»(L. and A Wachowski) is analysed in the article. The film is analysed from positions of philosophy of culture, it becomes firmly established that there are

many senses in the film (great number of kodas; in a film philosophy Pythagoras, Fales, Platon is interpreted; biblical legends are also interpreted.

Keywords: *matrix, virtual world, simulyakr, hologram*

УДК 792.2(546.37)

О. П.Кодьєва

ВИДИ МИСТЕЦТВА ЯК ЕСТЕТИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Проблема розмаїття видів мистецтва аналізується як естетико-культурологічна. Робиться акцент на необхідності створення і збереження внутрішньовидової структури (стрижня), що репрезентує сенс життя.

Ключові слова: *вид мистецтва, внутрішня структура, сенс життя, інформація, класифікація, художній образ, культурно-історичний розвиток.*

Колись у позаминулому столітті А. П. Чехов, висловлюючи ідею одного зі своїх оповідань, словами головного героя – відомого професора, що вже дивився в очі смерті, пройшовши шлях слави і пошани – з гіркотою зазначив наступне. „У моїх бажаннях немає чогось головного, чогось дуже важливого. У моїй пристрасі до науки, у моєму бажанні жити, ... у прагненні познати самого себе, у всіх думках, почуттях та поняттях, які я складаю про все, немає чогось спільного, що пов'язувало б все це у єдине ціле. Кожне почуття і кожна думка живуть в мені окремо, і у всіх моїх судженнях про науку, театр, літературу, учнів і у всіх картинках, які малює моя уява, навіть самий вправний аналітик не знайде того, що зветься спільною ідеєю, або богом живої людини. А коли немає цього, то, значить немає і нічого [6, 61]“.

А ось фактично та ж сама думка – висловлена про мистецтво – з вуст іншого персонажа цього оповідання, актриси, що веде бесіду з професором. „...Будемо говорити про акторів, про актрис, письменників, але залишимо у спокої мистецтво... І так вже заяздили його... [6, 54]“. Акторка не бачить підстав для пишних слів про „святе мистецтво“.

І – заповітна ідея професора: „Хотів би прокинутися років через сто і хоч одним оком поглянути, що буде з наукою [6, 60]“. [Переклад мій – О. К.]

Цитати наведені з оповідання під примітною назвою „Скучна історія. Із нотаток старої людини“. Дійсно, саме так і є: автором виявлена така звичайна, буденна, тоскна і одночасно така пекуча проблема – проблема пошуку стрижня в житті, мистецтві, науці, а також особистісного переживання цього пошуку.

Твір, про який йдеться, був написаний А. П. Чеховим у 1889 році. То ж що можна сьогодні відповісти видатному гуманістові? Яким є стан вирішення зазначеної проблеми? Чи знайдено базові, і при тому конкретні, конструктивні форми втілення високого, святого, єдиного? На жаль, відповідь проста і прикра: проблема не вирішена і сьогодні.

Проте, проблема явно позбавляється застійного характеру і статусу скучної – вона загострилась, актуалізувався і виявляє сьогодні очевидні полярні процеси: з одного боку, - цілковита втрата стрижня (того самого, що за часів А. П. Чехова все-таки утримував у певній цілісності смисложиттєві спрямування культурних кіл суспільства), сьогодні ця втрата багато в чому репрезентована ситуацією постмодернізму в культурі з феноменом тотального „розпорошення“); а з другого боку – природничі науки (наприклад, синергетика), філософія, культурологія, естетика, етика активно доводять правдивість ідеї цілісності культурного всесвіту особистості, культури людського

суспільства загалом у їх відповідності –макро та –мега Всесвіту.

Можна сказати, зазначена проблема набула сьогодні розвиненої логічної форми, що властиве проблемі як такій - як категорії. Тобто перед нами – сформована проблема сенсу життя, яка свідчить: світ явно і закономірно руйнується – і світ іде до єдності (але в яких формах?). І де тут місце людини і та славетна, омріяна точка опори, яка не те що дасть змогу перевернути світ, а оволодіти ним заради добра? Як людині відтворити стрижень буття та його картину і триматись у відтвореному?

У даній статті пропонується мета: торкнутися цієї проблеми в особливому контексті – у контексті мистецтва, а точніше, його структури за видами. Чи є в цій структурі наскрізна внутрішня змістовна ідея-стрижень? І, якщо є, то як проявляється?

Задачі статті: 1) наблизитись до усвідомлення сутності видового структурування; 2) навести деякі приклади конкретних проявів цього процесу.

Наукова література, присвячена видам мистецтва, багата. Вона бере свій початок у минулих століттях. Проте, в наш час і на теренах нашої історії варто відзначити помітне місце книжки В. В Кожінова „Види мистецтва [3]“, яка засвідчила нову хвилю інтересу до цієї проблеми. Дещо згодом з'явилася відома праця М. С. Кагана „Морфологія мистецтва. Історико-теоретичне дослідження внутрішньої побудови світу мистецтва“ [2], яка виявила поглиблений підхід науковця до проблеми. У численних творах, які виходили друком, представлені схеми, за якими мистецтво розподілялося на види згідно певних критеріїв - дослідження неквапливо рухалися до мети.

І все ж, автор даної статті наслідують висловити своє суб'єктивне бачення стосовно того, що багато схем справляє враження зовнішніх побудов – формальних, скучних, закритих, навіть, змертвілих. Здається, навіщо ця прискіплива бухгалтерія розкладання мистецтва по полицях? Зовнішній підхід явно веде у глухий кут. Принаймні, він не є нецікавим. Дійсно, де він, чеховський „бог живої людини“? Проблема має, на переконання автора статті, досліджуватись на філософсько-естетичному, культурологічному рівнях – згідно і з традиційним сутнісним, і з феноменологічним підходами. Світогляд людини, її переживання слід враховувати як основний проблемний чинник.

Як видатний письменник А. П. Чехов не міг не відчувати божественну силу слова, глибоку істинність біблійного: „Спочатку було слово...“. У даному контексті не можна не згадати і яскраве висловлювання М. В. Гоголя: „Воно [слово – *О. К.*] є найвищий подарунок бога людині. Біда промовляти його письменнику у той час, коли... не прийшла ще у злагоду його власна душа: з нього таке вийде слово, яке всім остогидне [1, 127]“.

Переводячи ці думки у сферу ментальності сучасного інформаційного суспільства, дозволимо собі поставити в один ряд слово (у певному аспекті) та деяке інформаційне повідомлення. Інформація накопичується у історичному досвіді людства, а досвід оформлюється у цивілізаціях. Якщо говорити про мистецтво, то інформація концентрується у художньому образі, живе у його змісті, відчувається почуттями і тільки у зовнішній формі „являється“ та у якійсь мірі піддається обчисленню. І ще важливе зауваження: наука стверджує, що інформація взагалі не зникає, вона лише може бути загублена окремими людьми, навіть, цілими поколіннями та суспільствами.

Якщо відштовхуватись від того, що сутність людини творча, значить вона творить свій духовний, такий, що, вірогідно, постійно інформаційно збагачується, всесвіт, відзначаючи віхи творення певними матеріальними „маркерами“. Останні можна ідентифікувати як види, жанри, стилі, манери.

Отже, під даним кутом зору кинемо погляд на процес структурування мистецтва за видами як на оформлення таких духовних імпульсів, які виявились значущими, тобто зумовленими знаковими перипетіями суспільного життя. При цьому варто

зауважити, що соціум підкоряється, цілком імовірно, не тільки відомим нам його власним очевидним закономірностям, а й законам природи, які далеко не пізнані людством. Серед них – такі, здається, безконечно далекі від плину нашого повсякденного життя, як фундаментальні основи розвитку матерії. Автор даної статті зовсім не береться аналізувати положення теоретичної фізики, але не може подумки не звертатись до загадкової хвильової лінії розвитку матерії з її ритмом змін позитивних і негативних фаз. Чи випадково виникає, ніби, дивна асоціація з хвилястою лінією-формулою краси, яку прозрів і представив світу художник і мислитель ХУІІІ ст. У. Хогарт [5]? Ми сьогодні ще не маємо змоги зводити у безпосередньому науковому аналізі, здається, далекі одна від одної (але близькі у просторі нашої інтуїції) даності буття – то ж поки що просто будемо мати їх на увазі.

Однак, звернемось до історичних реалій.

Первісний синкретизм. Єдиний внутрішній стрижень культурного життя склався природно, треба думати, без рефлексій та чітких цілеспрямованих, стратегічних, далекоглядних емоційно-інтелектуальних зусиль та практичних дій. Широко розповсюджена думка, що групи людей (племена, роди тощо) могли бути об'єднані якимось особливим поза суспільним чинником на зразок енергетичного поля - егрегором, тобто стрижень, який тримав суспільну групу, міг бути, так би мовити, „внутрішньо-зовнішнім“. Малювати якийсь вже існуючий об'єкт, співати, танцювати, чаклувати біля нього, навіть, „годувати“ його, залучаючи до культури або створюючи новий об'єкт всередині культури, було природно. Щоправда, не все так просто, адже, з іншого боку, мабуть, одночасно йшли протилежні процеси (скоріш за все, теж стихійно) руйнування „природних об'ємів“ та розбудови до певної міри автономного людського суспільства. Звідси – постійні внутрішні протиріччя, які ставали спонуками для виникнення і розбудови нових культурних спрямувань, закріплюваних у всіляких структурах. Можливо, так починають формуватися внутрішні стрижні, які постають як паростки майбутнього розмаїття видів мистецтва.

Слід відзначити і не менш важливий зворотний процес у вигляді формування синтетичного, монолітного естетичного почуття, яке, як відомо, від початку містить у своїй основі неподільність трьох відчуттів: зору, слуху та дотику. В цій єдності чуттів закладені подальші в історії пошуки художнього синтезу. На користь єдності „працює“ і явище зображальності, на якому, на думку автора даної статті, засноване будь-яке мистецтво і сутністю якого є загальна закономірність – прагнення володіти потрібною ситуацією чи значущим об'єктом. Таке прагнення закладене у самій людській (і не тільки) природі.

Отже, творення потребує одночасно і актів виокремлення, і актів синтезу, інтеграції. Ця потреба зумовлена як зовнішніми, так і внутрішніми спонуками. При цьому внутрішнє, змістовне цілком очевидно відіграє цементуючу роль у ідентифікації об'єкта творчості (особливо, складного за структурою), хоча аж ніяк не можна применшувати роль зовнішніх чинників – адже вони бувають різні.

Якщо, оцінюючи все розмаїття видів мистецтва, вдатись до метафори, то можна уявити величне дерево зі стовбуром-титаном, розлоге і квітуче, яке безжально скидає з себе омертвілі гілки і такі, що розрослися, егоїстично тягнучи поживу за рахунок інших – скидає те, що визнаючи лише себе, не дбає про єдине надбання, необхідне всьому організмові..

Синкретизм творення з часом трансформувалася на шляхах пошуку простору для вираження нового змісту, зумовленого накопиченням інформації. Причому, якусь інформацію у стані якості треба було зафіксувати як зображення, тобто як інформацію, в тій чи іншій мірі сприйняту через почуття – інформацію, якою оволоділа людина, пропустила через власне „я“, обробила її; а якусь інформацію виразити як процес, як не завершення – становлення нового зображення.

Спробуємо розглянути деякі ситуації, які, вірогідно, мали місце в історії видів мистецтва. Так, дослідник А. Д. Столяр вважає, що серед образотворчих мистецтв першою виокремилась як вид скульптура, оскільки якнайкраще репрезентувала первісні міметичні уявлення. Скульптура у формі „натурального макету“ (наприклад, справжня шкіра тварини, одягнена на кам'яну чи глиняну болванку) була розташована у глибині печери, тобто навряд чи призначалася для простого милування. І мала явно ритуальний характер [4]. Питання про внутрішній стрижень вирішується позитивно: без нагальної суспільної необхідності первісні люди не створювали б подібні витвори, які повторювалися – не були поодинокими та випадковими. До того ж, певні магичні ритуали тим дієвіші, чим більше людей в них беруть участь (більш численний егрегор – потужніше його енергетика).

В межах статті, зрозуміло, немає змоги прослідкувати численні перипетії, а також послідовність розвитку видів мистецтва. Все це доводиться опускати, а з важливих закономірностей зазначити лише одну: можливість розвитку окремої творчої особистості, свободи її вибору, її гатю, здійснення бажання сказати своє слово у мистецтві. Адже клановість, колективний розум, його стихійний розвиток з плином часу і за певних умов (тобто з всілякими застереженнями) не перешкоджали цій закономірності здійснюватись. Щодо манери, жанру, напряму і, навіть, стилю – роль особистості очевидна. Стосовно видів мистецтва як більш інертних, фундаментальних утворень, то тут, здається, роль окремої людини слід розглядати переважно через призму суспільства, у якому і для якого вона творить.

Чи можна сказати, що сьогодні проблема розведення видів і жанрів мистецтва вирішена? Навряд чи. Критерії розведення виявити не просто, адже вир сьогоднішнього життя і мистецтва потужний, неоднозначний і далеко не завжди зрозумілий. Зокрема, саме тут, як здається, не завадить мати на увазі всезагальні закони – такі, як вже згадувана у даній статті хвильова сутність матерії. Це може дати ключ для пояснення глобальних історико-культурних подій, навіть, катаклізмів, в тому числі у сучасній художній творчості з її підйомами і падіннями - плюсами і мінусами.

Однак, як би там не було, але для того щоб вести розмову про види мистецтва далі, слід зупинитись на особливостях виду мистецтва як естетичного поняття. Звичайно, - з точки зору автора даної статті і у контексті наявності внутрішнього стрижня, тобто потрібно змістовно розкрити поняття виду мистецтва, а саме: як певної наповненої змістом структури.

Отже, у першому наближенні виявляються наступні особливості виду мистецтва як такого: як вже зазначалося, фундаментальність та об'єктивна необхідність для того чи іншого суспільства (суспільств), сталість, набута сотнями, тисячами, десятками тисяч років функціонування, глибока сутнісна укоріненість у культурі, магістральність шляхів розвитку, що беруть свій початок у глибинних монолітних (синкретичних) шарах культури людства. Цілком очевидно, що всі особливості є атрибутами внутрішнього духовного стрижня – необхідних, сутнісних духовно-матеріальних потреб людини. Таким чином, вимальовується рівень відповідності виду мистецтва виду людини „*Homo Sapiens*“, тобто певній біологічно-суспільній істоті.

Чи може вид мистецтва втратити свій внутрішній стрижень, метафорично кажучи, припинити виражати душу народу в її ставленні до дійсності? Може, коли перестає бути суспільно потрібним, коли залишається лише зовнішній слід колишньої побудови, а потім гине і він. Наприклад, з первісного синкретизму розвинувся вид діяльності племен, що жили у тропічному кліматі, - надрізи на шкірі тіла людей у вигляді візерунків. Цей вид діяльності у певному розумінні можна віднести до діяльності естетичної, адже люди прикрашали себе. Така форма прикрашання тіла мала велике значення, і не тільки естетичне, а перш за все, медичне (оберігала шкіру від комах тощо, адже разом з надрізом робилася потрібна ін'єкція), також символічне

(характер візерунків вказував на суспільний статус людини). Хоча зазначений вид діяльності і досі існує, скоріш за все, нагальна потреба в ньому невдовзі зійде нанівець, оскільки сьогодні даний вид перебуває, головним чином, в рідкісності тимчасового прояву моди. Так, згадка про нього в іронічному викривленні залишилась у сучасному тату. Але останнє видом мистецтва у повному обсязі цього поняття називати проблематично: зміст первісної діяльності, що становить його основу, нині спустошено.

Можуть відбуватися також трансформації виду мистецтва в напрямку від змістовного стрижня до його усвідомлюваного розпорошення... У такому разі існуванню виду (припустимо, живопису) приходить кінець? Але у сучасному суспільстві потреба у живописі як такому зберігається. Наголосимо, що під „розпорошенням“ змісту звичайно розуміються не випадкові для живопису витівки окремих художників, а серйозна ситуація в мистецтві, закономірне в певних межах явище зміни спрямувань - „плюсу“ на „мінус“. У такому разі тимчасова втрата стрижня (як це буває при переструктуруванні художнього образу) обернеться ствердженням нового. В іншому разі – за умов, коли суспільство не потребує переструктурування того чи іншого виду (або його конкретного вираження), оскільки не вичерпало його творчого потенціалу – подібне заперечення стрижня, яким тримається людина, буде хибним і постане як синдром психічної і моральної хвороби суспільства. Не будемо стверджувати, що це проста справа – розібратися, яка саме ідея виражена тим чи іншим представленим на виставці епатуючим об'єктом і чи є в ньому естетична ідея взагалі. До того ж, велику роль відіграють такі чинники, як особливості та контекст сприйняття різних людей тощо. Слід мати на увазі і те, що за ці чинники зручно „сховатися“ автору, виставляючи власну „глибокодумність“. Однак, одразу чи згодом, вид мистецтва, на думку автора цієї статті, має позбутися подібних ситуацій (які заслуговують називатися пастками), аби не зайти у глухий кут і не загинути.

Людська суб'єктивність активно виступає у жанрах, напрямках, течіях, які є оперативними, досить мобільними „функціональними органами“ видів мистецтва, поповнюють їх новою інтелектуальною та почуттєвою інформацією. Остання корисна завжди, справа – в умінні нею користуватися, оскільки вона може привести на різні шляхи буття (або небуття). За умов невміння, нерозуміння чи труднощів користування інформацією – що нерідко зустрічається в умовах сучасного рівня духовного розвитку людини – відпадиння, відсікання неплідних або відверто небезпечних для внутрішнього стрижня видових пагонів є необхідністю.

Висновки:

1. Сьогодні актуалізувалась і загострилась проблема стрижня буття, зокрема, у її морально-естетичному аспекті.
2. Проблема стосується всіх боків буття – і, у тому числі, мистецтва – усіх його видів.
3. Сьогодні про будь-які види мистецтва, його видову класифікацію не можна говорити, оминаючи зазначену проблему. В іншому випадку видова оцінка не буде цілісною і глибокою, а залишиться на рівні фрагментарності.

Список використаної літератури

1. Гоголь Н. В. О том, что такое слово // Н. В. Гоголь. Собр. соч. в шести т. / Н. В. Гоголь. – М. : Гос. изд-во худ. лит., 1959. – Т. 6. – С. 125 – 128.
2. Каган М. С. Морфология искусства. Историко-теоретическое исследование внутреннего строения мира искусства / М. С. Каган. – Л. : Искусство, 1972. – 256 с.
3. Кожин В. В. Виды искусства / В. В. Кожин. – М. : Искусство, 1960. – 128 с.
4. Столяр А. Д. Происхождение изобразительного искусства / А. Д. Столяр. – М. : Искусство, 1985. – 298 с.

5. Хогарт У. Анализ красоты / У. Хогарт. – М. : Искусство, 1987. – 256 с.
6. Чехов А. П. Скучная история. Из записок старого человека //А. П. Чехов. Собр. соч. / А. П. Чехов. – М.: Изд-во „Правда“, 1950. – Т. 7. – С. 15 – 63.

О.Р.Kodieva

TYPES OF ART AS AN AESTHETIC AND CULTURAL PROBLEM

The problem of variety of kinds of art is being analysed as aesthetical and culturological. The author gives accent to necessity of making and preserving inner structure (pivot) of a kind of art. This structure represents a sense of life.

Key words: kind of art, inner structure, sense of life, information, classification, art image, cultural and historical development.

УДК 303.444

В. О. Кудлай

КУЛЬТУРА АНАЛІТИКО-ПРОГНОСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОЛІТИЦІ

В статті розглядається основні засади культури аналітичної роботи та прогнозування у політиці, визначається сутність культури політичної аналітики, її історія та розвиток, принципи та особливості.

Ключові слова: *аналіз, прогноз, політична аналітика, політична культура, аналітико-прогностична діяльність.*

За останні два десятиріччя в управлінні українською державою постали нові вимоги до керівництва. Культурні та демографічні зміни, техногенний розвиток, вихід на міжнародну політичну арену, а також швидкі зміни економічної ситуації світового та регіонального ринків потребують і більш швидкої реакції як керівництва держави, так і певних її інститутів. Керівництво державою за обставин, які швидко змінюються, вимагає від учасників політичного процесу роботи в режимі реального часу або, як зазначає професор Г. Г. Почепцов в системі *instant-впливу*, зумовлює необхідність прийняття державних рішень у максимально стислі строки [1, с. 8]. Власне процес прийняття рішень державного рівня нерозривно пов'язаний із аналітикою в контексті політичної культури, що підтверджує актуальність публікації.

Метою статті є з'ясування залежності між культурою політичної аналітики та можливою ефективністю прогнозів та рішень, що охоплюватимуть увесь спектр ризиків і спиратимуться на дослідження підґрунтя наявної ситуації.

Проблема політичної культури порушується у наукових працях Й. Гердера [4], В.О. Веденєєва [2], С.І. Здіорук, О.М. Литвиненко [3], Г.Г. Почепцов [1].

Політична аналітика стала об'єктом дослідження у публікаціях А.С. Бароніна [7], С.Г. Вонсовича [8], О.Р. Титаренка [9] та інших.

Власне термін «політична культура» прямо чи опосередковано згадувався ще Платоном, Аристотелем, Н. Макіавеллі та Ш. Монтеск'є. Так, наприклад, М.М. Вегеш наводить факт роздуму Аристотелем про «стан розуму», який народжує стабільність або революцію [6]. Проте перше визначення поняття «політична культура» знаходимо у праці кінця XVIII ст. – «Ідеї до філософії історії людства» [4, с. 367], автором якої є Йоганн Гердер.

М.М. Вегеш пропонує визначити політичну культуру як сукупність цінностей, установок, переконань, орієнтацій і пов'язаних з ними символів, які є загальноприйнятими і слугують для упорядкування політичного досвіду і регулювання політичної поведінки всіх членів суспільства. Вона містить в собі не тільки політичні

ідеали, цінності, установки, а й діючі норми політичного життя. Отже, політична культура визначає найбільш типові зразки і правила політичної поведінки, взаємодії влади, індивіда та суспільства [6, с. 26].

Важливість аналітичної компоненти політичної культури пояснюється з огляду на те, що політики не завжди відверто виявляють свої наміри щодо різних подій, фактів тощо. Характерною рисою більшості українських політиків в прийнятті рішень є те, що вони іноді не займають чітко визначеної позиції з того чи іншого суспільно-важливого питання. У подібних випадках підвищується значення аналітико-прогностичної культури, що дає змогу викрити латентні загрози для держави, певних галузей її діяльності, а також виявити внутрішньополітичні сили конкурентів у країні та прийняти рішення. В умовах ринкової економіки бізнес нерозривно пов'язаний із політичною елітою. Тож було б помилкою вважати, що аналіз політичних процесів корисний лише для політичних аналітиків. Досвід вказує на те, що аналіз політичних процесів може давати більш чітку картину не тільки для держави та суспільства, а й зокрема для бізнесу. Така думка підтверджується, наприклад, тим, що на тлі «спокійного» та стабільного ринку, який демонструє галузевий економічний аналіз, лише політичний аналіз може надати інформацію про можливу зміну тенденцій заздалегідь. Прикладом може стати ситуація, що склалася в Придністровській Молдавській республіці влітку 2004 року. Ескалація напруженості в регіоні, що почалася із закриттям за вказівкою Тирасполя молдавських шкіл із викладанням латинської абетки, призвела до блокади залізничних шляхів і, відповідно, до зривів поставок вантажів залізницею до України [7, с. 53]. Здається, що цінність аналізу та прогнозів, очевидна, адже мова йде не тільки про важливість їх для уряду, а й для бізнесових структур, які через такі ситуації зазнають економічних втрат.

Основними завданнями культури політичної аналітики, на думку С.І. Здіорук, є попередження виникнення загроз та виявлення їх перших ознак, факторів впливу та розроблення заходів щодо їх ліквідації [3, с.51].

Аналітика є діяльністю, що передбачає синтез трьох компонент – розвиненою аналітичною культурою, що характеризується досягненнями у володінні відповідних аналітичних методів (функціональна компонента), знання предметної галузі (галузева компонента) і деяку обдарованість структури особистості (особиста компонента) [7, с. 43].

Культура політичної аналітики, як науково-прикладна галузь, є процесом циклічним, що складається з аналізу, прогнозування та надання рекомендацій.

Цей цикл можна спостерігати й у повсякденному житті. Наприклад, перед нами постає проблема приготування вечері та виявляється, що вдома немає хліба. Починається аналіз, ми знаємо, що маємо гроші на купівлю хліба, дивимося на годинник і встановлюємо, що до закінчення роботи магазинів залишається ще півгодини. Потім згадуємо – поблизу є два магазини. Проте в одному може не бути хліба, а в іншому він може бути несвіжим (аналіз). Якщо ми спершу поїдемо до першого магазину, але хліба в ньому не буде, у нас не залишиться часу заїхати до другого (прогноз із встановленням ризику). Вибір падає на магазин, розташований ближче, але в ньому може бути несвіжий хліб (рішення). Тож ми їдемо купувати хліб до найближчого магазину, в якому точно є хліб, хоча й несвіжий (реалізація рішення) [7, с. 46].

Культура політичної аналітики бере свій початок від держав Давнього Єгипту, Месопотамії та Китаю. Уже в ті часи процес прийняття важливих політичних рішень, пов'язаних з управлінням державою, ототожнювався з інститутом радників. У давнину, за відсутності знань про методи, форми й технології аналізу інформації, цей інститут базувався на езотеричних знаннях і був представлений різними оракулами та пророками. Паралельно з езотеричними знаннями розвиток отримала емпірична

аналітика, що була прямо пов'язана з інститутом старійшин. Окрім старійшин, політичні консультації здійснювали народні збори, на які було покладено завдання вирішувати найважливіші питання – війни та миру, укладення угод тощо [8, с. 74].

У Стародавньому Римі, наголошує А. С. Баронін, роль радників відігравали сенатори та легати [7, с. 55]. Так, в «Анналах» Тацита читаємо: «Потім легати й інші сенатори почали радитися проте, кому доручити управління Сирією. Оскільки решта не дуже прагнули отримати це призначення, з цього приводу довго сперечалися між собою Вібій Марс і Гней Сенечій, поки Марс не поступився старшому за віком і настійливішому Сенечію» [10, с. 73].

Окрім того, Тацит пише: «У нашій державі люди полюбляють тлумачити будь-яку подію. Вітелій же зовсім не розумівся на людських і божественних настановах, він діяв, як радили йому друзі, такі ж недалекі та легковажні» [10, с. 74]. Тож, в епоху Стародавнього Риму існувала проблема відділення політичної аналітики та консультації від найближчого оточення керівника держави, а також її професіоналізація.

Розглядаючи еволюцію культури політичної аналітики, можна спостерігати перехід від езотеричної до емпіричної складової цього процесу. Потім відбулася професіоналізація суб'єктів, яких було втягнуто в процес політичної аналітики [9, с. 38].

Інститут професійних радників виник із розвитком католицизму в Західній Європі (VI століття). Саме в той час, на думку А.С. Бароніна, церква почала постачати королівській владі доволі впливових радників. Так, при Людовіку VI та його спадкоємцеві Людовіку VII найважливішу політичну роль відігравав абат Сугерій [7, с. 58].

Одним із централізованих інститутів, який спеціалізувався на політичних консультаціях, стала введена Філіпом II у Франції королівська курія, що складалася з найосвіченіших людей, котрі мали досвід практичної роботи в судових або фінансових органах.

Одночасно першу згадку про професійних політичних радників знаходимо в роботі Нікколо Макіавеллі «Державець» [11]. У частині XXII «Про радників державців» він пише: «Про розум правителя насамперед судять за тим, яких людей він до себе наближує. Якщо ці люди віддані й талановиті, то можна бути впевненим у його мудрості, бо він зміг розпізнати їх здібності та втримати їх відданість. Якщо ж вони не такі, то й про державця зроблять відповідний висновок, бо першу помилку він уже здійснив, обравши поганих радників» [11, с.69].

На території українських земель перші згадки про своєрідних політичних аналітиків і консультантів належать до часів язичництва, коли таку функцію відігравали волхви (жерці) та бояри.

Одна з перших згадок про бояр як «політичних аналітиків», як зазначає Д.С. Лихачов, міститься в творі «Слово о полку Ігоревім» [12, с. 31]. Так, бояри Святослава розповідають князю: «Уже, князь, горе ум твой полонило; ведь вот два сокола слетели с отчего престола золотого, чтобы добыть Тмуторокань или испить шлемом из Дону. Уже соколам крыльца подсекли саблями поганных, а самих опутали в путины железные» [12, с. 63].

Окрім того, у творі зроблено перші спроби оцінити зовнішнє, міжнародне положення Русі: «На реке Каяле тьма свет покрыла; по русской земле простерлись половцы, как выводок гепардов. Уже спустился позор на славу; уже ударило насилие на свободу русских; уже бросился див на землю Русскую. И вот готские красные девы запели на берегу синего моря: звоня русским золотом, воспевают они время Боза, лелеют мечь за Шарукана. А мы уже, дружина, без веселья» [12, с. 63].

Характерно, що саме «Слово о полку Ігоревім» містить деякі аналітичні

особливості й елементи аналітичного документа. Так, по-перше, визначено тему та хронологію подій, про які йдеться; по-друге, перша частина містить основну тему – військова операція князя Ігоря. Далі йде ретроспективний аналіз внутрішньополітичної ситуації в Русі за часів Олега Святославовича в контексті взаємозв'язку між його військовими операціями та початком розбрату в країні. При цьому використано порівняльний аналіз військових частин часів Олега та Ігоря. Далі проаналізовано наслідки поразки Ігоря й обґрунтовано причини, через які ці наслідки стали такими тяжкими для країни. У цьому контексті наведено «експертну оцінку» Святослава щодо недоцільності проведення військових операцій силами деяких князів. Далі автор надав рекомендації кожному князю окремо щодо проведення спільної військової операції. Тож збережено основну послідовність політичної аналітики: виокремлення теми, аналіз і обґрунтування, рекомендації (або сценарії розвитку) [12, с. 31].

С.Г. Вонсович вважає, що офіційне оформлення історія культури політичної аналітики відбулось у 70-і рр. ХХ ст., коли з політичної методології виникла політична аналітика. Поєднання політології і статистики сформували новий науковий напрям, який зветься «політична аналітика» [8, с. 25].

Процес політичних консультацій значною мірою залежить від політичного режиму, встановленого в певній країні. Ця залежність, на думку С.О. Телешун, полягає в кількості суб'єктів, задіяних у аналізі, відпрацюванні та прийнятті рішень і рекомендацій, а також у наближеності аналітичних структур до «замовників аналітичної інформації». Так, чим демократичніший режим, тим більшу кількість суб'єктів задіяно в процесі політичного аналізу. І навпаки, з посиленням диктатури кількість суб'єктів, задіяних у цьому процесі, зменшується [9, с. 74].

Наприклад, у демократичній державі давніх германців, описаній у працях Тацита, політичний аналіз проводили народне зібрання та рада старійшин, у той час як в авторитарній середньовічній арабській державі політичну аналітику на емпіричному рівні здійснював інститут візирів, наближений до монарха.

Нині, на жаль, навіть у демократичних країнах існує тенденція до спроб замикання процесу політичної аналітики на найближчому оточенні керівників держав. Основна проблема полягає в тому, що власне процес політичної аналітики та консультації відкриває для осіб, які його здійснюють, доступ до адміністративного ресурсу, а також надає можливість особисто впливати на державну політику, лобювати інтереси певних політичних, фінансових, економічних груп і осіб. Окрім того, замикання аналітичного забезпечення керівника держави та його найближчому оточенні створює інформаційну ізоляцію, тобто неможливість отримати іншу інформацію та погляди, що відрізняються від оцінок радників [7, с. 58].

Ця інформаційна ізоляція підтримується, ще й завдяки тому, що в більшості випадків уся інформація від інших аналітичних структур держави (розвідки, контррозвідки, Ради Національної безпеки та оборони, незалежних недержавних аналітичних організацій) безпосередньо проходить через тих самих радників, які можуть блокувати альтернативну інформацію. Подібна ситуація неодноразово створювалася в Росії (за президентства Б. Єльцина), в Україні (при Л. Кравчукові, Л. Кучмі), у США (Дж. Кеннеді), у Лівії (М. Кадаффі) та в інших державах і, як стверджує А.С. Баронін, є надзвичайно деструктивною [7, с. 59].

За такої ситуації є кілька мотивів дій оточення основного користувача аналітичного продукту. По-перше, може йтися про намагання отримувати фінансові та матеріальні бонуси від аналізу за системою «так, як треба», тобто формування висновків, які відповідають інтересам конкретних зацікавлених осіб або груп, що намагаються довести цю інформацію до користувача. До речі, цікаво, що за такою схемою можлива реалізація корупційних дій.

Наприклад, через систему аналітиків, які обслуговують вищу посадову особу,

зацікавлені особи просувають аналітичні висновки про доцільність прийняття певного рішення. Якщо документ складено грамотно та немає інших перешкод, можна очікувати, що за умови довіри до власних аналітиків (консультантів, радників, помічників) може бути «просунуто» потрібне рішення. Із погляду демократичних стандартів не можна говорити про цивілізоване лобіювання. Такі дії близькі до корупції, хоча не є нею, адже посадова особа не усвідомлює маніпуляції та не отримує від цього прибутків [8, с. 42].

Як варіант, така ж поведінка, навпаки, може мати на меті не допустити потрапляння до керівництва аналітичної інформації про неналежні дії оточення.

Культура політичної аналітики ґрунтується на певних принципах, які ми розглянемо далі [7, с. 61]:

Один із фахівців аналітичної роботи, британський професор Р. В. Джонс, зазначав, що критерій інформаційної роботи не зводиться до того, як ваші висновки підтверджуються на практиці. Інформація має переконати державні та дослідницькі органи вжити відповідних заходів.

Підвищення якості аналітичної роботи, встановлення взаєморозуміння між членами аналітичної групи, а також вироблення доктрини аналітичної роботи можна досягти завдяки дотриманню її принципів. При цьому принципи мають бути дійсно загальними, щоб слугувати посібником за найрізноманітніших обставин.

Слід зважати, що сутність кожного принципу має бути висловлена одним словом або реченням. Таким чином досягається запам'ятовування та використання принципів і встановлення загальності поглядів на них.

Під час аналізу політичних процесів і подій необхідно дотримуватися таких принципів: 1) об'єктивності – передбачає, що результати аналізу не будуть залежати від упередження й особистих інтересів аналітика чи кінцевого споживача аналітичного продукту; 2) повноти – політичний аналіз має бути повним, тобто охоплювати всі аспекти явища, події, процесу, що досліджуються; 3) достовірності – аналіз повинен покладатися на достовірну інформацію та виключати будь-які домисли аналітика, що не підкріплені фактами; 4) обґрунтованості – кожний висновок у політичній аналітиці має бути підкріплений фактами, аргументами; 5) компетентності – політичний аналіз повинна здійснювати особа, що має спеціальні аналітичні навички, підготовку й освіту; 6) конкурентності – політична аналітика має бути конкурентною, тобто не замикається на окремих особах, наближених до «замовників» і споживачів аналітичного продукту; 7) поліваріантності – політична аналітика повинна надавати продукт, який передбачав би, по змозі, увесь спектр можливих варіантів розвитку події, явища чи процесу, що вивчається [9, с. 81].

Особливу увагу слід приділити такому принципу, як комплексність аналітичного процесу. Під комплексністю аналітичного процесу мають на увазі всебічний, системний розгляд явища, події, процесу, що вивчається, та концентрацію уваги на всіх деталях.

В Україні інформаційна робота досі формується як професія. За значенням, характером роботи, вимогами, що висуваються перед персоналом, можливостями розробки принципів і методів, політична аналітика відповідає вимогам наукової діяльності.

А. С. Баронін зазначає, що американським директором розвідки розроблено вимоги до аналітичного персоналу, що займається питаннями політичної та стратегічної аналітики [7, с. 61]. Далі розглянемо принципи, яких мають дотримуватись фахівці.

Довіряйте своєму професійному судженню. Завжди будьте готові заслухати альтернативні висновки чи думки, але дотримуйтеся власної позиції, якщо вважаєте, що маєте підстави робити такі висновки.

Будьте наполегливими, не бійтеся помилитися. До ваших обов'язків як аналітика належить робота з фактами та їх обробка за законами логіки. Не бійтеся передбачати майбутнє чи помилитися.

Краще помилятися, ніж бути неправим. Одне з найважчих завдань – це визнання власної помилки. Дуже багато аналітиків відмовляються від визнання своєї помилки щодо висновків у світлі нових фактів. Але завжди краще визнати свою помилку та змінити позицію, коли факти свідчать на користь такої зміни. Обстоювання попередніх позицій при зміні фактів призводить до більш значних помилок надалі.

Уникайте «віддзеркалення» (проектування). «Віддзеркалення» – це проектування розумового процесу аналітика на об'єкт вивчення, що створює найбільшу загрозу всьому аналітичному процесу. Не всі об'єкти політичної аналітики схожі за своїми культурними, етнічними, релігійними та політичними характеристиками. Якщо щось видається вам логічним, це не означає, що воно є таким для іншої людини чи групи людей, їхнє мислення може значно відрізнятись від вашого. Наприклад, за кілька днів до початку агресії Іраку проти Кувейту суспільна думка вважала, що Багдад не здійснить напад, а військова загроза призведе до того, що Кувейт і Саудівська Аравія скористаються квотами ОПЕК, що спричинить зростання цін на нафту. Ці аргументи виглядали дуже обґрунтовано для Заходу, в той час, як агресія видавалася нелогічною. Однак С. Хусейн не оцінював ситуацію так, як більшість аналітиків [7, с. 62].

Результати політичної аналітики нічого не варті, якщо вони не потрапляють до адресата. Не має значення, скільки ви знаєте про об'єкт дослідження, доки ви своєчасно не донесете свої аналітичні висновки до «замовника». Політичний аналітик не може підтримувати політичного діяча, якщо він не буде постачати йому інформацію. Так, аналітики ВМС США попереджали про можливість завдання авіаудару японською авіацією по американській базі в Перл Харборі. Проте, вони не проаналізували цю інформацію та не змогли довести її до відповідних офіційних осіб вчасно, щоб запобігти удару.

Якщо всі згодні з висновками, ймовірно, вони помилкові. Рідко коли політичні аналітики, що працюють командою, погоджуються у висновках з приводу однієї проблеми. Якщо це відбувається, треба ще раз переглянути правильність цих висновків. Це може статися, якщо ви дійсно на правильному шляху, але це може відбутися, якщо ви приймаєте думку групи, що не дає нам змоги бачити альтернативні варіанти. Так, після колапсу СРСР, на думку американських аналітиків, велика кількість російських конструкторів балістичних ракет мала переміститися до країн третього світу, які запропонують їм значні матеріальні винагороди.

Замовника не цікавить, скільки знає аналітик – його цікавить найважливіше. Дуже багато аналітиків намагається демонструвати глибину своїх знань через перевантаження аналітичного продукту фактами та деталями. Але «замовника» не цікавить те, скільки ви знаєте. Він бажає отримати від вас ту інформацію, що дійсно для нього важлива, та її значення. Перевантаження аналітичного продукту веде до знецінення важливих фактів [8, с. 29].

Форма ніколи не є важливішою за зміст. Деякі аналітики витрачають багато часу на приведення аналітичного продукту до відповідної форми. Проте «замовник» бажає знати, що думає аналітик, і він бажає знати це тоді, коли потрібно. Більшість замовників не цікавиться привабливістю аналітичної доповіді чи її форматом. Це зауваження не може бути виправданням для передачі документа з граматичними та синтаксичними помилками.

У разі потреби, необхідно самостійно збирати потрібну інформацію. Із розвитком інформаційних технологій і телекомунікацій сучасні аналітики мають можливість самостійно збирати деяку інформацію, необхідну для роботи. Однак існує практика, коли аналітики пасивно чекають на інформацію, котрої потребують. Якщо ви

досліджуєте проблему та не маєте інформації з цього питання, розпочинайте самостійний її пошук. Як аналітик, ви повинні знати, що хоче знати «замовник» (часом краще за нього), та де може бути потрібна інформація.

Не слід дуже серйозно сприймати редакторську роботу. Якщо редакторські правки не змінюють сенсу того, що бажає сказати аналітик, то доцільно приймати їх.

Не можна дозволяти кар'єрі взяти верх над роботою. Відповідальність професійного аналітика полягає в наданні найкращого аналітичного продукту на основі всієї доступної інформації. Втім не треба дозволяти власному бажанню зробити кар'єру перемогти відповідальність за якість роботи.

Аналітична діяльність не потребує популярності. Деякі висновки можуть бути непопулярними та несвоєчасними серед політиків («замовників»), котрі не бажають бачити аналітичний продукт, який не відповідає їхнім поглядам. Робота аналітика передбачає надання правдивої інформації.

Не треба намагатися вирішити все. Роботи завжди більше, ніж часу для її виконання. Необхідно пам'ятати, що аналітик виконує роботу, а не здійснює хрестовий похід.

Робота політичного аналітика залежить від таких чинників, як освіта, судження, логіка та емпатія. На жаль, психологічні та політичні чинники справляють вплив власне на аналітичний процес. Пояснення цих чинників дає змогу зрозуміти причини невдач політичної аналітики.

Психологічний чинник передбачає, що аналітик не любить помилятися. Як результат – він стає більш обережним. Політичний тиск, великий масив даних, які конфліктують, ліміт часу на прийняття рішення змушують аналітика прогнозувати «найгірший» сценарій. Розпочавши таку практику, аналітику важко спинитися. «Людина має схильність виносити судження на основі найменшого масиву фактів або не звертати увагу на деякі відомості, щоб уникнути несумісності» [13, с. 289].

Психологічний тиск, створений бажанням не помилитися, призводить до драматизації інформації в аналізі. Це зумовлює ситуацію, в якій «найгірший» аналіз стає найбільш привабливим для політиків [14, с. 279].

Іншим чинником є суб'єктивність. Світ аналітики має дуже значну її частку. Дуже рідко аналітикам демонструють повну картину того, що відбувається. У зв'язку з цим факти починають виглядати як частини пазла, що потрібно зібрати. Нечітко визначені події, процеси та явища можуть бути прояснені за допомогою доказів і раціональних підходів, підпорядкованих людському упередженню. Прикладом такого упередження аналітика на ґрунті власних культурних особливостей може стати помилка під час Карибської кризи 1962 року. У доповіді уряду США один аналітик дійшов висновку про те, що «Радянський Союз навряд чи вдасться до значного ризику, пов'язаного з розміщенням наступальних ракет на Кубі. Цей висновок базувався на припущенні, що такий розвиток подій є ірраціональним» [15, с.229].

На думку американських аналітиків, можна провести паралелі між роботою аналітичних підрозділів ЦРУ під час оцінки стратегічної загрози в часи Холодної війни та напередодні війни з Іраком у 2003 році. В обох випадках кардинальні помилки робилися через схильність самих аналітиків користуватися ідеологією та переоцінювати загрозу власній незалежності.

Так, Т. Пауерс вважає, що політична аналітика є найбільш політизованою професією. З іншого боку, Г. Кісенджер, підкреслював, що в Сполучених Штатах, як і в інших країнах, «аналітики розвідки залежать від постійних намагань низки політиків реалізувати свої інтереси: Республіканців, що звинувачують Демократів у втраті Китаю, генералів ВПС, котрі підозрюють аналітиків ЦРУ в заниженні кількості бомбардувальників, які виробляє Росія, лібералів, що звинувачують уряд у підтримці правої військової хунти, консерваторів, які звинувачують аналітиків у приході Кастро

до влади, єврейські організації, що вважають, ніби аналітики недооцінюють можливість знищення Ізраїлю арабами» [16, с.51]. Суб'єктивізм аналітиків зумовлений не лише політичним тиском, але й конфліктом інтересів різних впливових груп лобювання.

На думку деяких фахівців, однією з основних якостей аналітика та консультанта є експертність. Під терміном «експертність» мають на увазі те, що консультант компетентний і володіє свіжими знаннями та інформацією в своїй галузі. Експертність передбачає опитування консультантом компетентних представників усіх частин політичного спектру незалежно від їхніх відносин із конкретним «замовником». Експертна оцінка – це об'єктивна оцінка проблемної ситуації, і проблемної передусім для замовника. Існує негативна практика, коли ця оцінка підмінюється «демонстрацією всіх знань аналітика з цього питання» та перетворюється на його рекламну кампанію. Або коли аналітик видає свої суб'єктивні почуття з приводу подій, що відбуваються, за «наукові» дані й таким чином здійснює неадекватний вплив на замовника своєю особистою позицією. Таку ситуацію можна було спостерігати після 11 вересня 2001 року серед американських аналітиків із приводу терористичних актів у Нью-Йорку та Вашингтоні. У переважній більшості випадків аналізу передувала емоційна реакція на подію чи він повністю був замінений такою реакцією [12, с. 82].

Результати аналізу використовують лише на декілька відсотків.

Культурний досвід роботи у сфері політичного аналізу в Україні значно відрізняється від культурного досвіду роботи в таких країнах світу як США, Франція, Німеччина тощо. Основною різницею є, як зазначає А. С. Баронін, зворотній зв'язок [7, с.64]. Уся робота, що здійснюється підрозділом політичного аналізу в інтересах замовника потребує відповідного зворотного зв'язку, іншими словами, інформації власне від замовника про те, наскільки важливими є ті чи ті висновки безпосередньо для нього. Такий зв'язок необхідний для того, аби аналітик отримував інформацію про вимоги замовника та його інформаційні потреби. Інакше виникає ситуація, за якої аналітик починає перебирати на себе роль замовника та визначати, чого саме вимагають від нього.

Важливою проблемою в Україні, є те, що замовники з політичної еліти переоцінюють власні можливості в інформаційній сфері. Через це виникає ситуація, за якої, наприклад, у замовника може виникати ілюзія того, що він знає більше ніж аналітик, що, своєю чергою, підриває довіру до його роботи та до кінцевого продукту. Така ілюзія в більшості випадків формується через переоцінку надійності та достовірності власних джерел інформації, усвідомлення власної компетенції, що нібито нівелює корисність роботи аналітика, або через психологічну налаштованість на неприйняття аналітичних висновків будь-кого крім себе [8, с. 38].

Існують ще дві проблеми аналітичної складової політичної культури: адекватності реакції замовника на результати аналітичної роботи та пріоритету об'єктивної аналітики над особистими зв'язками з особами, близькими до об'єктів аналізу. На жаль, ці проблеми не належать до галузі розвідки й аналізу. Проблеми ці більш психологічні та мають корені в стереотипах мислення, що залишилося від часів СРСР. Однак вони справляють безпосередній вплив якщо не на результат аналітики, то, принаймні, на подальше її використання та емоційно-психологічний стан аналітика [7, с.67].

А.С. Бароніним відзначено, що у великій кількості випадків аналітична робота в Україні ведеться з дуже низьким рівнем реалізації результату. Іншими словами, більшість аналітичних досліджень ніяк не використовується, а частина з них навіть не лягає на стіл зацікавлених осіб. Така ситуація спостерігається переважно в державних установах та під час проведення політичних кампаній [7, с.70].

Отже, можна стверджувати про формування високого попиту на аналітику в сучасному суспільстві. Деякі замовники готові користуватися аналітичними послугами та витратити немалі гроші власне заради роботи. При цьому факт наявності аналітиків

оцінюється не з погляду користі, а з погляду показника рівня замовника. Подолання такої особливості «співпраці» в аналітичній сфері забезпечить результативність аналітичної роботи у вітчизняній політиці.

Незважаючи на зазначені тенденції зростання попиту на інформаційні послуги в галузі політичної аналітики, в Україні досі не здійснюється підготовка відповідних фахівців. Отже, перспективним кроком у процесі розвитку аналітичної компоненти політичної культури може стати запровадження нової спеціалізації «Політична аналітика» на спеціальності 6.020105 «Документознавство та інформаційна діяльність».

Список використаної літератури

1. Почепцов Г. Г. Контроль над розумом / Г.Г. Почепцов. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 350 с.
2. Веденєєв В. О. Аналітична модель політичної культури як засіб трактування політико-культурних явищ в політичному процесі / В.О. Веденєєв // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. - Вип. 48 (6). – С. 567-574.
3. Здіорук С. І. Культурна політика України: національна модель у європейському контексті : аналіт. доп. / С. І. Здіорук, О. М. Литвиненко, О.П. Розумна; за заг. ред. С.І. Здіорука. – К. : НІСД, 2012. – 64 с.
4. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И.Г. Гердер; пер. и прим. А.В. Михайлов. – М. : Наука, 1977. – 703 с.
5. Алмонд С. Гражданская культура и стабильность демократии / С. Алмонд, Г. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 24-27.
6. Вегеш М. М. Політологія: підручник / М.М. Вегеш – К.: Знання, 2008. – 384 с.
7. Баронін А. С. Аналіз і прогноз у політиці та бізнесі / А.С. Баронін. – К. : Видавець Паливода А.В., 2005. – 128 с.
8. Вонсович С. Г. Політичний аналіз і прогноз / С.Г. Вонсович. – Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко, 2010. –120 с.
9. Телешун С.О. Основи інформаційно–аналітичної діяльності в публічному управлінні: навч. посіб. / С.О. Телешун. – К.: НАДУ.–2009.–168с.
10. Тацит К. Анналы. Малые произведения : сборник / К. Тацит ; пер. с лат. А.С. Бобовича. – М. : АСТ, 2010. – 505 с.
11. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. – Мак'явеллі Н. Державець / Н. Мак'явеллі ; пер. з італ. А. Перепадя ; передм. А. Бичко ; Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. – Х. : Фоліо, 2007. – 509 с.
12. Слово о полку Игореве / Вступит. стаття, ред. текста, дослов. и объяснит. пер. с древнерус., примеч. Д.С. Лихачева. – М. : Дет. лит., 1980. – 221 с.
13. Laqueur Walter. A World Of Secrets: The Uses And Limits Of Intelligence. – New York: Basic Books. – 416 p.
14. Codevilla Angelo. Informing Statecraft: Intelligence For A New Century. – Toronto: Maxwell Macmillan. – P. 275-285.
15. Handel Michael I. Intelligence and the Problem of Strategic Surprise // Strategic Intelligence: Theory And Application. – Washington: Defense Intelligence Agency. – P. 229-281.
16. Maurer, Alfred C. Intelligence: Policy and Process. – Boulder: Westview Press, 1985. – 401 p.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012

V. O. Kudlay

CULTURE OF ANALYSIS AND PROGNOSTICS ACTIVITY IN POLITICS

The article is devoted to the cultural analysis and prognosis in politics, the essence of culture, its history and development, principles and features are determined.

Key words: analysis, prognostics, political analyst, political culture, analytical and prognostic activity.

УДК: 94:264
Б. Матвійчук

РЕКЛАМА В КОНТЕКСТІ ПЕРСОНІФІКОВАНОГО ПІДХОДУ

Стаття присвячена аналізу процесу залучення відомих європейських та американських митців до створення реклами, до пошуку естетико-виражальних засобів впливу «рекламного продукту» на споживача. Теоретичний матеріал викладено із урахуванням можливостей персоніфікованого підходу.

Ключові слова: реклама, персоніфікований, творчість, естетико-виражальні засоби.

І мистецтво, і реклама звертаються до ірраціонального простору, до емоційної сфери. Як і художній твір, так і реклама привертає до себе увагу, намагається захопити глядача, використовуючи найрізноманітніші прийоми. Проте вона не розраховує на незацікавлене споглядання глядача, а сконцентровує його увагу на неприродно яскравих кольорах, необхідних їй асоціативних образах, лаконічності тексту задля кращого запам'ятовування, на спецефектах, гуморі та ін. Форми, з якими працює мистецтво, такі ж самі, що й в рекламі. Це – слово, образ, звук, ритм, композиція. Але є й суттєва відмінність: в результаті взаємодії із об'єктом реклами людина повинна пережити те, що слугуватиме здійсненню запланованої дії, передусім, придбання товару. Завдяки саме естетичному фактору реклама і створює яскравий образ, що запам'ятовується.

Реклама визначається ситуацією зіткнення світу звичайних речей зі світом соціокультурних цінностей. Якщо в мистецтві річ – це спосіб вираження ціннісного аспекту, в рекламі річ – це цінність. Вона є більш значущою сама по собі, ніж той сенс, який в неї закладений.

Підкреслимо, що реклама в тій чи іншій формі стала частиною самого життя. Можна сказати, що кожен із нас оточений рекламою, ми бачимо її, читаємо, думаємо про неї і відчуваємо її вплив – це те, чого неможливо уникнути.

Мистецтво – це засіб, який може допомогти рекламі виділитись, стати більш помітною і пам'ятною, і донести повідомлення таким чином, щоб воно мало більш ефективний вплив. В атмосфері свободи художники можуть вільно вигадувати те, що собі важко представити, створювати незвичайні речі, і навіть шедеври.

Варто зазначити, що останнім часом саме естетична і соціально-культурна функції реклами вивчаються найпоспідовніше: О. Оленіна, О. Проценко, І. Победоносцева, Р. Сапенько та ін.

Оленіна О. розглядає художньо-естетичні аспекти реклами, вплив на неї різноманітних форм художньої творчості та взаємодію реклами з народною творчістю й сучасним мистецтвом. На її думку: «сутність реклами – інформаційно-образний засіб освоєння дійсності. Для дієвого впливу на споживача вона використовує засоби і методи мистецтва. Це надає можливість сприймати рекламу як особливий нетрадиційний вид сучасного мистецтва» [6, с.82].

Сапенько Р. розкриває культуротворчий сенс реклами як явища, яке віддзеркалює головні тенденції розвитку сучасного масового суспільства. Автор розуміє рекламу: «як спосіб реалізації суспільних відносин, як специфічний вид людської діяльності, форми суспільної комунікації, процесу залучення людини до реальності» [7, с.5].

Отже, різні аспекти реклами як складного гуманітарного феномену сучасності, достатньо широко вивчаються в останні роки. Лише завдяки публікаціям українських авторів активно висвітлені філософські, естетико-мистецтвознавчі та культурологічні аспекти реклами.

Для багатьох є відомим той факт, що Сальвадор Далі неодноразово знімався в рекламних роликах різноманітних продуктів – від шоколаду до анти похмільного засобу, а Енді Уорхол, котрий починав як рекламіст, розробляв дизайн банок для томатного супу компанії Campbells. Новий етап у розвитку мистецтва ХХ століття пов'язаний із дадаїзмом та сюрреалізмом, які збагатили рекламну творчість різноманітними художніми прийомами.

Назва «Дада» навмисно безглузда й позначає «авангардиський рух в художній культурі, який проіснував від 1915 до 1922 року» [3, с.163]. Осідком діяльності дадаїстів слугувало кабаре «Вальтер» у Цюриху, де поети, художники і письменники – одностудійці збирались для творчих експериментів у царині беззмістовної поезії, «шумової» музики й автоматичного малюнка. Дадаїзм був різкою реакцією на снобізм і консервативність художнього істеблішменту: дадаїсти використовували всі можливості власної уяви, аби викликати обурення в буржуазії. Типовий твір дадаїзму «ready-made» – тривіальний предмет, узятий зі середовища свого природного єства і виставлений як предмет мистецтва.

Наприклад, М. Рей продемонстрував на виставці праску із припаяними шпичачками («Дарунок» 1921), М. Дюшан намагався включити до нью-йоркської виставки 1917 року пісуар, експонований як «фонтан», перетворивши його на майже міфологічний предмет. Цей прийом широко застосовується і в сучасній рекламі, яка подає товар (будь-які побутові предмети) як твори мистецтва, ставить між ними знак рівності.

У спробах відкинути твори класичного мистецтва М. Дюшан демонструє розкішну копію Мони Лізи Леонардо да Вінчі із підмальованими вусами й нецензурним написом. У рекламній творчості також наявна експлуатація класичних творів із цілком іншою метою (реклама соусу для спагеті).

У Марселя Дюшана виникає нове бачення мистецтва – він захоплюється ідеєю предметів вжитку, що піднімаються до рівня мистецького твору тільки тому, що їх обирає митець.

Мен Рей – живописець, фотограф та кінематографіст був впевнений, що образ абсолютно превалює над засобами, за допомогою яких його створено. У живописі він винайшов техніку «аерографії» – зображення за допомогою фарборозпилювача. Картина «Прекрасний час» постає як втілення жажливих фігур, тварин і фантастичних образів.

Рух Дада зі своїм культом ірраціонального багато важив для підготовки ґрунту сюрреалізму, що виник у Франції в 1920-ті роки. Мовлячи словами його головного теоретика, письменника Андре Бретона, метою цієї школи було: «вирішити наявні досі протиріччя між мрією та реальністю» [5, 44]. Засоби досягнення цієї мети були найрізноманітніші: художники з фотографічною точністю відображали страхітливі, позбавлені логіки сцени, творили чудернацькі істоти з набору звичних об'єктів, розробляли спеціальну техніку живопису для відображення руху підсвідомості. Фігуративні твори сюрреалістів зображують чужий для людини світ, населений чи то образами земних марень, чи то істотами нічних страхіть.

Культова фігура сюрреалістичного живопису – Сальвадор Далі – зміг висловити в абсолютно приголомшливій манері власне бачення сюрреалізму, образи якого знаходив у навколишньому повсякденні, відповідно до винайденої ним теорії «критичної параної». Цей метод передбачає «матеріалізацію конкретної ірраціональності, коли «Я» активно перетворює реальність, підпорядковуючи її

суб'єктивності, а предмет вбачаючи у символі» [1, с.215]. До такої теорії Далі дійшов через автоматичне малювання, фіксуючи на полотні власні сни максимально швидко після пробудження, поки не встигла втрутитись свідомість. Одна форма на полотні художника породжує іншу, за видимою реальністю заховані цілі галактики, породженні асоціаціями глядача. Мабуть, саме тому сюрреалістичний живопис передбачає адекватне сприйняття глядача – тільки від індивідуальної здібності того, хто вдивляється в ці складні образи, формує власну інтерпретацію та тлумачення, залежить порозуміння між автором та «споживачем» мистецтва.

Реклама високотехнологічної продукції досить часто бере за основу прийоми і методи Далі. Типовий приклад цього – літаюча людина в рекламному ролику «Microsoft XP».

У рекламі застосовується, властиве сюрреалізму, прагнення підкреслити «заховано-магічний», ірраціональний, протиприродний характер кожної деталі, інколи шляхом введення в зовсім нереальну ситуацію предметів підкреслено буденних та тривіальних, інколи шляхом їх спотворення, що викликає несподівані асоціації.

Картину «Постійність часу», через її пізнаваність образів використовували при створенні рекламних принтів. В рекламі Lexus сюжет постає таким ж, але всі зображення були замінені на відповідні деталі автомобіля. Наскрізним «tagline» рекламного повідомлення постає вираз: Every piece is a masterpiece – «Кожна деталь – шедевр».

Рекламна агенція Leo Burnett Sao Paulo (Бразилія) представила деталізований принт, створений за мотивами «Спокуса Святого Антонія» – живописного шедевра Сальвадора Далі. Починає крокувати Джордж Вашингтон (стилізований під богиню правосуддя Феміду), за ним іде Осам бен Ладен, далі зображений Китай і Арабські країни (у вигляді верблюда з горбами). Це витвір є карикатурою-алегорією на сучасні події в світі. «Tagline» цієї роботи: Don't be lost in the weird world of investment – «Не загубіться в світі дивних, незрозумілих інвестицій».

Новий концепт Polo BlueMotion позиціонує себе як автомобіль з рекордно низькою витратою бензину. І цей рекорд, на думку копірайтерів агентства, полягає в площині чистого абсурді, з цього випливає наступний «tagline»: Absurdly low consumption – «Абсурдно низька витрата палива». Таким чином, принти було вирішено стилізувати під роботи Сальвадора Далі і Рене Магрітта, додаючи максимальну кількість конотацій та пізнаваних деталей. Ця рекламна композиція отримала нагороду Epica Awards 2008 Press & Poster Silver.

Рекламна агенція Sinar Studio для реклами музичного магазину Hi-Fi Audio вирішило використати мотиви картини Далі «Мадонна Порт-Льїгата».

Культурний логотип Chupa Chups є відомий вже протягом багатьох років, але мало хто знає, що придумав його Сальвадор Далі. Дизайн логотипу бренду власнику компанії Енріке Бернату «по знайомству» намалював його знаменитий земляк Далі. Саме він в 1969 році вигадав форму квітки для логотипу Чупа Чупс, яка з незначними змінами дійшла до нашого часу.

Варто зазначити, що внесок Сальвадора Далі в рекламу полягає не тільки в створенні логотипу льодяників Chupa Chups. Великий художник встиг знятися в декількох рекламних роликах: реклама шоколаду Lanvin, антипохмільного засобу Alca-Seltzer, вина Veterano.

Іспанське відділення рекламного агентства GREY зобразило портрет Далі за допомогою шкарлупи і насіння грецького горіха, «tagline» цього фото: Good for the brain – «Корисно для мозку». В такий спосіб було складено портрет Бетховена та Енштейна.

Коли реклама увійшла в життя всіх і кожного, Далі застосовував її для створення спеціального ефекту, певного культурного шоку. В картині «Сонячний

столик», написаної в 1936 році, він начебто випадково розташовує на піску пачку цигарок «Camel», а в картині «Поезія Америки» 1943 року використовує склянку «Coca-Cola». Ці речі є нічим іншим, як відображенням епохи, з її новими, можливо не завжди позитивними, але завжди пізнаваними символами.

Сальвадор Далі виявив творчу пошуковість і в дизайні флаконів, наділяючи їх незвичайною формою. Він розробив ескіз флакону за мотивами своєї картини «Проявлення обличчя Афродити Кнідоської», адже образ найвродливішої богині підходив для нового жіночого парфуму. В своїй роботі Далі підкреслює ніс і губи, форма яких була змальована із античної статуї. Митець попросив, щоб в ароматі обов'язково був присутній жасмин – його улюблена квітка, а також роза – улюблена квітка його дружини Гали. Квітковий аромат «Salvador Dali» став першим і єдиним, який з'явився в 1983 році за участі Далі. Спочатку виготовили єдиний флакон, який представляє собою півкілограмову кришталеву скульптуру. І, як відомо, її виставили в паризькому музеї Жакмар-Андре. Перший випуск флаконів був обмежений: п'ять тисяч екземплярів, а на кожному флаконі стояв автограф самого художника.

Поп-арт, один із найкомерційніших напрямів мистецтва, сформувався у Великобританії та США у 1950-ті роки і живився образами масової споживацької культури. Комікси, реклама та продукти промислового виробництва стали джерелом його світу образів. Один з творців поп-арту Річард Гамільтон визначив його зміст такими словами: «Популярний, швидкоплинний, дотепний, недовговічний, сексуальний, молодий» [8, с.7]. Сьогочасність сюжету в живописі подекуди підкреслюють технікою, що нагадує ефект фотографії, а в скульптурі – скрупкульозним відтворенням дрібних деталей. Збільшені до розміру стіни, фотографії американських кінозірок вперше з'явилися в Лондоні на виставці «Це – завтра».

В той час як США в 50-60-ті роки ХХ століття переживали період економічного розквіту і досягали рекордних рівнів приватного споживання, економіка Великобританії лише повільно відходила після наслідків Другої світової війни. Коли яскрава розкіш комерційної реклами, а також голлівудські мрії, стали знову з'являтися на вулицях Лондона, вони поширювали свій вплив і на діячів мистецтва.

Річард Гамільтон зустрів виклик культури споживача із суперечливими відчуттями. Його колаж «Що робить наші сучасні будинки такими особливими, такими привабливими?» (1956) – прекрасний приклад художніх змін того часу. Художник не говорив про домінування мистецтва при його зіткненні з образами-викликами міської масової культури. Замість цього він пропонував використовувати те, на що не зверталось раніше уваги, а саме: зображальні формули реклами, фільмів та телебачення, які повинні були дати «високому» мистецтву нову живильну силу.

Робота Гамільтона «Моя Мерлін» (1964) об'єднує декілька знімків кінозірки Мерлін Монро, а точніше, репродукції маленьких фотографій-контактів. Деякі із знімків він частково розмалював і обрізав. Інші фотографічні образи набули пом'якшені художні форми, як це звичайно робиться в рекламі косметики. Проте, незважаючи на зближення із зображуваними кліше – «картинками» культури споживача, Гамільтон зберіг стосовно них необхідну дистанцію.

Ті, хто шукає історичний аспект поп-арту в історії сучасного мистецтва, неминуче приходять до дадаїзму. Паралелі очевидні хоча б формально. Різноманіття комерційних картин відобразилося у розумно скомпонованих деталях дадаїстського колажу Рауля Хаусмана і Ханни Хох, Георга Гросса і Джона Хартфілда. Свій фантастичний всесвіт Макс Ернст сформував із популярних ілюстрацій. Клей і ножиці замінили пензель і фарби, а ілюстровані журнали стали засобами вираження мистецтва. Курт Швіттерс, німецький дадаїст, в Ганновері у власній квартирі побудував будинок із сміття і назвав його «диво». Розвинувши ідею дадаїстів про те, що кожна річ в певному контексті стає витвором мистецтва, представники поп-арту взяли «естетизувати»

найбанальніші речі – гамбургери, банки супу, косметику та ін.

Їх ідеї швидко перейняли американці, котрі не просто розбили в пух і прах головні поп-символи епохи, але й разом із своїми творами опинились в їх списку.

Енді Уорхол – найрадикальніший і при цьому найвідоміший американський художник – заклав основи ледве не всієї сучасної візуальної комунікації, реклами і PR. Коли поп-арт став модним і популярним напрямом, в його галереї серед мультиплікованих портретів Мерлін Монро, Мао Цзедуна, Міка Джаггера, Елвіса Преслі, Черчілля з панківським ірокезом, британської королеви в образі мавпи на фоні Юніон-Джека виявилися і його власні автопортрети. Вже на початку своєї кар'єри Уорхол був нагороджений декількома преміями саме як художник-рекламіст. Він не створив поп-арт, він довів його до логічного вираження, використовуючи техніку тиражної графіки. «Fabric» на англійській мові – це ще і «тканина». Шовкографію придумав Раушенберг, але Уорхол перетворив її в ідеологему.

Багато рекламних кампаній спиртних напоїв беруть за основу підхід поп-арту. Реклама «пляшки і склянки» нагадує споживачам про банки супу «Campbell» і коробках «Brillo» Енді Уорхола. Між іншим, одну з найзнаменитіших реклам «Абсолюту» зробив як раз сам Уорхол.

Ім'я Енді Уорхола є відомим і в світі парфумерії: одна із провідних парфумерних кампаній Bond No.9 представила духи Silver Factory Andy Warhol, сріблястий флакон яких був розроблений власне Уорхолом. Ця назва відображає культове місце 60-х, де Уорхол представляв свої кінематографічні роботи і проводив виставку поп-арту. Отже, поп-артисти довели до абсурду, вивернули в інший бік ключові символи свого часу – від популярних брендів до образів політиків.

Такі нестримні процеси, як глобалізація, збільшення ролі та можливостей засобів масової інформації незмінно приводять нас до нових культурних феноменів. Величезна частина сучасного мистецтва отримала можливість існування тільки завдяки науково-технічному прогресу і розвитку масової комунікації. На сучасне мистецтво, з одного боку, в наш час може перетворитися практично будь-який об'єкт навколишнього середовища людини, з іншого боку, деяким сферам діяльності доводиться перетворюватися на мистецтво.

Реклама (особливо якісна і високо фахова) часто лежить на межі мистецтва, використовує його інструменти, містить його елементи. Реклама може виступати основою для сучасного мистецтва (численні трансформації рекламних плакатів). Сучасне мистецтво придатне бути основою для реклами (використання знаків і символів).

Список використаної літератури

1. Андреев Л. Сюрреализм: История. Теория. Практика – М.: Гелеос, 2004. – 352 с.
2. Бове К., Аренс У. Современная реклама: Пер. с англ. – Тольятти: Издательский дом Довгань, 1995. – 704 с.
3. Культурология. XX век. Энциклопедия. Т. 1. – СПб.: Университетская книга; ООО «Алатея», 1998. – 447 с.
4. Левчук Л. Т., Панченко В. І., Оніщенко О. І., Кучерюк Д. Ю. Естетика. За заг. ред. Левчук Л. Т. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2005. – 431 с.
5. Огнева Т. Відбиток часу у дзеркалі буття: монографія. К.: «АКАДЕМВИДАВ», 2008. – 231 с.
6. Оленіна О. Сучасні тенденції розвитку реклами в галузі художньої культури/Культура України. Вип. 9. Мистецтвознавство: Зб. Наук. Пр. /Харк. Держ. Акад. культури; Відп. Ред. О. Г. Стахевич. – Х.: ХДАК, 2002. – 306 с.
7. Сапенко Р. Реклама як транскультурний феномен: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. К., 2008. – 35 с.
8. Хоннеф К. Поп-арт. М.: TASCHE/АРТ-РОДНИК, 2005. – 95 с.

Стаття надійшла до редакції 8.02.2012

В. Matviichuk

ADVERTISING IN THE CONTEXT OF PERSONIFIED APPROACH.

The article analyzes the process of attracting well-known European and American artists to create advertising, search esthetic and expressive means of "promotional product's" influence on consumers. The theoretical material is presented considering the possibilities of personified approach.

Key words: advertising, personified, creation, esthetic and expressive means.

УДК 316.77

И.Г.Онищенко

ОСОБЕННОСТИ ДЕЛОВЫХ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Статья посвящена анализу некоторых особенностей деловых коммуникаций между представителями разных культур. Показано, что межкультурная коммуникация может служить инструментом повышения эффективности бизнеса, уменьшения конфликтности при совершении сделок и возникновения доверия.

Ключевые слова: коммуникации, культура, межкультурные коммуникации, культурные различия.

В современном глобальном мире, когда идёт непримиримая борьба за рынки сбыта и сферы влияния, резко возрастает количество деловых контактов в бизнес - среде, преимущество имеет тот, кто понимает не только язык, но и культуру конкурентов и партнёров, их сильные и слабые стороны, мотивационные и сдерживающие поведенческие факторы.

Межкультурная коммуникация как общественный феномен, вызванная бурным экономическим развитием многих стран и революционными изменениями в технологиях, является предметом постоянного внимания учёных. Впервые понятие «межкультурная коммуникация» было введено в научный оборот американскими исследователями Э. Холлом и Д. Трагером в 1954 году в книге «Культура как коммуникация: модель и анализ». В ней межкультурная коммуникация рассматривалась как особая область человеческих взаимоотношений. В прикладном значении этот термин появляется в научной литературе в семидесятых годах двадцатого столетия. В учебнике Л.Самовара и Р.Портера «Коммуникация между культурами» под межкультурной коммуникацией было предложено понимать «общение, осуществляемое в условиях столь значительных культурно обусловленных различий в коммуникативной компетенции его участников, что эти различия существенно влияют на удачу, или неудачу коммуникативного события» [3, с.21.]. Коммуникативная компетенция в свою очередь, это знание используемых при коммуникации символических систем и правил их функционирования.

В современных научных исследованиях в области межкультурной коммуникации особое внимание фокусируется именно на прикладном значении изучения поведения людей с различными культурно-языковыми системами. Результаты таких исследований весьма важны для профессиональной коммуникации в области науки, образования, культуры и, безусловно, бизнеса. Межкультурная коммуникация – это своего рода набор навыков, которыми можно овладеть, чтобы более эффективно взаимодействовать с представителями других культур. Мышление и поведение разных народов, несмотря на глобализацию, никогда не станут одинаковыми. Вместе с тем знания специфики культуры и поведенческих моделей народов поможет избежать

непреднамеренных оскорблений и последующих возможных конфликтов.

Существует множество трактовок понятия «культура», вместе с тем, ни одно определение не является общепринятым. Однако, любое определение полезно до тех пор, пока оно помогает отвечать на поставленные вопросы. Поскольку о понятиях договариваются, в данном исследовании под культурой будем понимать коллективное программирование мышления группы людей, которое оказывает влияние на поведение человека и той общности, к которой он принадлежит. Зная особенности этого программирования можно построить коммуникационную модель, способную помочь в общении с представителями других культур.

Известные антропологи Ф.Клукхон и Ф.Шродбек в своих работах изучали культурные различия в системах ценностей, составляющих картину мира определённой культуры – отношение к категориям пространства и времени, к деятельности, к межличностным отношениям и т.п. [3, с.20] Рассмотрим некоторые примеры. Общеизвестно, что в европейских культурах молчание в ситуации общения считается невежливым. Например, англичане в ходе переговоров предпочитают делать небольшие паузы, а американцы их вовсе не любят и стремятся заполнить любыми общими разговорами – о погоде или спорте. Проще говоря, разные культуры используют разные временные системы. Переговоры с испанцами обычно протекают менее динамично, чем с американцами. Поскольку испанцы многословны, регламент ведения переговоров, как правило, не соблюдается. Большие любители затягивать переговоры – китайцы. Иногда процесс их ведения не ограничивается не только одной встречей в течение дня, а может длиться от нескольких дней до нескольких месяцев. При этом, это вовсе не означает, что они сомневаются подписывать ли соглашение. Переговоры с французскими предпринимателями обычно проходят также медленно, поскольку они любят весьма досконально изучить все аспекты и последствия поступающих предложений. И если собеседники попытаются ускорить переговорный процесс, сделка может не состояться. В Японии терпение считается одной из основных добродетелей, именно поэтому нужно быть готовым к тому, что переговоры начнутся с менее важных деталей и будут продвигаться очень медленно.

Межкультурные различия проявляются, в частности, в том, какой тип вежливости – основанный на солидарности или на поддержании дистанции – характерен для данной культуры. Так, русские кажутся немцам невежливыми, потому, что принцип солидарности с коммуникативным партнёром подталкивает их к тому, чтобы обязательно высказать собственное мнение и дать совет в тех случаях, когда немецкая коммуникативная культура, уважающая принцип дистанции и автономии считает подобное поведение попросту навязчивым. [5, с.123-135.] Арабы стараются установить во время переговоров атмосферу взаимного доверия. При первом знакомстве обязательно демонстрируют партнёру радушие и любезность – это дань определённой традиции. И когда они спрашивают о вашем здоровье или делах, это совершенно не означает, что вы должны подробно рассказать как ваша тётушка лечит подагру. Во время приветствия на переговорах в Китае признаком вежливости будет обмен рукопожатиями, а в Японии рукопожатие вовсе не принято.

Если говорить о категории вежливости, то правила её употребления в разных языках и культурах весьма сложны. Однако сам принцип вежливости применяется в любой ситуации в рамках межкультурного общения. Способы выражения принципа вежливости напрямую зависят от принятых моделей социального поведения. Лингвисты насчитывают, например, в корейском языке несколько ступеней вежливости: почтительная, уважительная, характерная для женской речи, учтивая, интимная, фамильярная и покровительственная. Для каждой формы вежливости характерен свой набор грамматических и лексических показателей, описывающих различную степень вежливости. [4.]

В сфері міжкультурного делового общення для досягнення позитивного комунікативного ефекта, визначеного впливу на партнерів необхідно враховувати, що проявлення ввічливості в різних культурах, хоча своєобразно, однак всюди привітливо. Тому необхідно оволодіти основними навичками ввічливості партнерів заздалегідь, ніж почати переговори. Встановлення ефективних делових відносин во багато залежить від розуміння національно-культурних особливостей категорії ввічливості і стратегій її реалізації в міжкультурному дискусі.

Едвард Холл – спеціаліст в області лінгвістики і антропології, вивчаючи взаємозв'язки культури і комунікації, особливу увагу приділяв різницям високо- і низькоконтекстних культур, що проявляється в кількості інформації. Наприклад, в вислові в низькоконтекстній культурі (німецької, американської) інформація максимально вербалізована. В висококонтекстній культурі (китайська, японська) часто інформацію важко зрозуміти без знання контексту. Мало того, цей контекст повинен бути не ситуативний, а культурологічний. Тому вчений, описуючи японську бесіду на рівні побутового європейського свідомості, називає її грою недомовок. А японці ж в свою чергу, вважають, що європейці зазвичай занадто прямолинійні і нетактичні. В час проведення переговорів японські бізнесмени незвичайно щепетильні і дуже відповідальні. Вони дуже уважливо вислуховують співрозмовника, ніколи не перебивають його і не роблять ніяких зауважень. Європейцям завжди важко передбачити, чим можуть закінчитися переговори. В час зустрічей японці часто говорять про загальні філософські категорії, киваючи при цьому головою, що взагалі не означає згоди [6, с.72].

Для підготовки до проведення переговорів з представниками різних культур важливо не тільки знання мови і традицій, але і визначених культурних протиставлень. Інтересно, що японці, наприклад, віддають перевагу саме рідній мові в час проведення делових зустрічей. Тому, якщо підписання угоди дуже важливо, то, навіть знаючи добре англійську, краще мати перекладача з японської мови.

Вивчаючи поведінку співробітників транснаціональної корпорації, відомий спеціаліст в області теорії управління Гірт Хофстед сформулював чотири осі культурних протиставлень – дистанція влади, індивідуалізм, уникання невизначеності і конкурентність. В 1980 році вийшла його книга «Вплив культури: міжнародні відмінності в ставленні до праці»[1].

Під дистанцією влади дослідник розуміє ступінь, в якій суспільство приймає нерівномірне розподілення влади між його членами. В культурах з низькою дистанцією (скандинавські країни) комунікативний стиль політиків серйозно відрізняється від стилю з високою дистанцією (Турція). В країнах з високою дистанцією влади політик повинен демонструвати могутність, владність і значущість. Наприклад, якщо нам не складно представити політика високого рангу, їдущого на велосипеді де-небудь в Осло, то це абсолютно неможливо на вулицях Анкари. По-видимому, в Україні надмірна значущість президентського кортежу призводить до протестів саме тому, що в цілому для української культури характерна низька дистанція до влади (що підтверджується ходом історії – виборність козацької старшини і др.)

Індивідуалізм – ступінь, в якій суспільство згоден з тим, що погляди і дії окремого людини можуть бути незалежними від колективних або групових переконань. Так, в США важливі індивідуальні досягнення, але разом з тим і індивідуальна відповідальність за них. На Сході і в Юго-Східній Азії дуже велика роль групи (наприклад, сім'я). Японці виховуються в дусі «групової солідарності» і вчать придувати свої індивідуалістичні пориви, стримувати амбіції, не випячувати свої індивідуальні якості. Японська мораль вважає узи

взаимной зависимости основой отношений между людьми. Поэтому японские бизнесмены привыкли судить о партнёре, прежде всего, по его принадлежности к той или иной группе. Это стоит учитывать во время ведения переговоров.

Избегание неопределённости – степень, в которой члены общества чувствуют себя неуверенно в неопределённых ситуациях. Во многих культурах заранее вырабатываются правила и ритуалы, от которых нельзя отступать. Члены таких обществ предпочитают хорошо структурированные ситуации. Так, англичане абсолютно непоколебимы во всём, что касается соблюдения принятых правил, не говоря уже о законах. Поэтому во время ведения деловых переговоров необходимо соблюдать пунктуальность и прежние договорённости. Испанцы никогда не назначат никакие встречи на время сиесты и не приглашают деловых партнёров домой. Шведские бизнесмены должны обязательно заранее знать состав участников переговоров и не станут вести дела с теми, кто заранее не был включён в делегацию. Японцы весьма привержены традициям. Они никогда не вступают в открытую конфронтацию с собеседником и никогда не говорят «нет», скорее они скажут, что «это трудно». Но нужно понимать, что это буквально означает отказ и дальнейшие переговоры бессмысленны.

Соревновательность – степень, в которой общество ориентировано на достижение успеха, напористость. Высокосоревновательные культуры – США и Япония. Низкосоревновательные – скандинавские страны. Американские деловые люди нередко проявляют эгоцентризм, требуя от партнёров по переговорам руководствоваться теми же правилами, что и они. Испанцы любят работать в команде. Китайцы во время деловых встреч стараются создать дружескую атмосферу. Для них очень важны хорошие личные отношения партнёров по переговорам. Итальянские бизнесмены предпочитают завязывать деловые отношения с людьми, которые занимают равное им положение в деловом мире, фирме, обществе. Для них важны и неформальные связи с партнёрами в неслужебное время. Французы стараются избегать официальных обсуждений любых деловых вопросов один на один и предпочитают работать в группе.

Большой интерес для понимания различий в деловом общении разных культур представляют работы Ричарда Льюиса. Он разделил несколько сотен национальных культур мира на три группы – моноактивные, полиактивные и реактивные. Учёный утверждает, что моноактивные культуры ориентированы на задачу (task-oriented), они чётко планируют свою деятельность. Так шведы, швейцарцы, датчане и немцы в один промежуток времени делают одно дело, полностью на нём сосредоточены и работают по заранее запланированному графику. Они считают, что именно такая организация труда позволит эффективно выполнить поставленную задачу. Когда люди моноактивной культуры вынуждены совместно работать с людьми другой культуры, они раздражаются, не понимая, почему партнёры опаздывают или вовсе переносят запланированную встречу. Моноактивность американцев несколько иная. По выражению Льюиса, «они живут большей частью в настоящем и будущем» [2, с.64].

Характерными чертами моноактивных народов исследователь называет интровертность, терпеливость, любовь к уединению, пунктуальность, краткость. Они черпают информацию из официальной статистики, справочников и проверенных баз данных. В споре опираются на логику. Уважают официальность и всегда строго разграничивают социальную и профессиональную деятельность.

Полиактивные культуры – ориентированы на людей (people-oriented), общительны и многословны. Они делают одновременно несколько дел и совсем не в запланированном порядке, легко перестраиваются в ходе переговоров, зачастую полностью меняя повестку дня. Полиактивные народы считают реальность важнее, чем распорядок установленный человеком. Итальянцы, португальцы, испанцы,

латиноамериканці – екстраверти, нетерпеливі, очень любопытні. Они непунктуальні, их графік непредсказуем. В отличие от моноактивных народов подгоняют факты как им удобно. Отдають предпочтение информации, полученной из первых рук (устно). Всегда заручаются протекцией и знают наверняка человека, от которого может зависеть ход дела. Часто смешивают социальную и профессиональную деятельность.

Реактивные, иначе говоря, слушающие культуры - ориентированы на сохранение уважения (respect-oriented). Японцы, китайцы, турки, корейцы, финны – лучшие в мире слушатели, которые редко иницируют дискуссии, предпочитая сначала выяснить позицию партнёров, затем на неё откликнуться и только потом сформулировать свою. Даже когда они начинают отвечать, от них редко можно услышать определённое мнение. Их тактика базируется на постановке вопросов с целью более чётко понять ожидания визави. Так, японцы, например, по много раз будут возвращаться к одному и тому же пункту договора, чтобы убедиться в том, что никаких недоразумений не возникло. Финны, несмотря на свою резкость и прямолинейность, во время заключения сделки всегда попытаются найти выход, приемлемый для обеих сторон. Китайцы не будут поспешны и подберут разные подходы и возможные решения для избегания разногласий.

Именно представители реактивной культуры более других используют виртуозно невербальную коммуникацию, осуществляемую с помощью тонкого языка телодвижений. В реактивной культуре предпочтительным способом общения будет монолог. Льюис так его описывает – «монолог – пауза – размышление - монолог» [2, с.71].

Паузы в разговоре китайцы рассматривают как более значимую, изощрённую часть беседы. По их представлениям нельзя отмахнуться от мнения собеседника, его следует молчаливо обдумать. Необходимо отметить, что для реактивных народов характерно, что фактическое содержание вербального ответа является лишь малой частью того, что происходит. Нужно внимательно относиться к тому, как это было сказано, с какой интонацией и в каком контексте. Финны, японцы и китайцы зачастую используют ворчание, вздохи и постанывания в разговоре. Важно, например, знать, что резкий вздох в Финляндии означает именно согласие, а не возмущение, как у славян.

Следует иметь в виду, что если представители моноактивной культуры всегда разбивают проект на этапы, полиактивной – дают возможность проектам «накладываться» друг на друга, то реактивные народы рассматривают картину в целом.

Р.Льюис советует европейским и американским бизнесменам, ведя переговоры с представителями реактивной культуры, внимательно слушать, некоторое время хранить молчание, задавать уточняющие вопросы, конструктивно реагировать и стараться приспособиться к стилю партнёра. [2, с.68].

Взаимодействие между людьми, принадлежащими к разным культурам, включает не только способ общения, но и процесс подготовки к нему. Р.Льюис делит все народы на ориентированных на диалог, на безличную информацию и так называемые слушающие культуры, о которых мы немного говорили выше. Например, американцы, шведы, немцы всегда предварительно собирают нужную для встречи информацию. Они относятся к народам, ориентированным на безличную информацию. Итальянцы, арабы, индийцы ориентированы на диалог. У них всегда есть личные каналы информации в кругу друзей, знакомых и родственников. Японское общество вообще называют обществом-паутиной, имеющее сетевой характер. Их жизнь – сложная информационная сеть. Слушающие культуры сочетают использование и баз данных, и печатной информации, и внимательное отношение к устной информации.

Р. Льюис приводит в своей известной книге «Деловые культуры в международном бизнесе от столкновения к взаимопониманию» такой пример.

«Изучение отношения ко времени на шведско-итальянском предприятии показало, что обе стороны кое-чему научились друг у друга. Первоначальная напряжённость сменилась сотрудничеством. Итальянцы, наконец, признали, что соблюдение, по крайней мере, теоретически, планов, твёрдых сроков производства и бюджетных смет позволяет им сделать более ясными цели, а также контролировать исполнение и эффективность. Шведы, в свою очередь, обнаружили, что более гибкая установка итальянцев даёт возможность перестраивать расписание в соответствии с неожиданными изменениями на рынке, замечать недостатки планирования, которые не были видны раньше, и оперативно улучшать что-то в «дополнительное время» [2, с. 64].

Из этого примера видно, что польза от взаимного сотрудничества представителей разных культур очевидна.

Таким образом, в условиях возрастающих коммуникаций между представителями разных культур в деловых кругах необходимо достигать нового уровня взаимопонимания, независящего от степени культурных различий. Формулу межкультурной коммуникации можно представить следующим образом – взаимодействие + взаимопонимание + взаимодействие + взаимоуважение. Соблюдение этой формулы может гарантировать успех в проведении любых встреч и переговоров.

Список использованной литературы.

1. Конева А. «Критерии Хофстеда»: культура имеет значение [Электронный ресурс] www.culturalresearch.ru
2. Льюис Р. Деловые культуры в международном бизнесе от столкновения к взаимопониманию /Р. Льюис /Пер. с англ.- М.: Дело, 1999.- 440 с.
3. Тер-Минасова Г. Язык и международная коммуникация/ Г. Тер-Минасова – М.: Слово/Slovo, 2000. - 624 с
4. Тюрина С.Ю. Принцип вежливости в теории и практике межкультурной коммуникации/ С.Ю. Тюрин [Электронный ресурс // «INTER-CULTUR@L-NET” <http://www.vfnglu.wladimir.ru>
5. Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language use. Studies in interactional sociolinguistics, #4. –/ P. Brown , S. Levinson New York: Cambridge Univ. Press, 1978. - 248 p
6. Hall, E. T., Beyond culture/ E. Hall – New York: Anchor Press, 1976. – 245p

Стаття надійшла до редакції 12.05.2012

I.G. Onishchenko

ОСОБЛИВОСТІ ДІЛОВИХ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Стаття присвячена аналізу деяких особливостей ділових комунікацій між представниками різних культур. Показано, що міжкультурна комунікація може слугувати інструментом підвищення ефективності бізнесу, зменшення конфліктності під час здійснення операцій, що сприяє виникненню довіри.

Ключові слова: комунікації, культура, міжкультурні комунікації, культурні відмінності.

I.G. Onishchenko

PECULIARITIES OF BUSINESS COMMUNICATIONS BETWEEN PEOPLE OF DIFFERENT CULTURES

This article is devoted to analysis of some peculiarities of business communications between people of different cultures. It is shown, that cross-cultural communication can be the means of improving business efficiency, reduce conflict in business transactions and the emergence of trust.

Key words : communications, culture, communication between people of different cultures, cultural distinctions.

УДК 172:331.108

С. Е. Орехова

МУЗЕЙ

КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ И РЕАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ (НА ПРИМЕРЕ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ ПОЧТОВОЙ СВЯЗИ «УКРПОЧТА»)

В статье рассматривается роль музея предприятия в процессе формирования корпоративной культуры. Рассмотрены цели и этапы создания музея почты на базе предприятия – УГППС «Укрпочта».

Ключевые слова: коммуникативная политика, музей, фонды музея, культурно-образовательная деятельность.

Коммуникативная политика предприятия базируется на ценностях, нормах и традициях организационной культуры. Уделяя внимание поддержанию благоприятных деловых отношений с внешним миром и сотрудниками предприятия (компания, организации), руководство и персонал в большей степени осознают социальную ответственность перед обществом, миссию и направления дальнейшего развития предприятия.

Результативным средством формирования корпоративной культуры предприятия и реализации коммуникативной политики выступают музеи предприятий. Музей – это культурно-просветительское и научно-исследовательское учреждение, предназначенное для комплектования, изучения, хранения и популяризации памятников природы, материальной и духовной культуры национального и мирового историко-культурного наследия [12, с 841]. В данном определении подчеркнуты основные социальные функции музеев: выявлять, собирать, сохранять и изучать объекты природы и созданные человеком предметы, которые могут выступать подлинными свидетельствами объективной реальности, и передавать полученную информацию в образовательных и воспитательных целях.

В конце XX в. представление о музее, его назначении и наполнении трансформировалось. Внимание общества начали привлекать не только памятники, исторические свидетельства и предметы, но и их физическое окружение, среда, образ жизни, виды человеческой деятельности и др.

За последние годы в литературе все чаще освещается тема развития музееведения в Украине [1 – 2; 6 – 8]. В данной работе, на базе обобщения достижений отечественной и зарубежной историографии, предпринята попытка раскрыть роль культурно-образовательной деятельности музея предприятия на примере деятельности музея почты, его значения в жизни общества и предприятия в целом, дать оценку вклада музейных работников и любителей в формирование музейного дела. Так как музейное дело – специфическая сфера общественной деятельности, имеющая отношение к науке, образованию, воспитанию и культуре в целом, – не осталось в стороне от общественных тенденций общественного развития [4, с. 7].

Широкое распространение музеи предприятий получили в 1950 – 1970 гг. XX в. на пике социальной интеграции. Основной идеей создания таких музеев, с одной стороны, была поставлена задача по необходимости усиления идейно-воспитательной работы среди трудовых коллективов, с другой стороны – сохранить накопленный опыт предприятий, требующий исторического, историко-технического осмысления и анализа. Базой для создания музея предприятия стали залы, участки, цеха и кабинеты, которые демонстрировали процесс производства в миниатюре, библиотеки и архивы,

материалы различных общественных объединений, организация работы которых была ориентирована на сохранение и передачу исторической и социальной памяти. В качестве примеров музеев промышленных предприятия можно назвать музеи «Российские бумажные деньги» фабрики «Госзнак» (г. Москва), ОАО «Машиностроительный завод «Арсенал» (г. Киев), «Музей истории Донецкого металлургического завода» (г. Донецк) и другие. Для отрасли связи в СССР, которую формировали две подотрасли почтовая связь и электросвязь, характерным (профильным) являлся музей связи им. А.С. Попова, г. Ленинград (ныне г. Санкт-Петербург, Россия). Музей связи является одним из старейших музеев истории техники и единственным музеем, демонстрирующим историю развития всех видов связи (почты, телеграфа, телефона, радио и телевидения). Осенью 1877 г. был открыт музей, получивший название – «Почтово-телеграфный музей». Музей функционировал как закрытое ведомственное учреждение. Для широкого круга посетителей Музей народной связи был открыт 14 октября 1923 г. [14, с. 5 – 6].

Музеи предприятий располагают, как правило, коллекциями своей продукции, изделий, содержат документальные и фотоматериалы, исторические и современные аппаратные фонды, которые имеют самостоятельную историко-культурную значимость. Так, экспонаты Центрального музея связи им. А.С. Попова отображают большой исторический период, начиная от Киевского государства IX – XIII веков и до наших дней. Темы экспозиций весьма разнообразны и относятся к различным отраслям знаний, связанных с общей историей, историей техники и экономики и с эксплуатацией средств связи. В составе фондов – уникальная государственная коллекция знаков почтовой оплаты, являющейся крупнейшим собранием филателистических материалов Российской империи, СССР, России и других стран мира. В качестве статистики необходимо сказать о количестве единиц хранения в каждом из разделов коллекции: аппаратные фонды – 15 тыс., архив документальных фондов – 50 тыс. (ведомственные издания, начиная с XVIII в.), коллекция знаков почтовой оплаты, в том числе, госколлекция – 8 млн., научно-техническая библиотека – 50 тыс. книг и журналов [7, с. 2]. Таков результат более чем сто тридцатилетней работы по формированию информационного ресурса.

К сожалению, общая экономическая ситуация в стране привела к тому, что в 90-е гг. XX ст. большая часть музеев была закрыта, их развитие и финансирование фактически прекращено. Кроме того, эта ситуация была обусловлена еще и прекращением существования СССР, и образованием независимых государств. В отрасли связи также произошли серьезные изменения. Так, в сентябре 1991 г. в г. Москве состоялось совещание Администраций связи независимых государств. С ликвидацией Министерства связи СССР каждое государство получило право регламентировать деятельность в области связи на территории своего государства. Национальная почтовая служба Украины была сформирована в 1993 г., когда была принята Комплексная программа создания Единой национальной системы связи. В 1994 г. на основе этой программы состоялось разделение отрасли связи, и была создана Украинская почта [3], а Закон Украины от 16.05.1995 г. № 161/95-ВР «Про зв'язок» установил нормативно-правовые основы деятельности и развития отрасли и функционирования предприятия «Укрпошта» [9].

В начале XXI в. в стратегии управления предприятием ситуация радикально изменилась, актуальными стали вопросы кадрового менеджмента, социальной и маркетинговой стратегии предприятий. И все же, главными, приоритетными категориями продолжают оставаться историческая значимость и традиции. Современные методики менеджмента и маркетинга предполагают использование социального статуса музея как инструмента формирования позитивного образа предприятия.

Таким образом, вопрос о необходимости формирования организационной культуры актуален и очевиден. Начиная действовать в этом направлении, предприятие не заполняет пустоту, а сохраняет или замещает одни ценности, убеждения, правила поведения другими. И речь всегда идет либо о сознательном и целенаправленном формировании организационной культуры, либо о том, чтобы довольствоваться стихийно складывающимся порядком вещей. Кроме того, поскольку определенная культура присуща любому предприятию и чем дольше период его существования, тем сильнее сложившиеся привычки и стереотипы, организационной культурой невозможно манипулировать. Поэтому процесс ее формирования является постоянным и трудным, а успех во многом зависит от рациональности построения и функционирования внутрифирменных коммуникаций.

Музей Украинского государственного предприятия почтовой связи «Укрпочта» функционирует с 1995 г. Целью создания музея была идея демонстрации «заслуг» и «добрых традиций» предприятия и его многотысячного коллектива, осознания значимости предприятия, которое функционирует в системе социально-экономического комплекса государства. Ведь почтовая связь – это единая государственная сеть, объединяющая все регионы и предоставляющая услуги почтовой связи в любой исторический период развития государства.

На базе музея активно развиваются социальные программы: «воспитание» нового поколения сотрудников, стимулирование деятельности совета ветеранов, а также творческой активности сотрудников коллектива путем организации выставок, презентаций, а также в рамках различных рекламных и PR-программ. И, несмотря на то, что этот музей имеет статус «закрытого», УГППС «Укрпочта» преподносит музей как своеобразную визитную карточку, на которой представлена информация об истории, социальной, политической и экономической значимости предприятия в масштабах государства.

При создании музея последовательно осуществлялись следующие этапы: определение правового статуса; построение функциональной модели; установление правил комплектования, хранения и научная обработка фондов, организация экспозиций, планирование и организация форм взаимодействия с аудиторией. Последовательно и кратко охарактеризуем их.

Правовой статус и функциональная модель музея определены в соответствии с Законом Украины «Про музеї та музейну справу» и положением о музее, работающем на общественных началах [10], финансирование осуществляется за счет фонда предприятия.

Фонды музея – это совокупность всех принадлежащих музею музейных предметов с относящимися к ним научно-вспомогательными материалами [15, с. 74]. Музейные фонды подразделены на основной, вспомогательный и обменный. Основной фонд составляют подлинные предметы, отражающие историю предприятия, его сотрудников и коллектива. Сюда относятся следующие группы предметов – фото-, кино-, видео и аудиоматериалы, модели и макеты продукции, оборудования и т.д.; документный фонд – неопубликованные архивы (письма, записки, воспоминания и т.д.); фонд периодических изданий (газеты, альманахи, каталоги, рекламные листовки, плакаты и т.д.); фонды фалеристики, бонистики, нумизматики, филателии. Научно-вспомогательные фонды представлены в виде карт, схем, реконструкций, диаграмм, которые используются для информационной насыщенности экспозиций. Совокупность предметов, которые могут быть переданы в другие музеи или филиалы областных дирекций «Укрпочта», составляют обменный фонд.

Организация выставочной деятельности и формирование экспозиций – важное направление в деятельности музея. Музейная экспозиция – это целенаправленная и научно-обоснованная демонстрация музейных предметов, которые организованы

композиційно, снабжені коментарієм, технічно і художньо оформлені і в ітоге створюють специфічний музейний образ природних і суцільних явищ [11, с. 355].

В основі експозиції музею лежить концепція, що відображає цілі і завдання експозиції, її основна проблематика, тематична структура, характеристика експозиційних матеріалів і методи їх подачі, рекомендації до художнього оформлення. Для виконання таких завдань розроблено тематико-експозиційний план. Треба відзначити, що виставочна діяльність музею пошти носить динамічний характер. План виставочних заходів складають з урахуванням пам'ятних дат, ювілеїв, професійних і корпоративних свят. Як приклад можна привести експозиції, присвячені таким подіям:

- в 2000 р. експозиція до 225-ліття Київської пошти;
- до дня Всесвітнього дня пошти – 9 жовтня (щорічна оновлювана експозиція);
- 65 років Перемоги в Великій Вітчизняній війні;
- ювілейні філателістичні виставки і багато інших.

Більше уваги приділяється питанням формування аудиторії музею і культурно-освітньої діяльності. Потенціальну аудиторію музею можна розділити на кілька груп і обумовити основні суцільно значимі функції:

1. офіційні делегації і партнери підприємства (функції – засіб РР і формування іміджу підприємства);

2. співробітники і ветерани підприємства (функції – зберігач історичної і суцільної пам'яті, місце проведення зустрічей з ветеранами, проведення творчих вечорів і др.);

3. «новачки» – співробітники, які вступають до колективу підприємства (функції – представлення про «корпоративну культуру», виховні і освітні цілі);

4. інші відвідувачі – учні шкіл, коледжів, училищ, технікумів, вищих навчальних закладів (функції – загальнокультурне і профорієнтаційне виховання).

Таким чином, культурно-освітня діяльність музею підприємства є елементом його корпоративної культури, яка закріплюється в свідомості персоналу через бережливе ставлення до своєї історії, традицій. Основна причина звернення до історії – виховання почуття гордості за своє підприємство, розуміння значимості продовження найкращих традицій. Крім того, це стимулює творчу активність, сприяє розвитку і оновленню ціннісно-нормативної системи силами кожного працівника.

Список використаної літератури:

1. Барковська А. І зазвонят поять колокола // Акцент. – 2006. – 1 жовтня. – С. 8.
2. Бушин М.І., Омельченко О.В. Розвиток музейної справи на Черкащині в 20-х рр. ХХ ст. // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, ДонНУ, 2003. – №3/4 (15/16). – С. 121 – 126.
3. Комплексна програма створення єдиної національної системи зв'язку України (ЄНСЗ). Служби і мережі зв'язку загального користування (до 2010 року). / Державний комітет зв'язку та інформатизації України. – Київ, друга редакція, лютий 2002. – 96 с.
4. Левыкин К. Г. Музееведение. Музеи исторического профиля / К. Г. Левыкин, В. Хербст; [учеб. пособ.] – М.: Высшая школа, 1988 – 431 с.
5. Мезенцева Г. Г. Музеезнавство / Г. Г. Мезенцева. – К.: Вища школа, 1980 – 20 с.
6. Обухов Е. За семью печатями // Филателия. – Москва, 2006. – №7. – С. 9 – 11.
7. Обухов Е. Связь времен // Филателия. – Москва, 2007. – №3. – С. 2 – 5.

8. Первый музей почты в Тамбове // Филателия. – Москва, 2006. – №10. – С. 55.
9. Про зв'язок: Закон України // Відом. Верх. Ради України. – 1995. – №20.
10. Про музеї та музейну справу: Закон України // Відом. Верх. Ради України. – 1995. – № 25.
11. Российская музейная энциклопедия. Т.2. – М.: Прогресс. Рипол Классик, 2001. – 436 с.
12. Советский энциклопедический словарь / А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1985. – 1600 с.
13. Федорова Л. Д. Становлення й розвиток містознавчого музейництва в Україні в ХІХ – перших десятиріччях ХХ ст. // Український історичний журнал. – Київ, 2006. – №1. – С. 72 – 83.
14. Центральный музей связи им. А. С. Попова / [В.П. Броневицкий, М.В. Васильев, М.В. Зиновьев и др.]; под. ред. Б.И. Расина. – Л.: Художник РСФСР, 1962. – 235 с.
15. Шляхтина Л. М., Основы музейного дела / Л. М. Шляхтина, С. В. Фокин. – СПб.: СпецЛит, 2000. – 160 с.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2012

С. Є. Орехова

МУЗЕЙ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ «УКРПОШТА»)

Стаття присвячена ролі музею підприємства у процесі формування корпоративної культури Розглянуто цілі та етапи створення музею пошти на базі підприємства – УДППЗ «Укрпошта».

Ключові слова: комунікативна політика, музей, фонди музею, культурно-освітня діяльність.

S.E.Orehova

MUSEUM AS MEANS OF FORMATION OF CORPORATE CULTURE AND REALIZATION OF COMMUNICATIVE POLICY OF THE ENTERPRISE (ON THE EXAMPLE OF THE UKRAINIAN STATE ENTERPRISE OF THE MAIL SERVICE "UKRPOCHTA")

In the article the role of a museum of the enterprise in the course of formation of corporate culture is considered. The purposes and stages of creation of a museum of mail on the basis of the enterprise – USEMS "Ukrposhta" are considered.

Key words: communicative policy, museum, museum funds, cultural and educational activity.

УДК 352.077

І. О. Петрова

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ЗІ ЗВЕРНЕННЯМИ ГРОМАДЯН В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті визначено напрями вдосконалення роботи зі зверненнями громадян, зокрема посилення контролю за виконанням повторних звернень, створення на базі відділу роботи зі зверненнями громадян Центральної диспетчерської служби, використання електронних звернень та надання ним статусу офіційного документа.

Ключові слова: звернення громадян, диспетчерська служба, електронні

звернення громадян, органи місцевого самоврядування.

Нині в органах місцевого самоврядування потребує вдосконалення робота зі зверненнями громадян. Вирішення низки актуальних питань сприятимуть підвищенню рівня організації діловодства за зверненнями громадян, що стане одним з факторів зміцнення зв'язку територіальної громади з відповідним органом.

Основні принципи та вимоги щодо організації роботи зі зверненнями громадян були висвітлені у працях Т. Іванової [1], Ю. Палехи [2], С. Сельченкової [9].

На сьогодні поза увагою українських дослідників залишаються питання про основні напрями розвитку роботи зі зверненнями громадян в органах місцевого самоврядування, зокрема про вдосконалення нормативно-методичного забезпечення цього напрямку, розроблення та впровадження систем електронного діловодства, надання електронним зверненням статусу офіційного документа тощо.

Метою статті є визначення перспективних напрямів розвитку організації роботи зі зверненнями громадян в органах місцевого самоврядування.

Значна кількість робочого часу витрачається працівниками органу самоврядування на роботу зі зверненнями громадян. У них відбито актуальні проблеми місцевого значення та пропозиції щодо їх вирішення. Оперативне та якісне реагування органів місцевого самоврядування на поставлені питання у зверненнях громадян забезпечує розробку і прийняття раціонального управлінського рішення, а також зміцнення власного авторитету перед населенням.

Звернення громадян складають значну частину від загальної кількості вхідних документів, мають специфічний характер. Організація діловодства за зверненнями громадян здійснюється окремо від загального діловодства. Регулюється ця робота відповідними законодавчими та нормативними документами, розробленими на державному рівні, а також організаційними документами, створеними в межах органів місцевого самоврядування. Відповідальність за організацію діловодства за зверненнями громадян покладається на відділ роботи зі зверненнями громадян.

Звернення громадян розглядаються працівниками структурних підрозділів органів місцевого самоврядування, а рішення приймаються керівництвом цього органу. Залежно від характеру питання, поставленого у зверненні, вони можуть розглядатися при участі депутатів ради та активістів органів самоорганізації населення. У роботі зі зверненнями громадян необхідно дотримуватись чотирьох обов'язкових вимог, а саме: реєстрації усіх звернень, які надійшли до відповідного органу; контролю за виконанням звернень; надіслання відповіді громадянину на його звернення; здійснення аналізу звернень, які надійшли до органу місцевого самоврядування.

Актуальною проблемою на сьогодні є збільшення кількості повторних звернень громадян. Однією з причин виникнення такої категорії документів є неправильно складена відповідь на звернення без посилання на чинне законодавство, а також неграмотне створення документа-відповіді. Отже, відділу роботи зі зверненнями громадян необхідно посилити контроль за станом роботи з відповідними документами у виконавчих органах ради, а також регулярно надавати їм методичну та практичну допомогу, проводити семінари, практичні заняття для працівників органів місцевого самоврядування з метою підвищення їх кваліфікації.

Крім того, прискоренню процесу обробки звернень заважає недосконалість методичної бази з організації діловодства за зверненнями громадян. Розроблення і впровадження методичних документів забезпечить якісне документування діяльності органів місцевого самоврядування та правильне організування роботи зі зверненнями громадян. У цьому аспекті актуальним є розроблення методичних рекомендацій щодо створення документів-відповідей на звернення громадян, підготовки та проведення особистого прийому громадян, здійснення аналізу звернень громадян.

У сучасних органах місцевого самоврядування спостерігається тенденція зростання кількості звернень громадян. Певна їх частина обробляється, реєструється і передається для виконання, але в більшості випадків питання залишається відкритим. Вирішення цієї проблеми залежить від ступеня відкритості органів місцевого самоврядування, що полягає у наданні громаді інформації про свою структуру, основні завдання, обов'язки, плани розвитку, а також можливості ознайомлення з нормативно-правовими документами, затвердженими радою та її виконкомом. У цьому напрямку органам місцевого самоврядування необхідно більш активізувати діяльність в традиційних формах спілкування з населенням: робота громадської приймальні, використання засобів масової інформації, організація виїзних прийомів населення. У перспективі спостерігається покращення роботи зі зверненнями громадян, створення її більш прозорою, прискорення обміну інформацією між органом місцевого самоврядування та громадянином, скорочення терміну оброблення звернень, спрощення процедури прийняття рішення за цими документами можливо на підставі використання електронних інформаційних ресурсів. У майбутньому, спираючись на Інтернет-технології, можливим стане впровадження нової форми роботи зі зверненнями громадян – віртуальної громадської приймальні.

Одним з перспективних напрямів розвитку діловодства за зверненнями громадян є розробка програмного забезпечення і запровадження електронної системи оброблення звернень громадян. Раціональним заходом у цьому напрямку може стати утворення на базі відділу з роботи зі зверненнями громадян Центральної диспетчерської служби, яка буде координувати цю роботу на відповідній території.

Система оброблення звернень громадян у Центральній диспетчерській службі повинна забезпечувати виконання таких функцій:

1. Автоматичне формування реєстраційної картки поставленого питання, що включає такі атрибути:

- дата та час звернення (вводяться автоматично);
- відомості про особу, що робить повідомлення: прізвище, ім'я, по батькові, адреса та номер телефону (вводяться оператором);
- тип питання: водопровід, газопровід, електропостачання, ліфти, житловий фонд, теплопостачання, транспорт, інше (вводиться оператором із класифікатора типових питань, який повинен бути розроблений органом самоврядування);
- місце питання: вулиця, номер будинку, квартири (вводиться оператором);
- категорія / рівень питання: квартира, будинок, квартал, район, місто;
- додаткові відомості, які не класифікуються, за необхідності проводиться їх уточнення (вводяться оператором).

При повторному запиті з приводу поставленого питання, що вже зареєстроване, нова реєстраційна картка не створюється. У цьому разі в існуючій картці фіксується кількість звернень у зв'язку з відповідним питанням. У випадку, коли до системи надходять запити, що свідчать про розширення питання та підвищення рівня його категорійності, і якщо для вирішення необхідне залучення нових структурних підрозділів або установ, може формуватися нова картка.

2. Автоматичний вибір структурних підрозділів місцевих рад та їх виконавчих органів, до компетенції яких входить вирішення поставленого питання. Вибір аварійної, ремонтної чи сервісної служб здійснюється за такими критеріями: оператор повинен мати можливість швидкого доступу до каталогу структурних підрозділів, місцевих установ та керівників, яким вони підпорядковані (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, номер службового, домашнього, мобільного телефонів), також змінювати режим (автоматичний / ручний з вибором зі списку класифікатора) вибору відповідного підрозділу / установи.

3. Автоматичне формування документа на виконання поставленого питання.

Кожен документ-наряд отримує реєстраційний номер, що генерується автоматично у формі «номер за порядком, дата». До нього вносяться відомості з реєстраційної картки, що характеризують адресу, тип, категорію питання та обраний структурний підрозділ / місцеву установу.

Оператор вводить у документ необхідну інформацію для структурного підрозділу / місцевої установи, яку вказав громадянин у своєму зверненні. У документі визначається термін виконання поставленого питання. Заповнений документ роздруковується на принтері для відсилання факсом у відповідний підрозділ. За фактом підтвердження, зареєстрованим оператором, даний документ встановлюється на автоматичний контроль.

4. Введення інформації про хід виконання питання.

Зняття з контролю та відмітка про вирішення питання здійснюється після повідомлення структурного підрозділу / місцевої установи про завершення робіт згідно з документом-нарядом та відповідним реєстраційним номером. Дата зняття з контролю фіксуються автоматично в реєстраційній картці. Після зняття з контролю реєстраційна картка автоматично надсилається до архіву.

5. Формування звітів про звернення громадян та хід виконання поставлених у них питань.

Формування звітів виконується на запит оператора або користувачів, яким надані права на використання оперативної інформації Центральної диспетчерської служби.

Формування звітів відбувається за такими формами запитів:

а) кількість звернень громадян, які були розглянуті протягом місяця. З них:

– за типами питань;

– за категоріями питань;

– перелік або кількість ліквідованих (з розбивкою за типами та категоріями);

– перелік або кількість звернень на контролі (з розбивкою за типами та категоріями);

б) перелік або кількість питань, які не були вирішені у плановий термін (за категоріями, типами).

б. Автоматичне формування пакету на знищення архівних даних (їх перенесення на зовнішні носії). Пакет формується з документів, які пройшли п'ятирічний термін зберігання.

Необхідною умовою утворення такої диспетчерської служби в органі місцевого самоврядування є наявність системи підготовки і перепідготовки адміністративно-управлінського персоналу, спрямованої на забезпечення комп'ютерної грамотності та необхідного рівня інформаційної культури працівників цих органів. На сьогодні такої підготовки потребують як керівники місцевих рад та їх виконавчих органів, так і звичайні спеціалісти.

На сьогодні структурні підрозділи з питань роботи зі зверненнями громадян укомплектовані персональними комп'ютерами та периферійними устроями – сканерами, принтерами та копіювальними апаратами. Цей технічний парк потребує систематичного оновлення та посилення, щоб потужності персональних комп'ютерів вистачало на роботу з кількома базами даних одночасно.

Для більш оперативного та якісного контролювання проходження і виконання звернень громадян створюються комп'ютерні бази даних, впроваджуються системи електронного документообігу, наприклад система електронного документообігу «Контроль звернень громадян». Система підтримує мережеве використання, невимоглива до ресурсів персонального комп'ютера, має зручний та легкий інтерфейс. Для повного використання усіх функцій необхідний повний пакет програм Microsoft

Office. Система електронного документообігу «Контроль звернень громадян» містить такі підрозділи: настройка середовища, настройка робочого столу, настройка звітів, настройка динамічних звітів, обслуговування баз даних, зміна користувача, інсталяція програми, форми та структура, картотека, графік за запитом, секретар, статистичний звіт, динамічний звіт. Серед переваг системи можна визначити її взаємодію з пакетом програм Microsoft Office. Це впливає на процес фіксування інформації в електронному варіанті реєстраційно-контрольної картки, а саме дозволяє збільшувати обсяг інформації. Також в поле цієї картки, за рахунок зменшенню кеглю, можна вводити значну кількість символів, що є корисним, коли звернення містить більше двох питань. Використання системи електронного документообігу «Контроль звернень громадян» використовується для обліку відкритих та закритих справ, що дозволяє створити та систематизувати електронну базу даних, полегшує пошук необхідних звернень.

Обмін інформацією між органами місцевого самоврядування та населенням, що відбувається під час роботи зі зверненнями громадян, – це запорука успішного розвитку не тільки територіальної громади, а й держави взагалі. Ефективність цього процесу залежить від різних факторів, одним з яких є раціональне використання нових видів звернень громадян – електронних пропозицій, заяв, скарг тощо.

Використання електронних звернень у діяльності органів місцевого самоврядування відповідає вимогам процесу інформатизації в Україні. Завдяки існуванню web-сайтів, електронних приймалень органи місцевого самоврядування стають більш відкритими та доступними громаді, їх діяльність є більш прозорою та якісною.

Процес створення та оформлення електронних звернень не має загальностановлених правил документування, затверджених на державному рівні. Органи місцевого самоврядування самостійно розробляють норми електронного консультування. У більшості випадків для оформлення електронного звернення необхідно заповнити аплікаційну форму, яка розташована в електронній приймальні. Звернення громадян розглядаються відповідальними особами, призначеними керівниками виконавчих органів ради, для надання відповідей на звернення громадян, що надходять на офіційний web-сайт органів місцевого самоврядування. Надання консультації-відповіді на електронні звернення, як правило, здійснюється у терміни, встановлені статтею 20 Закону України «Про звернення громадян» [4].

На сьогодні можна стверджувати, що попит на нову форму комунікації – електронне звернення – є як з боку громадян, так і з боку органів місцевого самоврядування. На жаль, зазначена форма комунікації не є офіційною, адже електронні звернення громадян та відповіді на них не мають статусу офіційних документів. Саме це, на нашу думку, є найбільш проблемним і водночас парадоксальним питанням. Отже, відповідно до законодавчих документів про інформатизацію [5; 7] та формування інформаційного суспільства в Україні [8] органами місцевого самоврядування повинні використовуватися електронні форми взаємодії з громадою, але статус цих відносин, які до того ж оформлюються у вигляді електронних повідомлень, не має правового регулювання.

Вирішення ситуації, що склалась на сучасному етапі, вбачається у таких напрямках:

– внесення змін у Закон України «Про звернення громадян» [4] та нормативно-правові документи, що регулюють організацію роботи зі зверненнями громадян, зокрема в «Інструкцію з діловодства за зверненням громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації» [3], щодо встановлення видів електронних звернень, вимог до таких звернень, мови звернень і відповідей на них, звернень, які не підлягають розгляду і т.д.;

– розроблення та впровадження нормативно-методичних документів, які регламентуватимуть процес подання звернень on-line та відправлення відповідей на них, враховуючи відсутність електронних цифрових підписів у громадян і органів місцевого самоврядування, електронного документообігу;

– організація роботи зі зверненнями громадян в умовах формування інформаційного суспільства та реалізації Національної програми інформатизації України;

– підвищення рівня інформаційної культури співробітників органів місцевого самоврядування, які працюють зі зверненнями громадян, зокрема електронними.

Надання електронним зверненням громадян офіційного статусу та активне їх використання сприятимуть підвищенню оперативності та якості у вирішенні питань, поставлених у цих документах.

Посилення взаємодії органів місцевого самоврядування з територіальною громадою можливо за рахунок надання електронних адміністративних послуг через власний web-сайт, організацію та проведення Інтернет-конференцій, on-line-форумів, on-line-опитувань.

Отже, форми роботи зі зверненнями громадян потребують певного вдосконалення. Проблемними залишаються такі питання: обмежена кількість нормативно-правових актів, що регулюють процес використання новітніх технологій в роботі зі зверненнями громадян; повільне розроблення спеціалізованих програм та систем електронного документообігу; недостатній рівень інформаційно-технологічної компетентності робітників структурних підрозділів роботи зі зверненнями громадян тощо. Результатом вирішення існуючих проблем повинна стати досконала система документування і роботи зі зверненнями громадян, яка буде здатна швидко і ефективно вирішувати питання, поставлені в цих документах.

Список використаної літератури

1. Іванова Т. В. Діловодство в органах державного управління та місцевого самоврядування : підручник / Т. В. Іванова, Л. П. Піддубна. – К., 2007. – 415 с.
  2. Палеха Ю. І. Управлінське документування: навч. посібник / Ю. І. Палеха. – К.: Європ. ун-т, 2002. – 240 с.
  3. Про затвердження Інструкції з діловодства за зверненням громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 348 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 16. – С. 85–99.
  4. Про звернення громадян: закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
  5. Про Концепцію Національної програми інформатизації: закон України від 4 лютого 1998 р. № 75/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – Ст. 182.
  6. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
  7. Про Національну програму інформатизації: закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – Ст. 181.
  8. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007 р. – № 12. – Ст. 102.
  9. Сельченкова С. Організація роботи з розгляду звернень громадян / С. Сельченкова // Секретар-референт. – 2005. – № 7. – С. 9–13; № 8. – С. 9–14.
- Стаття надійшла до редакції 30.03.2012

I. O. Petrova

ORGANIZATION OF WORK WITH THE APPEALS OF CITIZENS IN LOCAL SELF-GOVERNMENT ORGANS: PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Directions of work improvement with the appeals of citizens, in particular strengthening of control after the repeated appeals, creation of Central supervisory service on the base of the department on work with the appeals of citizens, use of electronic appeals and granting them a right of official record status were determined in the article.

Key words: *appeals of citizens, Supervisory service, electronic appeals of citizens, local self-government organs.*

УДК: 130.2(450) «14/15»

Сабадаш Ю. С.

ГУМАНІСТИЧНА ПЕДАГОГІКА: ВИТОКИ ТА ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ

В статті розглядається італійська педагогіка епохи Ренесансу (кінець XIV-XV ст.). Зазначається, що саме тоді були написані більшість трактатів з виховання, сформувалася педагогічна думка італійського гуманізму як суцільного явища, з'явилися перші гуманістичні школи.

Ключові слова: *гуманізм, гедонізм, виховання, мистецтво, естетичні категорії.*

Відродження є яскравим культурним періодом в історії Європи, який прийшовся на XIV - початок XVII ст. Від інших етапів у розвитку культури його відрізняє величезне зацікавлення людиною, що багато в чому посприяє перехідним характером Відродження. Руйнація феодальних суцільних структур і старих форм економічної діяльності та поява нових, поставили людину в особливе становище – зажадали від неї розвитку власної ініціативи й енергії, сприяли зростанню самосвідомості. Культура багато в чому відбиває цей процес. Проте, спрямована в майбутнє, вона має і своє бачення цього майбутнього, і своє ставлення до людини. Вона пропонує свій образ людини, її система носить цілеспрямований характер, ідеали її виявляються в цілому ширше, піднесенніше, шляхетніше, ніж того вимагала епоха. Тому культура цього періоду виявилася зрозумілою майбутнім поколінням, а її ідеї, вчення і художні цінності зберігають своє значення і сьогодні.

Якщо ж говорити безпосередньо про педагогіку, то на кінець XIV-XV ст. припадає злет педагогічної думки. Саме тоді було написано більшість трактатів з виховання, сформувалася педагогічна думка італійського гуманізму як суцільного явища, з'явилися знамениті гуманістичні школи Гуаріно да Верона і Вітторіно да Фельтре. Італійська гуманістична наука виховання – плоть від плоті гуманізму цього періоду з усіма його особливостями. Вірячи в добру природу людини і міцне соціальне начало у ній, гуманісти саме на людину покладали усі свої надії, але на людину належно виховану. Тому цілеспрямоване виховання розглядалося як найефективніший засіб удосконалювання самої людини, а через неї і добротності суцільства, в якому людина живе, тому що вона, на думку гуманістів, виховується для себе, для сім'ї і для суцільства. Розглядаючи стан гуманітарного знання в тогочасній Італії, В. Єфименко відтворює його таким чином: «Гуманізм як головна течія в духовному житті епохи Відродження охоплював нові й нові його сфери. Цьому сприяли примноження джерел гуманістичної думки, знайомство наукових кіл із віднайденими гуманістичними творами римських, а потім і грецьких письменників,

поетів, ораторів, істориків та філософів. Початок викладання грецької мови у Флоренції й значна перекладацька діяльність гуманістів теж сприяли поширенню гуманістичної ідеології» [1, с. 262].

Італія, яка дала світу перших гуманістів, дала і перших теоретиків гуманістичного виховання і перших всеєвропейски відомих гуманістичних педагогів, які є авторами творів, присвячених проблемам виховання й освіти, серед них трактати Паоло Верджеріо «Про шляхетні вдачі і вільні науки», Маттео Верджо «Про виховання дітей і їхні добрі вдачі», Джаноццо Манетті «Про вільне виховання», Леонардо Бруні «Про наукові і літературні заняття», Енео-Сильвіо Пікколоміні «Трактат про вільне виховання». Педагогічні питання широко висвітлені у творах на теми соціального життя, сім'ї і шлюбу (Фр. Барбаро, Альберті, Пальмієрі, Фруловізі та ін.). У цей самий період створюються відомі гуманістичні школи Вікторіно да Фельтре – у Мантуї і Гуаріно да Верона – у Феррарі. Спираючись на ґрунтовні дослідження російських (Г. Жураковський, Н. Рєвякіна, В. Шестаков) та українських (В. Роменець, В. Бітаєв) науковців, можна досить чітко відтворити роботу цих навчальних закладів.

У творах італійських гуманістів у контексті проблем педагогіки значне місце посідають питання культури, мистецтва, естетики. Естетичний елемент, як справедливо вважає В. Шестаков, міститься вже в понятті «вільні науки» [2, с. 122]. Верджеріо визначає це поняття в такий спосіб: «Вільними науками ми називаємо ті, що вправляють і покращують чесноту та мудрість і завдяки яким тіло і душа набувають схильності до кращих вчинків, внаслідок чого люди за звичай досягають честі і слави» [3, I, с. 321]. Він вважає, що вільні науки не мають практичної користі, не дають ніякої безпосередньої вигоди, але надають людині насолоду. «Вільні науки, – мовить Верджеріо, – родять у душах людей надзвичайну насолоду і згодом приносять винятково рясні плоди» [3, I, с. 322].

До «вільних занять» поряд із філософією та історією італійські гуманісти відносять красномовство, музику і поезію. Красномовство вчить красиво і правильно говорити, музика навчає «гармонійному життю», поезія розкриває «всю красу і добірність мови». Все це свідчить про те, що гуманісти надавали великого значення естетичному елементу в житті і вихованні. Підкреслюючи виховне значення нових предметів, що стали основою гуманістичних дисциплін, Л. Брагіна пише: «Виклик схоластиці і реабілітація поезії, переоцінка ролі *studia humanitatis* у загальній системі знання й орієнтація філософії... на практичні завдання виховання духовно вільної особистості, збагаченої знанням історичного досвіду людства і спроможної боротися за ствердження *regnum hominum*, – саме ці риси характеризують... ранньогуманістичну думку і створюють підґрунтя ренесансного світосприйняття» [4, с. 114].

Розквіт педагогічної думки в Італії припадає на XV ст., але і попередній період гуманізму виявився важливим для становлення науки виховання. Роль Петрарки тут виняткова, хоча сам він ніколи спеціально не займався питаннями виховання. Крім того, що він поставив людину в центр пізнання, він зв'язав ще знання і моральність. Знання, як вважає він, має володіти силою впливу, до того ж, не тільки на розум, але і на почуття, воно повинне змушувати людину змінюватися на краще, а не тільки повідомляти їй суму відомостей. «Я вважаю, що виховання потрібне не для того, – казав Петрарка, – щоб стати красномовнішим і спритнішим, а для того, щоб стати кращим» [5, с. 80].

У міркуваннях італійських гуманістів XV ст. стосовно широкого кола проблем виховання так багато загального в установках, що це дає підставу говорити про їхні погляди як про своєрідну концепцію виховання. Розглянемо найхарактерніші риси цієї концепції. Гуманістичне виховання за своїм духом було світським. Воно орієнтувало людину на земне життя, хоча з релігією жодною мірою не поривало і підтверджувало благочестя як важливу характеристику людини. Як і гуманізм у цілому, воно було

звернене до «людини взагалі» і тому позбавлене класових рис і соціально відкрите, і в цьому сенсі його можна вважати демократичним. Гуманістичне виховання не переслідувало фахових цілей, воно не готувало людину ні до вчителювання, ні до духовенства, ні до місіонерства, ні до торговельної діяльності. Головне його завдання полягало у вихованні людини, тому гуманістичні трактати про виховання мають найширше звучання.

Італійську науку виховання відрізняє цілеспрямований характер, нерозривний зв'язок освіти і виховання, пріоритет виховних завдань. Цю головну ідею добре виражає Бруні, коли говорить, що *studia humanitatis* названі так тому, що вдосконалюють і прикрашають людину, а мета їхня – сформувати гармонійну, морально досконалу особистість: «Адже всі ці науки націлені на формування моральної людини, нічого кориснішого від них не можна і бажати» [3, I, с. 315]. Виховні завдання у гуманістів невіддільні від соціальних, вони прекрасно усвідомлюють суспільну цінність гарного виховання. Альберті, поділяючи з іншими гуманістами думку про те, що добре виховання є найкращим спадком, який батьки можуть дати дітям, радить їм докласти всіх зусиль, щоб зробити своїх дітей «вихованими і найчеснішими, тому що це буде корисно і для них самих, а також принесе славу і похвалу родині, батьківщині і їм самим» [6, с. 8].

Велика заслуга гуманістів полягала в тому, що вони реабілітували античне мистецтво. Леонардо Бруні, наприклад, рекомендує вивчати твори Гомера, Гесіода, Платона, Демокріта, Піндара, Евріпіда, Вергілія, Цицерона, визнаючи їхню перевагу над творами «отців церкви». Стверджуючи, що насолода може бути метою мистецтва, він зауважує, що поетів не можна відкидати з презирством лише тому, що у них іноді зустрічається щось, написане для насолоди людей. Таким чином, завдяки гуманістам антична культура стає необхідним елементом гуманістичної освіти.

До програми освіти, яка міститься в трактаті Верджеріо «Про шляхетні вdachі та вільні науки», окрім античної культури входять такі предмети, як історія, моральна філософія, граматики, поетика, музика, арифметика, природознавство, медицина, право... Знайомство з усіма сферами знання, на думку гуманіста, корисне кожному, але «поглиблене вивчення тієї або іншої науки повинне передбачати особливу схильність до неї» [3, I, с. 324–325]. Що ж до історії, риторики, естетики та етики, то їхнє значення не викликає сумніву – адже вони несуть у собі головне духовне багатство людського досвіду.

Свої теорії італійські гуманісти прагнули перевірити на практиці. Один із перших практичних досвідів почав Вітторіно да Фельтре, котрий заснував під Мантуєю школу «*Casa Giocosa*» («Радісний будинок»), де він проводив навчання на основі гуманістичної системи виховання. Як свідчить відомий дослідник педагогіки Ренесансу У. Вудворт, «особливе місце в системі виховання Вітторіно посідала музика». Глибше, ніж інші гуманісти, Вітторіно входив у розуміння цього предмета. Він сам добре відчував вплив музики і вважав, що вона розвиває почуття часу. А щодо естетичного виховання в школі Гуаріно да Верона, то є ґрунтовне дослідження Н. В. Ревякіної, в якому вона пише, що Гуаріно «стояв біля витоків нового ставлення до мистецтва... Одним із перших він зумів дати оцінку творам мистецтва і митцям, виходячи з критеріїв і цінностей самого мистецтва... Він заявив про естетичний підхід до мистецтва. Одним із перших він звернувся до розгляду сучасного йому мистецтва, а не до стародавнього...» [7, с. 47].

В науці виховання величезну роль гуманісти відводять природі, яка виступала то як служителька всемогутнього Бога, то як божественна природа, або Бог, то як творець всього суцього. Гуманісти постійно зверталися до її щедрості і розумності. За допомогою прикладів з природи гуманісти підтверджують ідею обопільного виховання душі і тіла, тому що вони (душа і тіло) взаємно впливають одне на одне.

Гуманісти постійно зверталися до її доброти і розумності. Таке розуміння природи служило міцною основою для виправдання людини як гармонійної тілесно-

духовної єдності, для виправдання світу як поля людської діяльності. Гуманісти знаходять у світі не тільки досконалість і доцільність, але і красу. Світ влаштований «із великою мудрістю, красою, користю», казав Валла [8, с. 84]. «Найкрасивіший та найпрекрасніший» світ настільки гарний, що не може бути кращим ні в дійсності, ні в помислах, – таким бачив його Дж. Манетті. Настільки ж прекрасна людина: «Яке з'єднання членів, яке розташування ліній, яка фігура, який образ можуть бути в дійсності або в помислах прекраснішими, ніж людські!» [9, с. 152]. При такому баченні світу було цілком закономірним розуміння мистецтва як наслідування природи. У гуманістів, які писали в цей період, є багато спостережень над творами мистецтва, в яких їх вражає подібність із натурою. Апеллес, за словами Дж. Манетті, «намалював коня і собаку такими, що проходячи повз них, глядачі іноді починали іржати і гавкати, притягнуті немов би живими образами, тому що вважали тих тварин, яких бачили намальованими на стіні площі, живими» [9, с. 148]. Евфранор «із таким мистецтвом зображував свіжі грона винограду, що змушував птахів, які пролітали, приваблені оманливим образом, стукати дзьобом по розмальованій стіні, щоб клювати ягоди». Дж. Манетті вихваляв за подібне мистецтво і скульпторів, один із яких виліпив Венеру для Книдського храму «настільки витончено, що навряд чи вона збереглася недоторканою і цотливою від хтивих поглядів перехожих» [9, с. 153]. І тонкий цінитель мистецтва Поджо Браччоліні також захоплювався талантом художника, бачачи, як «у мarmorі створюються сили самої природи»; «хоча сама природа вища від того, що робиться як її подоба, проте в мене викликає замилювання мистецтво того, хто в безсловесній речі так виражає одухотворене, що, здається, йому бракує тільки подиху» [10, с. 37]. Поджо не сумнівається в тому, що мистецтво здатне передавати і одухотворені рухи: «У мене викликає замилювання їхній талант і майстерність, коли безмовно і безтілесно річ вони роблять немов одухотвореною і розмовляючою і навіть щиру пристрасть часто так у ній відтворюють, що, побачивши подібне, не можна не порадіти з усміхненим і не засмутитись із сумним» [10, с. 37]. Щоб так сприйняти художній образ, необхідно було по-новому подивитися на людину.

За допомогою природи гуманісти підтверджують ідею обопільного виховання душі і тіла, тому що душа і тіло взаємно впливають одне на одного. Досліджуючи природу людини, вони намагалися зрозуміти в ній зв'язок душі і тіла і їхній взаємовплив, думали, що через фізичні особливості (жести, ходу, обличчя й ін.), можна дізнатися про душевні властивості, а в характерах дітей вони намагалися побачити вплив фізичних начал, фізіології, і схильні навіть розмірковувати про особливості психології підлітків. Тепер у творах мистецтва вони визнавали здатність художника передавати в тілесному образі складне духовне життя людини. Мистецтво стало одержувати оцінку з погляду правильності зображення в ньому природи, світу, людини. Найбільша переконливість, найдостовірніша передача розмаїття і краси всього сущого як у тілесних образах, так і в щиросерних станах, – от що ставилося в заслугу майстрам. Побачені у світі краса, доцільність, розумність, розмаїття, будучи точно відтвореними у творах мистецтва, дивували, доставляли насолоду. Отже, ідея наслідування природи зміцнювала новий погляд на мистецтво; мистецтво починало тепер цінуватися не тільки і не стільки як засіб морального виховання, скільки з огляду на насолоду, радість, замилювання, котрі воно доставляло.

Природа визнається важливим чинником і в моральному вихованні. Питання про співвідношення природи і моральності було для гуманістів актуальним – воно ж і для нас не втратило значення, і нам цікаво дізнатися, чи закладено щось від природи в людині. А в епоху Відродження, коли ще не викоріненні були уявлення про первородний гріх і збоченість природи людини і коли самі гуманісти розвивали думки про природу – добру матір, на це питання відповіді, звичайно, давалися різні. Багато хто визнавав доброту людської природи, говорили про зерна добра, закладені в людях,

які необхідно зрощувати. Інші думали, що людина не народжується ні доброю, ні злою, а несе в собі насіння і добра, і зла; треті пам'ятали ще про первородний гріх. Та в будь-якому випадку гуманісти високо оцінювали роль навчання і виховання у формуванні паростків добра, і в пом'якшенні та приборканні поганих схильностей. Добре сказав про це Веджо: «Від природи немає нічого вродженого, чого не можна було б, не говорю зовсім, але, принаймні, частково, виправити, якщо тільки докласти майстерність й вчену руку наставника» [3, I, с. 120].

Особливий зміст гуманістичного виховання полягає в гармонійному розвитку. Ці уявлення ширше і глибше розроблені, ніж в Античності, хоча зв'язок очевидний. Гармонія душі і тіла, про яку твердили ще Платон і Арістотель, розшифровується в дусі гуманізму, що успадкував християнську оцінку душі і щиросердої діяльності. Тому поряд із вимогами всебічної освіти і фізичного виховання обов'язковим і найважливішим елементом цієї гармонії стає естетичне та моральне виховання. Воно розуміється як виховання в дитині високих якостей та чеснот.

Гуманісти розуміють, що чеснота як абстрактне поняття недоступна розумінню дітей, і тому вони пропонують виховувати в дітях моральні і соціально значимі якості. У дітях виховується благочестя, любов до батьків і батьківщини, повага до старших, шанування вчителів, любов, розуміння й цікавість до мистецтва.

З такої позиції у творах мистецтва вони визнавали здатність художника передавати в тілесному образі складне духовне життя людини. Мистецтво стало одержувати оцінку з погляду правильності зображення в ньому природи, світу, людини. Найбільша переконливість, найдостовірніше передавання розмаїття і краси всього суцього як у тілесних образах, так і в щиросердних станах, – от що ставилося в заслугу майстрам. Побачені у світі краса, доцільність, розумність, розмаїття, будучи точно переданими у творах мистецтва, дивували, доставляли насолоду. Отже, ідея наслідування природи зміцнювала новий погляд на мистецтво; мистецтво починало тепер цінуватися не тільки і не стільки як засіб морального виховання, скільки з огляду на насолоду, радість, замилювання, котрі воно викликало.

Визнається гуманістами і користь праці, будь-яких занять, шкідливість бездіяльності та самотності для дітей, що породжують у них лихі думки і розбещують їх, а пріоритет виховних завдань підкреслюється величезною увагою до сім'ї, що є надзвичайно характерним для італійського гуманізму. Сім'я – це місце, де починається формування людини, і тому батьки повинні ще до народження дитини, вважав Веджо, подбати про її моральність, а для цього їм самим слід, насамперед, бути вихованими в дусі чеснот, щоб служити надалі прикладом для своїх дітей, адже ті все переймають і, перейнявши, впродовж усього життя міцно тримаються цього набутку.

Високі вимоги ставлять гуманісти і до вчителів, які повинні бути не тільки прекрасно освіченими, знати свою справу, але й високоморальними, із спокійним і м'яким характером, доброзичливими, проникливими, здатними розуміти дитину. «Що глибша культура вчителя і чистіша його вдача, тим міцніші паростки чеснот і вченості він залишить у дітях своїм викладанням» [3, I, с. 108].

Не менш важливою складовою частиною педагогічного ідеалу гуманістів було фізичне виховання. «Дух і тіло, ці дві стихії, що утворюють людину, повинні розвиватися одночасно» [4, с. 342], – твердить Пікколоміні, висловлюючи погляд, загальний для всіх гуманістів. Фізичне виховання розглядається як необхідний елемент виховання взагалі, воно вводиться в навчальну програму в гуманістичних школах Гуаріно да Верони і Вітторіно да Фельтре. Важливість фізичного виховання всебічно аргументується посиланнями на античні приклади. Педагоги пропонують адекватність навантаження, з огляду на особливості віку і природної будови тіла, не стомлювати надмірно учнів, тому що головне – виховання міцної духом і тілесно здорової людини, а не підготовка атлетів. Лоренцо Валла реабілітує значення тілесної краси (на

противагу християнській естетиці). Вона для нього представляє один із важливих дарів природи. «Краса, – пише він у своєму трактаті «Про насолоду» (XXI), – є основним даром тіла, і Овідій, як ви знаєте, називає її даром бога, тобто природи... Якщо здоров'я, сила і спритність тіла не повинні відкидатися, чому повинна відкидатися краса, прагнення і любов до якої, як ми знаємо, глибоко укоренилися в наших почуттях?» [11, I, с. 489]. Існуюче у світі неподобство не відкидає значення краси. Навпаки, воно служить для неї контрастом, підкреслює значення і силу її. Відповідно до принципів епікурейської філософії Валла оголошує вищим благом насолоду. Насолода не тільки моральна, але і естетична категорія; вона – вищий критерій краси. Прекрасним у Валли виявляється те, що приносить найвище задоволення. У зв'язку з цим Валла міркує про красу людського тіла, про задоволення слуху, смаку, зору та ін.

У цілому людина в гуманістичних трактатах про виховання являє собою особистість діяльну, соціально і громадсько орієнтовану і високоморальну; вона має почуття власної гідності, мужність, фізичну та духовну стійкість; її відрізняє всебічна освіта і культура. Передбачалося, що така людина спроможна проявити себе в різних сферах діяльності. Практика гуманістичних шкіл Вітторіно да Фельтре і Гуаріно да Верона доводить саме це, тому що їхні вихованці проявили себе і у суспільній і у державній діяльності, й у сфері культури і освіти.

Таким чином, гуманістична педагогіка виконувала завдання, поставлене творцями нової культури, – формування світського світогляду на базі *studia humanitatis*. Розширюючи рамки традиційної освіченості, Бруні, Верджеріо і багато інших гуманістів мріяли бачити нову людину мудрою і добродісною, вільною і активною, тобто корисним для суспільства громадянином. Надбані пізнання мудрість і моральна досконалість, що ставали важливими засобами у повсякденному практичному житті, сприймалися як основа людської гідності.

Список використаної літератури

1. Єфименко В. В. Культура Відродження / В. В. Єфименко // Історія світової культури / за заг. ред. Л. Т. Левчук. – К. : Либідь, 1999. – С. 212–251.
2. Шестаков В. П. Очерки по истории эстетики. От Сократа до Гегеля / В. П. Шестаков. – М. : Мысль, 1979. – 372 с.
3. Идеи эстетического воспитания : [антол. в 2 т.]. / сост. В. П. Шестаков. – М. : Искусство, 1973. – Т. 1. – 408 с.
4. Брагина Л. М. Итальянский гуманизм: этические учения XIV–XV вв. / Л. М. Брагина. – М. : Высш. шк., 1977. – 254 с.
5. Petrarca Fr. *Le famaliari*. Ed. by V. Rossi. – Firenze, 1934. – 210 p.
6. Альберти Л. Б. Сборник статей / Л. Б. Альберти; отв. ред. В. И. Лазарев. – М. : Наука, 1977. – 192 с.
7. Ревякина Н. В. Итальянский гуманизм XV века и эстетическое воспитание (Школа Гуаріно да Верона) / Н. В. Ревякина // Возрождение: гуманизм, образование, искусство. – Иваново : ИВГУ, 1994. – С. 33–48.
8. Валла Л. Об истинном и ложном благе, о свободе воли / Л. Валла; отв. ред. А. Х. Горфункель; сост. и авт. вступ. ст. Н. В. Ревякина. – М. : Наука, 1989. – 474 с.
9. Манетти Дж. О достоинстве и превосходстве человека / Дж. Манетти // Чаша Гермеса: Гуманистическая мысль эпохи Возрождения и герметическая традиция / сост. О. Ф. Кудрявцев. – М. : Юристъ, 1996. – С. 137–154.
10. Возрождение: гуманизм, образование, искусство : межвузовский сб. науч. тр. / отв. ред. Н. В. Ревякина. – Иваново : ИВГУ, 1994. – 140 с.

11. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли: [в 5 т. (6 кн.)]. / под ред. М. Ф. Овсянникова. – М.: Искусство, 1962. – Т. 1. – 1962. – 684 с.
Т. 2. – 1964. – 836 с.

J.S. Sabadash

HUMANISTIC PEDAGOGY ORIGINS AND HISTORY OF FORMATION

The article views the Italian pedagogy of the Renaissance (the end of the XIV-XV centuries). It is marked that namely in this period there were written the majority of the treatises dedicated to the problem of upbringing, there has formed a pedagogical idea of Italian humanism as a social phenomenon and there also appeared humanistic schools.

Key words: *humanism, hedonism, upbringing, art, aesthetic categories.*

УДК 130.2:111.84

Федоров Ю.В.

СОВРЕМЕННЫЕ СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ФЕНОМЕНА ВЫРОЖДЕНИЯ (ДЕГЕНЕРАЦИИ)

В статье даётся анализ актуализировавшегося в социокультурной сфере на рубеже XX - XXI веков феномена вырождения. Данный феномен рассматривается в контексте глобального аксио-антропологического и культурного кризиса современной техногенной цивилизации.

Ключевые слова: *антропологический кризис, социокультурная сфера, ценности, искусство, феномен, вырождение, дегенерация, негатив.*

На рубеже II-III тысячелетий со всей очевидностью перед современным человечеством предстала проблема выработки постсовременной парадигмы культурогенеза, адекватной оптимизации сущностных сил человеческой природы на новых аксиологических основаниях. От этого и будет зависеть *историческое будущее человечества – его постсовременность*; не просто как возможность максимальной пролонгации человеческой истории в условиях глобальных проблем, но как возможность качественно нового этапа культурно-исторического процесса, сублимирующего достижения его прежних этапов на началах и путях способных вывести человечество на уровень коэволюционной планетарной синергии, оптимизирующей его взаимодействие с окружающей средой (на основе эманации соответствующих этому человеческих качеств).

К началу XXI века человечество оказалось в ситуации глобального антропологического кризиса, со всеми вытекающими из него резко негативными последствиями. Но человек, находясь на восходящем векторе развития мирового системного кризиса, уже признав факт глубокого духовно-нравственного, экологического, социокультурного, экономического и финансового падения, до сих пор не осознал всю опасность сложившейся ситуации. *«Современный мир пребывает в ожидании техноэкологического апокалипсиса и тревожной растерянности в отношении своего ближайшего будущего. Многочисленные футурологические прогнозы в целом носят пессимистический характер»* [1,с.119]. Так позволит ли трагический социальный опыт XX века разобраться в замысловатых мутациях человечества, где устойчивая самость, – равновесие себе самому, – исчезает из идеологии, политики, философии, культуры?

Длительное табуирование учёным сообществом актуальных проблем

антропологического характера, особенно связанных с процессом биологического и социокультурного вырождения (дегенерации), отсутствие устойчивых идеологических процессов, парадигм, разнонаправленность человеческого существования, обесмысливание культуuroобразующих концептов и образов, тотальный плюрализм и мировоззренческий релятивизм – все эти симптомы современной социальной реальности создают иллюзию вездесущности патологических, болезненных процессов в социуме, культуре (искусстве).

Феномен вырождения как существенный фактор общей картины современного человеческого неблагополучия до сих пор не попадал в сферу интересов философии, культурологии, искусствоведения, театроведения и т.д. Но именно в сфере культуры (искусства) накопилось за последнее время слишком много вопросов, упирающихся в тупик социокультурного регресса, духовного кризиса, проблему прогрессирующей культурной деградации, деградации внутреннего мира человека, его патологических, псевдотворческих проявлений.

Кризисная амбивалентность современного культурно-исторического процесса связана с аксиологической проблемой определения приоритетности научных технологий или человеческого фактора в культуре и ее картине мира. В сущности, данная проблема является проблемой приоритетного соотношения метафизических и утилитарных ценностей в культуре, которая становится актуальной вследствие того, что культура инновационного типа превратила культурную деятельность в демиурга планетарного масштаба. Но чем объяснить такое беспрецедентное преобладание утилитарных ценностей в современной культуре?

Насколько правы философы и социологи, называя современную ситуацию «дегенерацией культурного сознания»? Роль нравственности в самых разных областях творческой деятельности человека до сих пор рассматривалась крайне редко, а сделанные выводы – на сегодняшний день, неубедительны и кажутся, весьма, поверхностными [2]. Но именно в духовно-нравственной плоскости феномен человеческой дегенерации проявляется на сегодняшний день как никогда выразительно. Именно вопросы ценностных ориентиров современной культуры (искусства), вопросы морали (нравственности) Художника становятся сегодня в контексте аксио-антропологического и культурного кризиса наиболее актуальными.

При всей сложности существующей проблемы о явлении вырождения в контексте мировой культуры говорить сегодня не принято. Эта тема табуирована давно и серьезно. Она не рассматривается ни учёным сообществом, ни даже современными СМИ. Почему? Ведь разобравшись в этой проблеме, многие другие недуги нашего социума станут более понятны, а значит, – излечимы или, по крайней мере, – контролируемы.

Мы до сих пор не можем понять, кто и почему привносит в наш мир хаос и бессмыслицу, заведомо большие искажения и патологические извращения, бесчеловечную жестокость и безнравственность? А этим негативом «зацеплены» многие творческие сферы человеческой деятельности! Мы до сих пор теряемся перед тем или иным художественным произведением, не понимая, что же перед нами: истинный шедевр гения, или замысловатый продукт больного подсознания шизофреника и извращенца. Мы пытаемся понять «музыку небесных сфер» Бетховена и Дебюсси, впустить в себя хоральные прелюдии Баха, по достоинству оценить возвышенную «музыку души» эпохи Возрождения, и тут же безудержно отплясываем под Верку-Сердючку. Эта всеядность и неразборчивость неминуемо ведёт нас к фатальному результату – духовному опустошению и морально-нравственной деградации.

Сегодня всё чаще возникают такие словосочетания, как «тотальная национальная деградация», «дегенеративное искусство», «дегенеративное творчество», «время

деградантов», «безнадёжно больной социум» и т.д. Насколько обоснованы подобные оценки, и какова в них мера преувеличений? Где за метафорой скрыты реальные негативные биологические и социокультурные процессы, а где, – пустое сотрясание воздуха словами-страшилками? Кто и в какой мере подвержен этому генетическому феномену? Каковы масштабы дегенеративных процессов или они жёстко ограничены, строго индивидуальны по своей биологической природе и локальны по характеру распространения? *И главное, в какой мере является значимым данный феномен в контексте культурного и антропологического кризиса, и можно ли рассматривать его как дополнительный негативный фактор, усугубляющий проблему погружения человека в глобальную аксио-антропологическую катастрофу?* Все эти вопросы пока не имеют ответов.

Итак, комплексный процесс духовно-нравственной, психофизической (генетической) дегенерации отдельных людей, семей, кланов и многочисленных поставок художественной культуре различных модификаций завуалированных и откровенно деструктивных образов – эта проблема на серьёзной научной основе ещё не поднималась.

Цель данной статьи – зафиксировать в современной социокультурной сфере присутствие феномена вырождения с учётом специфики его негативного влияния. Основной задачей исследования является *обоснование* актуализации проблемы взаимосвязи данного явления с деструктивными процессами в современной культурной среде (например, появлением антихудожественных произведений с ярко выраженным негативным воздействием на читателя, слушателя, зрителя), а также *выяснение* причин сегодняшнего победоносного шествия явных и «художественно законспирированных» комплексов и маний, перверсий и девиаций, ликов, масок и извращений в современной культуре.

Всевозможные болезненные искажения и личностные негативные психоэмоциональные трансформации, включая сексуальную патологию и немотивированную агрессивность, мы всё чаще встречаем у героев в литературных произведениях, в пьесах, кинофильмах, на экране телевидения, на эстрадных подмостках, в сюжетах видео-игр.

Какой эксперт проанализирует причины отсутствия музыкальных гармонических канонов в современных симфонических опусах, пластическую бессмыслицу в хореографии, вопиющую структурную, цветовую и линейную дисгармонию в дизайне, откровенное искажение слов, фраз, рифмы и размера в поэзии и прозе? Кто раскроет причины предельной перенасыщенности кинематографа образами разрушения и насилия, озлобленность литературы, вопиющую извращённость современной эстрады, открытую пропаганду гомосексуальности и лесбийской любви на телевидении и в кинематографе? На плечи каких учёных мы взвалим исследования подобных уничтожений, подмен, искажений и деформаций в современной культуре?

Какой специалист проанализировав «великое всеединство самых несоединимых вещей», сможет объяснить причины всего происходящего? Искусствовед, музыковед, театральный критик или психолог? Увы. Их узкопрофессиональное базовое образование не позволит понять подлинных причин подобного разгула в обозримом культурном пространстве.

Само понятие «извращение» на сегодняшний день имеет широчайший спектр научных толкований, историко-культурных контекстов и социально-правовой регламентированности. Но сегодня игнорируются даже очевидные результаты подобных патологических процессов. Не берутся во внимание даже факты, лежащие на внешней плоскости проблемы. Отсутствие у современной науки концептуальных представлений о клинко-патогенетических закономерностях аномального психофизического и сексуального поведения приводит к затруднениям в решении как

диагностических и терапевтических, так и экспертных вопросов культурологического характера.

Свою книгу «Гений, безумие и слава» Вильгельм Ланге-Эйхбаум заканчивает очень существенным заключением. Он пишет: *«Человечество ещё не имеет философии ценностей бионегативного. Мы показали, что патологическое начало может представлять крупные генетические культурные ценности. Но иногда может быть и иначе: патологическое начало, замаскированное в религиозные, военные, философские или этические одежды, может существенно вредить здоровой жизни»* (выделено мною, – Ю.Ф.) [3, с. 693].

Проблема дегенеративных проявлений человека является одной из тех сложнейших проблем, с которыми мы сталкиваемся на каждом этапе своего интеллектуального развития, погружаясь в ту или иную интеллектуально-творческую или производственно-профессиональную среду. При этом очевидна предельная степень относительности современных понятий о комплексном и сложном процессе вырождения. Динамика жизни с её переменными и необратимыми смыслами заставляет задуматься о том, что осознание этих понятий имеет множество оттенков, и то, что ещё совсем недавно было критерием в духовной сфере, являлось эталонными образцами красоты, гармонии, объектом поклонения и восхищения, вдруг маркируется как болезнь, деструкция, зло. И наоборот – вчерашнее уродство безапелляционно объявляется сегодня критерием подлинно высокого искусства. Причин подобных подмен множество. И понимание их иногда содержится в простой аксиоме: деградация культурного сознания имеет конкретных носителей, т.е. лиц с явно (или завуалировано) выраженной дегенерацией. Именно наличие подобной генетической патологии у определённых деятелей культуры (искусства) является результатом создания, как отдельных произведений сомнительного свойства, так и маразматизации культуры в целом. Но доказать наличие подобной врождённой патологии у значительного числа творцов сегодня очень трудно. Диагноз: «наследственная дегенерация», – до сих пор ставится крайне редко, особенно если речь идёт о людях искусства.

Проблема дегенерации остаётся одной из наименее разработанных в современной науке. Не решены вопросы основополагающего характера. К ним можно отнести «незавершённость феноменологического этапа в исследовании парафилий, которые после известной работы Р. Крафт-Эбинга (1909) [4] являлись объектом либо психоаналитических, либо нозологически ориентированных изысканий, не всегда учитывавших их клиническое своеобразие, богатство связей с иными психопатологическими феноменами. Это во многом определило односторонность подходов к нарушениям психосексуальных ориентаций как к лишённым клинической самостоятельности явлениям» [5, с. 3]. Отсутствие удовлетворительного дескриптивного анализа процессов дегенерации с выделением и изучением клинической семиотики и закономерностей их динамики затрудняет создание биологических и патопсихологических моделей данного феномена.

Роль теории дегенерации оказалась, чуть ли не основополагающей в возникновении новых областей европейской медицины. Поиски причин возникновения широкопрофильной психиатрии, а затем идей психогигиены и практической психологии также приводят нас к теории дегенерации. В основе этой теории, выдвинутой психиатрами в середине XIX века, лежала идея о том, что *патология накапливается в поколениях и ведёт к вырождению, как отдельной семьи, так и всего рода (клана, племени, народности, этноса)*. Признание того, что человечество вырождается, влекло за собой допущение, что каждый потенциально болен: либо человек уже унаследовал какую-либо патологию, либо с большой вероятностью он её приобретёт на протяжении жизни. Таким образом, патология оказывалась вездесущей, а граница между болезнью и здоровьем стиралась. Так, некоторые области

практической психологии, и в частности психогигиена, возникли отчасти в ответ на «растворенную в воздухе» угрозу вырождения [6].

Согласно сформулированной в середине XIX века французскими психиатрами Б. - О. Морелем и Моро де Туром теории дегенерации, в результате ухудшения условий жизни число болезней неуклонно увеличивается. *Патологические изменения, или «стигматы» вырождения, проявляются сначала в виде невротозов, психозов, фобий, маний, сексуальных аномалий, алкоголизма, а на поздних стадиях – телесных уродств, идиотии, рождения нежизнеспособных детей и т.д.*

Именно тогда многие состояния, считавшиеся патологическими, – неврастения, истерия, наркомания, гомосексуальность – были признаны стадиями, непосредственно предшествующими вырождению. Так был заполнен континуум между здоровьем и болезнью. Таким образом, теория дегенерации помогала в какой-то степени упорядочить пеструю картину психических болезней и более или менее патологических состояний. Связав душевные болезни с наследственностью и физическими особенностями организма, эта теория повышала научный статус психиатрии [7].

Индикатором процесса появления медицины пола явилась «Сексуальная психопатия» Генриха Каана, вышедшая в 1846 году. Именно с этих пор начинается относительная автономизация пола по отношению к телу и, соответственно, появление медицины, которая для пола характерна. Медицина извращений и программы улучшения рода были двумя важнейшими инновациями в технологии секса второй половины XIX века. *Особое значение в этом имела именно теория «дегенерации», определившая появление связки «извращение-наследственность-дегенерация»* (выделено мною, – Ю. Ф.) [5,с.13]. Это очень важно для нашего исследования.

Предвестником новой теории явился Региомонтанус, высказавший в 1513 году мысль о существовании злых и безнравственных людей, злость которых, однако происходит не от них самих. *Выражением этого учения об «органически обусловленной злости и порочности» стало понятие о так называемом нравственном помешательстве*, первые, ясно выраженные фрагменты которого появляются у Ф. Пинеля. В его труде 1801 года одна из глав носила подзаголовок: «Мания, которая состоит исключительно в расстройствах воли», в которой он приводил описание маньяков без бреда. Его знаменитый ученик Эскироль развил учение о мономаниях или частичных душевных расстройствах.

Независимо от Пинеля и Эскироля английский врач Причард (1786 -1840) разработал концепцию *нравственного помешательства* (moral insanity). Ещё до Причарда немецкий автор Громан указал на существование *нравственного вырождения* и назвал его *нравственным слабоумием*. Характеризуя первоначально выделенное им расстройство, Причард определяет его как *душевное расстройство, заключающееся в болезненном извращении естественных чувств, страстей, склонностей, темперамента, настроения, нравственных склонностей и естественных импульсов*.

Бенедикт-Огюст Морель (Auguste-Béné dicte Morel) (1809-1873), французский врач-психиатр, развил и обосновал понятие о наследственно передаваемом прогрессирующем органическом вырождении. Это понятие прилагалось им к тем лицам, которые, по его убеждению, являются на свет с унаследованными пороками организации вообще и центральной нервной системы в частности.

В 1857 году появляется его наиболее известный «Трактат о вырождениях физических, умственных и нравственных человеческой породы и о причинах, порождающих эти болезненные разновидности» (2 изд., 1860). В этих и последующих своих работах Морель развил учение о накоплении и суммировании в ряду нисходящих поколений болезненной наследственности дурных натур, которая приводит к

постепенной деградации типа. Главная его научная заслуга заключается в том, что он внес в психиатрию учение о вырождении и разработал вопросы о причинах помешательства и о значении наследственности для душевных болезней. Впоследствии его мысли были развиты в учении об идущей наряду с прогрессивной эволюцией эволюции регрессивной. Французский ученик Мореля Валантэн Маньян (1835-1916) предложил уже понятие *наследственной дегенерации* для объяснения многих расстройств. Если Морель поставил проблему вырождения как причины душевных заболеваний, то Маньян показал, что *вырождение живёт в обществе и вне психиатрических больниц и намного шире охватывает человечество, чем это принято было думать раньше. Наследственными дегенератами он называл лиц, для которых общим является внутренняя нестабильность, разрегулированность нервного механизма, приводящая, в том числе, к постоянным нарушениям – незрелости психики, необъяснимым воспитанием «лакунами» в моральной и инстинктивной сферах, эмоциональным дефектам, а также половой холодности или, напротив, сексуальной распущенности.*

Как бы там ни было, во второй половине XIX века в психиатрии возобладала теория вырождения, в рамках которой психическая болезнь трактовалась как развитие, обратное прогрессивному, возврат на предшествующую ступень развития. Одним из рьяных сторонников теории вырождения был профессор из Турина Цезарь Ломброзо (1836 - 1909), основатель так называемой криминальной антропологии. Кроме преступников, его интересовали люди искусства, для которых он ввел особую категорию «маттоидов».

Маттоиды, по его убеждению, это промежуточная между здоровьем и болезнью группа, в которую в основном попадают претенциозные посредственности, выдающие себя за людей искусства, а на самом деле – «невропаты», или «психопаты» [8, с. 117-136].

Бурный и естественный процесс дегенерации был совершенно очевидным для немецкоязычного врача и литератора М. Нордау. Он достаточно точно его зафиксировал и описал на примерах видных французских представителей литературы и искусства [9]. Но определить природу вырождения он так и не сумел. В предисловии к 3-му изданию книги М. Нордау «Вырождение» писатель В. Авсеенко замечает: *«Само «вырождение» есть не что иное, как неизбежное явление исторического прогресса, присущее историческому творчеству, т.е. разрушению одних форм и созиданию новых. В самых обновляющих, в самых зиждательных переворотах всемирной истории всегда присутствовало то течение, которое наш автор называет вырождением»* [9, с. 4].

После небольшого экскурса в историю, вернёмся к современной неоднозначной (с точки зрения аксиологии) ситуации в культуре.

По глубокому убеждению автора этих строк, феномен вырождения сегодня более чем очевиден и широко распространён в социокультурной сфере, и при этом практически не вписан в социокультурный контекст научных изысканий (не говоря уже о творческом и аксио-антропологическом контекстах).

Психологи из Технического университета Дрездена (Германия) обнаружили данные исследования, согласно которым более 160 млн. европейцев страдают психическими расстройствами. *Это почти 40% населения Европы!* [10]. Большинство психических расстройств вызвано эпидемиями наркомании и депрессии, которые уже много лет сотрясают Старый континент.

Почему мы об этом говорим? Потому, что основа дегенерации практически всегда имеет психическую составляющую. Медицине известны три основных области, представляющих комплексный процесс дегенерации: аномальная психика (наследственные психические болезни), сексуальная патология (извращения) и врождённые антропологические признаки или физические деформации человеческого

организма. Сюда можно ещё добавить врождённую порочность природы, или отсутствие нравственного начала в человеке, что также будет свидетельством органического вырождения.

Статистика для первой и третьей областей дегенеративных проявлений находится в открытой печати и доступна для исследований. Статистику сексуальных извращений найти чрезвычайно трудно, но есть фундаментальные базовые данные, опубликованные в США докторами медицины Wittels и Kinsi. Сегодня эта информация доступна лишь узкому кругу специалистов. Но для нас она крайне важна, ибо проливает свет на тёмные вопросы философии культуры, запутанные проблемы творчества и неразрешимые загадки мнимого и подлинного искусства.

Проблема прогрессирующего процесса вырождения современного социума в научных кругах обсуждается весьма неохотно. Но глобальная сеть Интернета позволяет узнать то, что скрывается за завесами официальных оптимистических прогнозов и установок. Заходим в Yandex, набираем: «Украина занимает место в мире» и читаем все наши «лидирующие позиции». Выясняется, что на 2012 год Украина занимает **первое место в мире по темпам вымирания населения** [11]. За 18 лет население страны сократилось приблизительно на 7 миллионов человек. Основная причина депопуляции – высокая смертность. Чаще всего у нас умирают от курения – 100-110 тысяч человек каждый год, и от алкоголя – свыше 40 тысяч человек каждый год. По этим показателям Украина опережает Европу в три-четыре раза. По прогнозам ООН, через 20 лет количество украинцев уменьшится до 39 миллионов [12]! Украина занимает 5 место в мире по количеству потребляемого алкоголя на душу населения. **А по детскому алкоголизму мы обогнали уже весь мир** [13]!

Нация украинцев безнадежно спивается. В том же Интернете через любой поисковик, набрав только два слова: «**вырождение украинцев**» – можно получить достаточно информации о катастрофическом положении дел с рождаемостью и смертностью в нашей стране. Только алкоголизм, наркомания, расширяющийся с ужасающими темпами СПИД, токсикомания, курение, негативная экологическая ситуация, криминальная и бытовая преступность, травматизм – ежегодно уносит на тот свет сотни тысяч украинцев. И это не говоря уже об угрожающей бедности, постоянном недоедании многочисленной категории людей, отсутствием современного медицинского оборудования, медикаментов, бедственным наследством Чернобыля и т.д. Все эти трагические обстоятельства убивают нашу нацию ежедневно и неотвратимо. Здоровых и молодых женщин репродуктивного возраста всё меньше, но даже те, кто ещё способен рожать полноценное потомство не хотят этого делать, по причинам социально-экономической нестабильности и не уверенности в завтрашнем дне. **Вырождение на сегодняшний день в Украине принимает уже необратимый характер** [14, 15].

Феномен вырождения (дегенерации) в настоящее время приобрёл новую степень остроты и актуальности. Особенно он очевиден в сфере культуры. В силу своей многоаспектности и многогранности этот феномен предопределяет необходимость и предоставляет широчайшие возможности для меж- и мультидисциплинарных исследований, включающих как биологически ориентированные, психологические, психопатологические, так и философские, культурологические изыскания, а также для решения фундаментальных социокультурных проблем, в том числе связанных с эволюцией индивидуального и общественного самосознания.

Тут необходимы сравнительно-исторические и кросскультурные исследования в области психики человека и культуральной сексологии. Нужны серьёзнейшие исследования парафильных форм поведения человека и отражение данных форм в тех или иных проявленных творческих актах.

Феномен вырождения так же сложен, как и феномен самого человека. Только

філософія може найбільш цілотно і глибоко осмислити гігантський пласт научних знань о явленні вырождення людини і дати універсальний відповідь на множинство конкретних питань, тільки вона спроможна дати універсальну трактовку цивілізаційних питань і виробити стратегії їх подолення.

Список використаної літератури

1. Креминский А.И. Философское творчество Ф.В. Лазарева в контексте современной ноосферной культуры / А.И. Креминский; Таврический нац. ун-т. им. В.И. Вернадского – 2-е изд., перераб. и доп. – Симферополь: ДИАЙПИ, 2010. – 300 с., 8 л. фото.
2. Диденко Б.А. Хищное творчество / Б.А. Диденко. – М.: ТОО «Поматур», 2000. – 192 с.
3. Вильгельм Ланге-Эйхбаум. Гений безумие и слава / Л.Э. Вильгельм. – Мюнхен, 1956. – 2-е издание. – 695 с.
4. Крафт-Эбинг Р. Половая психопатия с обращением особого внимания на извращение полового чувства / Р. Крафт-Эбинг – СПб., 1909.
5. Ткаченко А.А. Сексуальные извращения – парафилии / А.А. Ткаченко. – М., «Триада – X» 1999. – 461 с.
6. Rose N. Psychiatry as a political science: advanced liberalism and the administration of risk / N. Rose // History of the Human Sciences, 1996. – Vol. 9. – № 2. – P. 1-23.
7. Dowbiggin I.R. Inherited Madness: Professionalisation and Psychiatric Knowledge in Nineteenth-Century France / I.R. Dowbiggin. – Berkeley, 1991.
8. Ломброзо Ц. Гениальность и помешательство. Параллель между великими людьми и помешанными / Ц. Ломброзо. – СПб., 1892.
9. Нордау М. Вырождение. Современные французы / М. Нордау. – М.: Республика, 1995.
10. CNN : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cnn.com>
11. Украина занимает первое место в мире по темпам вымирания населения - эксперты: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://korrespondent.net/tech/health/395424-ukraina-zanimaet-pervoe-mesto-v-mir>
12. Украина занимает пятое место в мире по потреблению алкоголя : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : rodbnosti.ua/Здоровье/2011/02/26/755360.html.
13. Украина занимает первое место в мире по употреблению алкоголя среди детей и молодежи : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.focus.ua/society/41402>
14. Мы стали пить пива в 5 раз больше, чем водки : [Электронный ресурс] – Режим доступа: ukranews.com/Русский/Ukraine/2016/04/30/17767
15. Украина: проблема йододефицита приведёт к вырождению нации : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsland.ru/news/detal/id/688662/cat/51>

Стаття надійшла до редакції 15.05.2012

Ю.В.Федоров

СУЧАСНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНА ВИРОДЖЕННЯ (ДЕГЕНЕРАЦІЇ)

У статті дається аналіз актуального в соціокультурній сфері рубежу ХХ-ХХІ століть феномена звиродніння. Даний феномен розглядається у контексті глобальної аксіо-антропологічної та культурної кризи сучасної техногенної цивілізації.

Ключові слова: антропологічна криза, соціокультурна сфера, цінності, мистецтво, феномен звиродніння, дегенерація, негатив, деструкція.

Y.V. Fedorov

**MODERN SOCIAL AND CULTURAL ASPECTS
OF THE PHENOMENON DEGENERACIES (DEGENERATION)**

The analysis of a phenomenon of degeneration staticized in social-cultural sphere on a boundary of XX - the XXI-st centuries is given in article. The given phenomenon in the present paper is considered in a context of global axio-anthropological and cultural crisis of a modern technogenic civilization.

Key words: *anthropological crisis, social-cultural sphere, values, art, a phenomenon, degeneration, a degeneration, a negative.*

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.334.2

І.С. Бондаренко

МІСЦЕ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ В ДЕТЕРМІНАНТІ СПОЖИВАННЯ

У статті визначається походження, зміст та сутність масової культури. Семіотичний кругообіг цінностей, смислів, значень приніс у сучасність такі явища, як кітч, гламур, демонстративне споживання. Поширення масової споживчої культури призводить до масштабної релятивізації морально-етичних засад, тому виникає потреба у визначенні місця масової культури в детермінанті споживання.

Ключові слова: *масова культура, споживання, Модерн, Постмодерн, кітч, гламур, демонстративне споживання.*

Серед комплексу викликів і проблем, що супроводжують розвиток сучасного суспільства, значне місце посідає проблема глобального поширення масової культури американського зразка, ключовими цінностями якої є розвага, гедонізм і споживання [1].

Суспільство споживання - явище далеко не однозначне. Цьому феномену, його суперечності зараз присвячується безліч суспільствознавчих робіт. Західні соціологи зверталися до осмислення цього феномена ще в кінці минулого століття.

У загальному вигляді суспільство споживання (consumer society) тлумачиться як сукупність суспільних відносин, організованих на основі принципу індивідуального споживання (консьюмеризму). Воно характеризується масовою активною споживчою поведінкою, а за цим, як прийнято вважати, стоїть відповідна система цінностей та установок [2, с.77]. Споживання стає особливою культурною формою, що вбирає в себе всі ознаки глобальної масової культури.

Мета дослідження полягає у визначенні місця масової культури в детермінанті споживання. У свою чергу завданням є розглянути сутність масової культури та її вплив на формування споживчих уподобань людини.

Глобальна масова культура несе з собою постійно розширювану семіотизацію споживання. Споживач від споживання речей переходить до споживання знаків - престижу, успіху і т.п. [3, с.8]. Наслідком цього є перетворення споживання з разових актів на набір практик, які тотально охоплюють життєвий простір особистості. Семіотичну сферу культури заповнюють теми витрат, задоволення й марнотратства, які імперативно спрямовують перетворення споживчих практик на спосіб життя [4, с.38]. Стрімко формується глобальна метакультура щастя, задоволення та комфорту.

Ключову роль у поширенні масової споживчої культури відіграють сучасні мас-медіа, що містять у собі найпотужніший потенціал щодо впливу на людську свідомість і поведінку та мають величезний потенціал інституціональних інновацій і деформацій [5]. Не менш значиму роль у поширенні та визначенні характеру змісту масової культури суспільства споживання відіграє культура інтелектуального бомонду, що стала живильним середовищем постмодерністського мистецтва, з характерними для нього темами спокуси, порушення табу й естетизації денормативності.

Людина ж, яка формується масовою культурою, несе в собі нове розуміння моралі, права, норми й відхилення, що спираються на цінності індивідуалізованого гедонізму. Імперативом цієї культури та індивідуальним кредо її носіїв стає потурання своїм бажанням, прагнення до максимізації задоволення і споживання.

Зазначається, що до споживчого кругообігу залучається все більше людей. За останні 40 років особисті витрати громадян у всьому світі зросли більш ніж у чотири

рази - з 4,8 млрд. доларів у 1960 році до 20 млрд. у 2000-му [2, с.79]. Цю тенденцію можна помітити і в Україні: як зафіксовано в соціологічних опитуваннях, так і таку, що виявляється щодня в збільшенні кількості автомобілів на українських дорогах, у зростанні кредитного попиту в банках.

Економіка і культура споживання тісно переплітаються. Суспільство споживання обіймає людину двома руками - однією, виробляючи товари і послуги, а іншою - через розвиток рекламної сфери, формуючи потребу в цих товарах, послугах. Вартість товару все менше пов'язують із його якістю і все більше - з його символічною вартістю, торговою маркою, фірмою-виробником. Іноді товари використовуються в ритуальній поведінці, наприклад, деякі страви подаються до столу лише в особливих випадках. Крім того, товари-символи деколи стають культурними іконами, до таких можна віднести торгові марки McDonald's і Coca-Cola [6, с.500].

Розуміння соціальних і культурних трансформацій сучасного суспільства в контексті таких макротенденцій, як розвиток постіндустріальної економіки, формування суспільства споживання, розвиток мереж і масових комунікацій спирається на роботи Д. Белла, Дж. Гелбрейта, М. Кастельса, П. Дракера, А. Етціоні, Р. Інглегарта, Дж. Рітцера, Ю. Хабермаса [7, 8, 9], що стали сучасною класикою та є когортою апологетів постіндустріалізму, яким, у цілому, властивий певний футурологічний оптимізм у прогнозуванні тенденцій розвитку сучасного суспільства.

Сучасна вітчизняна бібліографія праць, присвячених питанням поширення масової культури в суспільстві споживання, аналізу вітчизняних і загальносвітових тенденцій у даній сфері, вельми широка. При цьому підходи багатьох авторів нашого часу спираються на фундаментальні роботи А.Ф. Лосєва, В.С. Біблера, К. Ясперса [9] та інших мислителів, чії ідеї визначають культурно-орієнтовану методологію досліджень у даній галузі. Проблеми аксіологічного змісту і функцій масової культури розглядаються в роботах Л. Іоніна, А.Костіної [10]. Названі автори, намагаючись зберігати об'єктивність, як указують на позитивні функції масової культури (рекреація, інформування), так і звертаються до аналізу негативних наслідків її поширення (спрощення, примітивізація культурного змісту).

Сама ідея масової культури виникає в 20-х роках у рамках доктрини масового суспільства. Поняття «маса» має не тільки кількісні характеристики (більшість суспільства), але та якісні: знеособленість, переважання почуттів, втрата інтелекту й особистої відповідальності за свої рішення і вчинки. Суть масової культури полягає в тому, що вона створюється для цілей споживання. Головна її функція - розважально-компенсаторна, позбавлена внутрішнього джерела розвитку та формується на підставі соціального замовлення. У результаті масова культура перетворюється на особливий вид бізнесу, при цьому вона не стільки споживається людиною, скільки споживає саму людину, затуляючи від неї та замінюючи їй інші пласти культури, що призводить до «хвороби колосальності» [11, с.458]. «Ми конструємо височезні будівлі та вихваляємося буквально тим, що вони найбільші. Ми створюємо величезні хори і оркестри; а чим більші – тим краще. Книга, продана en masse, вважається шедевром; п'єса, яка не сходила зі сцени довше за всіх, приймається як за найкращу...» – Пітірім Сорокін точно позначив культурні тенденції початку ХХ століття. Далі ще конкретніше: «Людина, яка має найбільший дохід; коледж з найбільшою кількістю студентів; фонографічний запис або автомобіль, продані найбільшим тиражем; проповідник або професор, який зібрав найбільшу аудиторію слухачів; дослідницький проект, який вимагав найбільших витрат; коротше кажучи, матеріальна чи нематеріальна цінність, яка є найбільшою щодо будь-чого, стає найкращою. Тому, ми вихваляємося тим, що маємо найбільшу кількість шкіл і коледжів. Найбільшою кількістю випущених кінокартин та опублікованих книг. Найбільшою кількістю музеїв, церков, п'єс і т.п... Така кількісна манія величі, зазвичай, зашкоджує якості. Чим більша

й різноманітніша маса матеріалу, тим важче її обробити і тим важче інтегрувати її в єдину стійку гармонію» [11, с.458].

Найбільш концентроване втілення масової культури - кітч (від нім. kitsch - халтура, несмак, штамп). Він виникає в період масової урбанізації як відповідь на запит сільського мешканця, що перебрався до міста й позбавлений свого звичного середовища проживання. Завдання кітчу – створення ілюзії щастя. Саме широке поширення кітчу дало підстави західним соціологам зробити висновок про те, що може спостерігатися зворотна залежність між матеріальним і культурним рівнями населення: досить швидко масове підвищення рівня життя супроводжується зменшенням духовних запитів [12, с.197].

Культурні цінності, як нами було зазначено, мають семіотичну природу, у тому сенсі, що передаються за допомогою символів, знаків і значень. Саме це дозволяє нам пов'язувати культуру й комунікацію в один комплекс процесів і говорити про те, що глобалізація належить до тих ключових чинників, які визначають характер культурних процесів сучасності. Безпрецедентний розвиток засобів комунікації в останні сто років створює колись небачений семіотичний кругообіг цінностей, смислів, значень, «осадок» якого утворює те, що можна визначити як глобальну масову культуру.

Сьогодні спостерігається різке зростання частки нематеріальних, неутилітарних благ у структурі споживання. До них належить не тільки медіа-споживання, не тільки сфера культури (кіно, література, музика), що природно, але й без винятку вся побутова сфера, яка ще не так давно була (і вважалася) утилітарною. Предмети все активніше використовуються не просто як речі з корисними властивостями, а як знаки, символи, культурні коди – одним словом, як сигнали та повідомлення. Споживаючи товар, людина розпочинає відносини з іншими людьми, інакше кажучи, люди комунікують через речі. Цей процес масштабної «символізації» та деутилітаризації, що різко прискорився десь півстоліття тому, був зафіксований теоретиками суспільства споживання Ж. Бодрійяром, П. Бурдьє. На той момент новий життєустрій тільки формувався, і їх роботи були прозорінням.

Сучасний французький соціолог Жиль Ліповецкі в роботі «Ера порожнечі» зазначає, що сучасний стан суспільства призводить до загальної апатії, яка є реакцією на величезну кількість інформації, на швидкість її отримання. Постмодернізм дозволяє однаково існувати будь-яким способам життєствердження, будь-яким смакам, можна обирати все, що завгодно, – як найбільш звичайне, так і найбільш екзотичне, нове і старе, екологічно чисте «просте життя» чи надскладне [13, с.5]

Звернемося до українських реалій. Як можна визначити культурну ситуацію, в якій перебуває зараз українське суспільство? Швидше за все, її слід назвати як ситуацію переходу від культурної визначеності радянського періоду до того культурного модусу, який можна позначити як модерний, хоча й із вкрапленнями постмодерністських впливів. Духовно-моральні відношення сьогодні перебувають у кризі. В українців відбувається трансформація менталітету, який склався. Розмивається створювана століттями ієрархія цінностей, заснованих на моральності, духовності, колективістських відносинах: співучасті, співчутті, родині. Українське суспільство опинилося на межі втрати своєї ідейно-сислової єдності, а народ - на межі моральної деградації та фізичного виродження.

Щоб збудувати тут логічні висновки й припустити, яка ж модель успіху буде набувати сили в міру просування нашого суспільства шляхом модернізації, потрібно зазначити те, що становить смислове ядро культури Модерну.

У чому ж суть основних базових значень культури Модерну, якщо їх розглянути в найбільш загальному, мало диференційованому, а значить потенційному значними суперечностями, змісті? Як розв'язує Модерн проблему відносин людини з вищеназваними трьома складовими людського буття - навколишнім світом природи,

соціумом, метафізичним виміром, якому можна давати різні назви: Бог, Універсум, Космос тощо?

Головне, що тут слід назвати, - зростання ступеня людської суб'єктності щодо здатності займати активну й навіть панівну позицію в напрямку подій, які відбуваються в усіх цих сферах. У відношенні з природою культура Модерну пропонує людині побачити себе як головного суб'єкта змін, і при цьому людській активності протиставляється пасивність та інертність Природи. У відношенні з Богом культура Модерну аналогічна, десакралізуючи світ, позбавляючи Бога його суб'єктності та передаючи багато божественних функцій людині. У соціумі людина теж виступає як суб'єкт змін, автор індивідуальної та соціальної історії (у цьому сенсі мікродетермінізм ряду соціологічних концепцій, що спираються на уявлення про первинність соціальної дії в процесах соціальної зміни, пов'язаний саме з цими базовими смислами). Статусно-значимого місця в соціальному світі людина досягає в результаті індивідуальної активності, автономності, інноваційності. Масова культура, навпаки, розмиває індивідуальність, креативність і творчий початок.

У цій властивості людини переживати свою могутність, суб'єктність і в той же час віддаленість від світу - суперечливий вплив цього базового сенсу на формування відповідної моделі успіху. Владні домагання - прямий наслідок зростання цієї суб'єктності в смисловому ядрі культури Модерну. Не випадково тема влади й підпорядкування - одна з основних у постмодерністській критиці ситуації Модерну. Практика влади та практика споживання виявляються зв'язаними, і логіка (суб'єктність - влада - споживання) є тим логічним ланцюжком, який зробив сучасне суспільство суспільством споживання. Споживання тут маємо на увазі не тільки в сенсі товарному, а й узагалі як модус культурного спілкування зі світом (споживається природа і всі її продукти), у процесі використання як для товарного виробництва, так і для рекреаційних цілей, споживається інша людина, яка через насильство або через маніпуляції ставиться в залежність, - і ця стратегія відносин не містить серйозного культурного осуду, про що свідчить хоча б такий невід'ємний атрибут сучасної культури, як реклама.

Об'єктом споживання стають ті залишки сакрального, яким ще залишилося місце в секуляризованій культурі. До Бога звертаються не з молитвами про допомогу в духовному прозрінні або про спасіння душі, а з проханнями допомогти в налагодженні мирських справ.

Успішна людина в такій культурі - це людина, здатна перемагати в конкурентній боротьбі за споживані ресурси, зазначені подібним чином. Стиль життя - знак і послання про успішність у такій конкуренції, про приналежність до групи тих, хто вийшов на провідні позиції в цій грі-змаганні. Саме таким знаком і символізує себе нова культура, яка приходить. Що б не говорилося на декларативному рівні про цінності цієї культури (які, можливо, наявні в її стійких, розвинених форматах), для людини, яка в неї входить, першорядними в плані засвоєння її основних смислів стають трансльовані нею стилі життя. У ці стилістичні формати вона виявляється тілесно введеною і починає їх практикувати поза своїм свідомим вибором. Бути успішним - це, урешті-решт, означає мати можливість демонструвати стиль життя, що співвідноситься з культурно заданою формулою успішності.

Подібне розуміння стилю життя дозволяє розвести це поняття з поняттям способу життя. Останній - більше пов'язаний з необхідністю, що диктується фізичними параметрами людського перебування, - міський спосіб життя, сільський спосіб життя, спосіб життя здорової людини, спосіб життя хворої людини. У той же час стиль життя пов'язаний з культурно та соціально продиктованою необхідністю, з прагненням підтверджувати свій соціальний статус за допомогою стилю життя, який відповідає йому.

Тут правильніше за все буде послатися на американського соціолога Т. Веблена, який у своїй книзі «Теорія бездіяльного класу» звернув увагу на покликання життєвого стилю символізувати життєвий успіх, приналежність до обраної верстви, стану, групи [14].

Т. Веблен зазначав, що різні суспільства як символічне ядро стилів, які домінують, вибирали різне. Архаїчні суспільства – фізичну силу, у традиційному суспільстві демонстративний характер мала поведінка дозвілля. У наш час – це демонстративне споживання.

З переходом від доби Модерну до доби Постмодерну життя все більше набуває змагального характеру і нагадує гру, що сприяє розвитку демонстративного споживання як засобу символічного обміну та ідентифікації особистості. Основними мотивами демонстративного споживання на сьогодні, на нашу думку, є: економічні, породжені прагненням зробити явним, очевидним свій грошовий стан за допомогою ототожнення себе зі своїм речовим багатством; соціальні, які створюють можливість ідентифікації та демонстрації свого соціального статусу; моральні, які впливають із бажання отримати задоволення за допомогою суспільного визнання, вираженого в таких соціальних санкціях, як схвалення, захоплені погляд, комплімент, заздрість і т.ін.; психологічні, коли споживання тих чи інших благ підвищує самооцінку, надає впевненості в собі, викликає самоповагу, завдяки його символічній ролі як мірила успіху; гедоністичні, коли демонстративне споживання розглядається як джерело задоволення (насолоди); естетичні, зумовлені потребою в прекрасному, художньому в житті. Відповідно, залежно від мотивації демонстративне споживання можна класифікувати на показне, статусне, престижне, гедоністичне та естетичне.

Демонстративне споживання не є однорідним явищем, воно має різноманітні форми прояву. У Т. Веблена йдеться про декілька його видів: демонстративне споживання бездіяльного класу і нижчих класів, які наслідують його, а також демонстративне споживання самого господаря і його домочадців, слуг. Сьогодні ця класифікація може бути доповнена. На нашу думку, можна виділити таке:

- елітарне споживання, властиве вищому класу й спрямоване на придбання речей і послуг, висока вартість яких очевидна (дорогі іномарки, особняки, яхти, антикваріат і т.ін.), воно охоплює всі сфери споживання, а також наслідувальне споживання, властиве середнім і нижчим верствам, і припускає придбання однієї-двох дорогих речей, які може дозволити собі будь-хто, але часто за рахунок економії на інших покупках;

- пряме й підставне демонстративне споживання, коли власник демонструє свій грошовий стан сам і коли це роблять його дружина, коханка, діти, батьки, друзі, слуги;

- соціально-позитивне споживання, ухвалене в суспільстві, яке може слугувати прикладом для інших (наприклад, споживання товарів і послуг, що свідчать про здоровий спосіб життя та зростання культурного рівня) і соціально-негативне, або нав'язливе, споживання – поведінка споживачів, що межує з пристрасстю, з девіацією («шопінгоманія», «ігроманія», відвідування клубів, казино та інші розваги, здатні зашкодити здоров'ю, життю, добробуту) [15, с. 280].

Широке поширення демонстративного споживання в його негативних проявах зумовило появу гламуру. Термін «гламур» у сучасному розумінні (англ. *glamour* – чари; глянцева журнал) входить у широкий ужиток у 1930-1940-і рр. Офіційний статус він отримує у США, у Голлівуді – кінематограф сприяв розумінню гламуру як символу чарівництва, ілюзорності й вічної привабливості. Гламурним стилем захоплюються за красу і чарівність, але його ж і засуджують за зовнішню мішуру і бездуховність. В основному, слово «гламур» вживається у трьох контекстах: у зв'язку зі споживанням товарів і послуг; стосовно моди, шоу, стилю життя; щодо медіа, глянцева журналів, книг, телебачення, які створюють і транслиують образи для широких мас.

Створення іміджу за допомогою красивої картинки, оманливої фікції, маніпуляції знаками – ось, що ховається за поняттям «гламур» і дуже часто набуває сьогодні, на жаль, головного значення. Не зміст, а форма, що маскує порожнечу; не бути, а здаватися, справити враження ... Імідж товару, імідж, фірми, імідж людини. На цьому базується сучасна реклама, PR, брендинг, мерчендайзинг та інші маркетингові засоби, що керують життям мільйонів.

На підставі вищесказаного, можна обґрунтовано зробити висновок, що поширення масової споживчої культури призводить до масштабної релятивізації морально-етичних засад, розмивання традиційних уявлень про дозволене та недозволене, значиме й безглузде.

Поширення споживчої ідеології як базової філософії життя, що відбувається на хвилі масової культури, викликає деформацію практично всіх інститутів і механізмів соціалізації. Вплив споживчих установок масової культури обумовлює колапс не тільки традиційної родини та моралі, але й кризи виховної та навчальної ролі інститутів освіти. Зберігаючи об'єктивність, потрібно зауважити, що цьому почасти сприяють первинні принципи масової освіти в буржуазному суспільстві, роблять цю освіту особливо вразливою для впливу масової споживчої культури.

Негативні оцінки вченими змісту та наслідків впливу масової культури на процеси соціалізації особистості пов'язані з такими аспектами, як:

- спрощення і примітивізація ціннісно-сислової сфери особистості;
- поширення ідеології пасивності, всездозволеності, вульгарності, кітч;
- поширення в масових масштабах установок безвільності, пасивного гедонізму, пасивно-рекреаційних життєвих практик.

Останнє звертає на себе увагу: майже всі мислителі, чії ідеї були розглянуті, підкреслюють деструктивність, дисфункціональність впливу масової культури на процеси соціалізації особистості, в тому числі споживчої соціалізації. У світлі цієї тенденції в оцінках і висновках учених має сенс докладніше розглянути деформації інститутів соціалізації та соціального контролю в контексті впливу цінностей, символів і нормативних установок масової культури, яка виступає однією з детермінант споживання.

Разом з тим, навряд чи можна заперечувати наявність позитивних тенденцій щодо культурного розвитку сучасності, таких як створення сприятливих умов для розширеного діалогу культур, формування толерантності, зростання інформаційних та освітніх ресурсів товариств, які потрапляють в орбіту інформаційної революції. При цьому масова культура виконує роль загального комунікативного поля, органічно пов'язаного з глобальними мережами масових комунікацій і споживчих ринків, поза яких неможливе існування сучасного глобального суспільства.

Список використаної літератури:

1. Многоликая глобализация / Под ред. П. Бергера и С. Хантингтона; Пер. с англ. В.В Сапова, под ред. М.М. Лебедевой. - М.: Аспект-Пресс, 2004. - 379с.
2. Бевзенко Л. Стили жизни переходного общества. - К.: Институт социологии НАН Украины, 2008. - 144с.
3. Радаев В.В. Социология потребления: основные подходы // Социс. - 2005 - №1 - С.3-14.
4. Козлова Н.Н. Социально-историческая антропология. – М.: Издательский дом «Ключ», 1999. -188с.
5. Борев В.Ю., Коваленко А. В. Культура и массовая коммуникация. - М.: Наука, 1991. - 302с.
6. Блэуэлл Р., Минард Л., Энджел Дж. Поведение потребителей. 10-е изд. / Пер. с англ. - СПб.: Питер, 2007. - 944с.

7. Новая постиндустриальная волна на Западе/ ред. и сост. В.Иноземцев // Электронный ресурс. Режим доступа: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1243.html;
  8. Ритцер Дж. Современные социологические теории. 5-е изд. - СПб.: Питер, 2002. - 688с.
  9. Хабермас Ю. Модерн - незавершенный проект. - Вопросы философии - 1992 - №4 -С.40-53; Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. М.: Политиздат, 1991. - 525с.; Ясперс К. Смысл и назначение истории. М.: Политиздат, 1991 - 527с.; Библер В.С. От наукоучения к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век. - М.: Политиздат, 1991. - 413с.
  10. Ионин Л.Г. Культура на переломе // Социс.-1996 - №3 - С.15-24; Костина А.В. Массовая культура, как феномен постиндустриального общества. Изд. 2-е, перераб. и доп. - М.:Едиториал УРСС, 2005. - 352с.
  11. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. - М.: Политиздат, 1992. - 543с.
  12. Социология /под ред. В.Н.Лавриненко - М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 407с.
  13. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме / пер.с фр. В.В.Кузнецов - М.: изд-во «Владимир Даль», 2001. - 317с.
  14. Веблен Т. Теория праздного класса./ Пер. с англ., вступ. ст. С.Г.Сорокиной; Общ. ред. В.В.Мотылевой. -М.: Прогресс, 1984. - 367 с.
  15. Ростовцева Л.И. «Номо glamorous», или «Человек гламурный» в России // Философия хозяйства - 2009 - № 6 (66) - С.264-285.
- Дата надходження до редакції - 28.12.2011.

I.S.Bondarenko

PLACE MASS CULTURE IN THE DETERMINANT OF CONSUMPTION

In the article the origin, meaning and essence of popular culture. Semiotics cycle values, meanings, values brought into the present phenomena such as kitsch, glamor, ostentatious consumption. Distribution of mass consumer culture leads to massive relativization of moral and ethical principles, because there is a need to identify locations of mass culture in the determinant of consumption.

Keywords: mass culture, consumption, Modern, Postmodern, kitsch, glamor, a demonstrative consumption.

УДК 316.723

А. Ручка, Л. Скокова

КУЛЬТУРНИЙ КАПІТАЛ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

Стаття присвячена вивченню змісту, функцій та розвитку культурного капіталу і його впливу на суспільне життя. Порівняльний аналіз, що проведений у даній статті доводить, що існуючі статусні угруповання диференціюються не тільки по економічному капіталу, а ще й по культурному капіталу.

Ключові слова: культурний капітал, статусні угруповання, диференціація, український соціум, ментальний розвиток.

Сьогодні в соціологічній науці вивчення змісту, функцій, розвитку культурного капіталу, його впливу на суспільне життя належить до одного з найбільш актуальних дослідницьких питань. Зацікавленість ним почала активно зростати з 80-х років

минулого століття разом з так званим *культуральним поворотом* у світовій соціології. Суть даного повороту полягає в усвідомленні того, що в сучасному розвиненому суспільстві культура все більшою мірою виступає не просто як результат, наслідок економічного і політичного розвитку, а переважно як необхідна умова, важливий – відносно незалежний і від економіки, і від політики – чинник суспільного розвитку, моральний стрижень особистості й суспільства. В цьому плані можна навіть стверджувати, що культура знаходиться не після економіки, а попереду неї, не після політики, а попереду неї. Це відбувається по одній простій причині: саме культура, культурна ідентичність робить населення, популяцію суспільством, цілісним соціумом. Єдиний, цілісний соціум здатний продукувати, ставити і досягати значущі економічні й політичні цілі. Отже, якщо єдність є, навіть тоді, коли вона визначається як єдність у багатоманітності, то суспільство здатне витримувати і економічні негаразди, і політичні випробування.

У цьому контексті виявляється, що культурний капітал виступає неабияким ресурсом у створенні можливостей і шансів ментального розвитку людей, зростання їх компетентності, змістовного культурного споживання. Звідси він є дійсно важливим чинником культурної та соціальної репродукції сучасного суспільства, його оптимального функціонування і динамічного розвитку.

Концепт культурного капіталу запровадив у науковий обіг французький соціолог П'єр Бурдьє. Правда, у своїх творах наприкінці минулого століття він використовує його різним чином. Культурний капітал понятійно, на його думку, охоплює формальні шкільні знання, неформальні шкільні норми, традиції гуманітарної культури, мовну компетенцію, набуту освіту, культурні преференції, поведінкові стилі тощо. В цілому можна узагальнити, що під культурним капіталом французький соціолог розумів *знання, здатності, уміння й навички* людини, які виробляються в ході соціалізації та у даній культурі вважаються необхідними, престижними, вартими для пошуків, засвоєння і володіння. В перспективі набутий культурний капітал може бути використаним для досягнення цілей і статусів у різних сферах суспільного життя, він здатний забезпечувати матеріальний добробут індивідів, сімей, організацій, суспільства в цілому. Тому недарма в ринкових умовах культурний капітал стає значущою метою діяльності як окремих людей та їхніх родин, так і організацій, об'єднань, соціальних інститутів.

П'єр Бурдьє виокремлював три структурні різновиди культурного капіталу: *об'єктивований, інкорпорований та інституціоналізований*. Об'єктивований культурний капітал охоплює такі культурні ресурси, як заклади і предмети культурного призначення (навчальні, мистецькі, рекреаційні тощо), культурні блага, культурні права, знання. У своїй об'єктивованій формі культурний капітал має, як правило, матеріальне втілення, може передаватися матеріальним чином (у письмових документах, картинах, пам'ятниках, інструментах тощо).

Своєю чергою стрижнем інкорпорованого культурного капіталу є освіта. Чим вище рівень і якість набутої освіти, тим вища культурна компетенція окремої людини чи певної соціальної групи. Загалом інкорпорація культурного капіталу означає насамперед засвоєння знань, системи цінностей і норм, зразків поведінки в процесі соціалізації та інкультурації (залучення до материнської культури). При цьому культурний капітал може переміщуватися з об'єктивованої форми в структуру індивідуальної або групової ментальності, тобто перетворюватися в інкорпоровану, суб'єктивну форму.

У процесі реалізації інкорпорованого культурного капіталу сенс має, зрозуміло, й зворотне перетворення. Тут важливу роль виконують набуті знання, навички, вміння користуватися предметами культурного призначення, культурними благами і правами. Але першочергове значення тут належить сформованим культурним якостям, таким як

креативність, компетентність, відповідальність. Саме ці культурні якості становлять підґрунтя конкурентноспроможності сучасної людини, її здатності не тільки репродукувати чи модифікувати вже відоме, а й створювати принципово нове.

Щодо інституціоналізованої форми культурного капіталу, то її прояви французький соціолог убачав у всякого роду свідоцтвах культурної компетенції людини (дипломах, атестатах, сертифікатах, знаннях, титулах). Зрозуміло, що подібні офіційні свідоцтва пов'язані з індивідуальною відзнакою, отже, з престижем чи репутацією даної особи в певному суспільному середовищі. Згідно з Бурдьє, якщо економічний капітал безпосередньо конвертується у гроші й інституціоналізується у формі прав власності, то культурний капітал конвертується за певних умов у економічний капітал і може бути інституціоналізованим у формі наукових, освітніх, професійних, мистецьких кваліфікацій, відображених у відповідних офіційних свідоцтвах.

Міркування французького соціолога щодо структури і змісту культурного капіталу беззаперечно є цікавими. Якщо брати до уваги головну думку Бурдьє про те, що культурний капітал, як і економічний, впливає на ментальність і реальну поведінку людей, то її можна спробувати емпірично перевірити щодо нашого соціуму. З урахуванням дисперсії (розсіювання) культурного капіталу серед різних суспільних угруповань емпіричні дані щорічного соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України дають змогу в цілому це здійснити.

У цьому зв'язку треба спочатку коротко схарактеризувати стан об'єктивованого капіталу нашого соціуму в цілому. Аналіз статистико-соціологічних даних показує, що інфраструктурні зміни українського соціуму впродовж 1990–2009 рр. мають суперечливий характер. За даний період в Україні стало, з одного боку, менше бібліотек, кінотеатрів, клубів, відбулося також зменшення бібліотечного фонду, кількості кіно-відео установок, демонструвань (публічного показу) фільмів, кіновідвідувань. Зокрема, 1990 р. в країні було 25,6 тис. бібліотек, 2000 р. їх стало 20,7 тис., а 2009 р. – 20,1 тис. У бібліотеках 1990 р. налічувалося 419 млн. книжок, 2000 р. їх було 343 млн., 2006 р. – 324 млн., 2009 р. – 338 млн. примірників. 1990 р., існувало загалом 25,1 тис. клубів (закладів культури клубного типу, які й дотепер є основним публічним осередком культури в сільській місцевості), 2000 р. їх стало 20,4 тис., 2006 р. – 19,0 тис., 2009 р. – 18,7 тис. Зменшилася й кількість місць в них – з 6,5 млн. 1990 р. до 4,8 млн. 2009 р. Бувша мережа кінотеатрів і кіноустановок практично занепала. Все це призвело до масового відтоку глядачів, про що свідчить й кількість кіновідвідувань. Якщо 1990 р. їх було 552 млн. за рік, то 1998 р. стало тільки 5 млн (!). З 2001 р починається невеликими темпами зростання до 7 млн, 2003–2005 рр. – 10 млн., 2007 – 18 млн. Але не встигла ситуація дещо покращитися за рахунок стабілізації доходів населення, то економічна криза 2008 р. нівелювала це зростання до 11 млн. кіноглядачів у 2008–2009 роках.

Паралельно в українських сім'ях зменшилась кількість домашніх бібліотек – у 1994 р. домашні бібліотеки мали 31% сімей, а 2010 р. – лише 18%. Крім того, за означений період знизився рівень оснащення сімей спортивним, туристичним знаряддям. Істотно зменшилась також кількість магнітофонів, радіоприймачів, програвачів.

З іншого боку, в країні збільшилась кількість професійних театрів, концертних організацій, музеїв. Стало більше виходити газет і журналів, збільшилися їхні разові тиражі. Останнім часом стало більше видаватися і продаватися книжок. Тим не менш сьогодні на одного жителя країни поки що припадає в середньому менше книжок, аніж 1990 р. (у 1990 р. на кожного жителя країни припадало 3,34 книжки, зараз – приблизно 1,2 книжки). Крім того, помітним явищем у вітчизняному соціумі стало зменшення кількості книжкових магазинів. Своєю чергою кількісне зростання професійних

театрів, концертних організацій і музеїв не супроводжується відповідним збільшенням аудиторії цих закладів культури. Навпаки, у порівнянні з 1990 р. спостерігається кількісне зменшення їхніх відвідувань. Так, якщо 1990 р. було 17,6 млн. відвідувань професійних театрів за рік, то 2000 р. їх стало 5,7 млн., а 2009 р. – 6,2 млн. (у порівнянні з 1990 р. зменшення становить 65%). 1990 р. було 15,0 млн. відвідувань концертних організацій за рік, 2001 р. їх стало 4,6 млн., 2009 р. – 3,8 млн. (у порівнянні з 1990 р. зменшення становить 75%). 1990 р. було 31,8 млн. відвідувань музеїв за рік, 2000 р. їх стало 16,0 млн., а 2009 р. – 20,8 млн. (у порівнянні з 1990 р. зменшення становить 35%).

Натомість більш значущими стають аудіовізуальні засоби культури (радіо, телебачення, відео, Інтернет). Їхній бурхливий розвиток наприкінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. пов'язаний із зростанням ролі в суспільному житті комп'ютерно-інформаційних технологій. Тому не дивно, що в українських сім'ях сьогодні стало більше (у порівнянні з 90-ми роками минулого століття) кольорових телевізорів, стерео-та відеоапаратури, персональних комп'ютерів. Так, 1994 р. кольоровий телевізор мали 65% українських родин, а 2010 р. – вже більше 90% (див.табл.1). Стерео- та відеоапаратуру 1994 р. мали 10% сімей, а 2010 р. – близько 34%. У 1994 р. соціологи не фіксували в українських сім'ях наявність персональних комп'ютерів, а 2010 р. їх мали вже більше 35% родин. Зросло також домашнє користування Інтернетом, електронною поштою, факсом, мобільним зв'язком.

Таблиця 1

Динаміка оснащеності побуту культурно-дозвіллевим інвентарем, %

Культурний інвентар	Роки				
	1994	1998	2002	2006	2010
Кольоровий телевізор	64,7	69,3	73,9	89,7	92,8
Магнітофон, радіоприймач, програвач	58,4	58,5	56,4	55,6	47,2
Бібліотека (більше 100 книг)	30,7	22,5	20,2	22,2	18,4
Стерео-, відеоапаратура	9,9	15,1	19,7	28,2	33,7
Комп'ютер	-	-	4,7	18,5	34,9
Спортивне, туристичне спорядження	17,9	12,8	14,4	5,1	6,2
Мисливське, рибальське спорядження	-	-	10,3	8,9	12,3

Зрозуміло, такий стан об'єктивованого культурного капіталу соціуму не може не впливати на *інтенсивність культурно-дозвіллевих практик* населення у вільний час. Соціологічні дані свідчать, що за період 2000–2010 рр. збільшилась у середньому інтенсивність таких занять, як перегляд телепередач, перегляд фільмів по відеомагнітофону, заняття з комп'ютером, відвідування церкви, відпочинок на природі, звичайний відпочинок (нічого не роблячи).

Водночас за означений період зменшилась у середньому інтенсивність таких занять, як перебування в гостях і прийом гостей, прослуховування радіопередач, читання газет, відвідування бібліотек, читання художньої літератури, прослуховування музики, художня і прикладна творчість, заняття фізкультурою, оздоровчі прогулянки, настільні ігри, заняття з дітьми.

За період 2003–2009 рр. відбулися зрушення і в *ціннісній ментальності* соціуму. Статистично значуще знизилась суб'єктивна важливість таких соціокультурних цінностей, як «національно-культурне відродження» (за п'ятибальною шкалою від 3,94 бала в 2003 р. до 3,53 бала в 2009 р.), «підвищення освітнього рівня» (від 4,13 бала в 2003 р. до 3,69 бала в 2009 р.), «розширення культурного кругозору» (від 3,85 бала в 2003 р. до 3,57 бала в 2009 р.). Отже, в даному відношенні можна зробити висновок, що за означений період, мабуть, під впливом кризових явищ у нашому соціумі

погіршилась ціла низка параметрів перш за все інкорпорованого культурного капіталу та його проявів у культурних практиках населення.

Тепер звернемось до дисперсії культурного капіталу серед різних угруповань нашого соціуму. З урахуванням основних параметрів економічного (дохід) і культурного (освіта) капіталів можна виділити декілька статусних угруповань: *високостатусні* (керівники, адміністратори, топ-менеджери, висококваліфіковані спеціалісти), *середньостатусні* (підприємці середнього і дрібного бізнесу, службовці, кваліфіковані робітники, учні/студенти), *низькостатусні* (технічний персонал, малокваліфіковані робітники, працівники сільгоспідприємств, пенсіонери, домогосподарки, безробітні).

Таблиця 2

Культурно-дозвілєві практики угруповань різного статусу*, 2010, %

Види культурно-дозвілєвих практик	За вибіркою	Статусні групи		
		Високостатусні	Середньостатусні	Низькостатусні
<i>Домашні види культурно-дозвілєвих практик</i>				
Перегляд телепередач	86,6	91,7	85,6	86,1
Читання газет	51,9	61,7	47,9	51,3
Прослуховування радіопередач	32,7	34,0	29,1	34,4
Читання художньої літератури	21,1	32,0	23,3	17,3
Вивчення літератури за спеціальністю	7,0	19,9	10,9	1,7
Прослуховування музики	26,0	35,0	38,3	16,5
Перегляд фільмів по відеомагнітофону	10,6	19,9	15,3	6,0
Заняття з комп'ютером	20,3	36,9	33,2	8,7
<i>Домашні види спілкування та відпочинку</i>				
Відпочинок, нічого не роблячи	42,3	40,8	44,4	39,8
Перебування в гостях	45,4	50,5	53,4	39,3
Приймання гостей	45,6	48,5	48,5	43,4
Заняття з дітьми	27,7	46,1	32,1	20,8
<i>Публічні види культурно-дозвілєвих практик</i>				
Відвідування церкви	27,6	32,5	24,8	28,6
Відвідування кінотеатру	4,7	7,3	8,6	2,1
Відвідування бібліотеки	3,7	8,7	5,1	2,0
Відвідування клубів, дискотек	4,5	3,9	8,7	2,0
Відвідування спортивних видовищ	2,4	2,9	3,5	1,7
Відвідування театрів, концертів, музеїв, виставок	3,6	9,7	4,2	1,9
Екскурсійна подорож	1,4	2,4	2,7	0,6
<i>Публічні види спілкування та проведення дозвілля</i>				
Відвідування непродуктових магазинів та ринків	26,6	35,0	33,5	29,0
Відвідування ресторану, кав'ярні, пивбару	5,9	10,2	10,4	2,2
<i>Активні види культурно-дозвілєвих практик</i>				
Відпочинок на природі	12,6	16,5	18,5	7,8
Ранкова гімнастика й фізкультура	13,4	22,8	17,5	9,4
Настільні ігри (шахи, шашки, карти, доміно)	7,6	8,7	11,3	5,1
Біг, оздоровчі прогулянки	6,2	8,7	10,2	3,1
Відвідування плавального басейну, спортзалу, стадіону для занять спортом	4,3	5,8	9,3	1,1
Рибальство, мисливство	6,3	4,4	8,4	5,8
<i>Практики «серйозного» / творчого дозвілля</i>				
Прикладна творчість (рукоділля,	4,6	5,8	4,2	4,3

різьблення тощо)				
Громадська робота	3,8	9,2	3,8	2,8
Художня творчість	2,7	5,3	3,5	1,5
Раціоналізаторство, конструювання	0,8	1,0	0,4	0,9
Колекціонування, фотографування	3,4	7,3	4,7	1,8
Відвідування гуртків, курсів, студій	1,6	3,9	2,2	0,5
Участь у художній самодіяльності	1,1	0,5	1,1	1,2

*Участь в культурно-дозвіллевих практиках фіксувалася за останній тиждень перед опитуванням.

Порівняльний аналіз соціологічних даних показує, що високостатусні угруповання статистично значуще переважають середньостатусні угруповання лише по певній кількості культурних практик у вільний час (перш за все по читанню газет, журналів, художньої і спеціальної літератури). Натомість високостатусні угруповання статистично значуще переважають низькостатусні угруповання майже по 80% культурних практик (перш за все за переглядом телепередач, по заняттям з комп'ютером, відвідуванням театрів, музеїв, художніх виставок, відвідуванням бібліотек, навчанням по участю в художній самодіяльності, аматорству, громадській роботі). Це може означати, що в цілому дещо більший культурний капітал високостатусних угруповань соціуму (у порівнянні з культурним капіталом середньостатусних угруповань) не здатний підтримувати чіткі статусні границі у сфері культурного споживання. Можливо, саме під впливом масової культури і комп'ютерно-інформаційних технологій високостатусні угруповання все більше стають «всеїдними» (Р.Петерсон) у культурно-споживчому відношенні, менш заангажованими у форми висококультурної активності. А це призводить до обмеження статусної специфіки високостатусних угруповань у сфері культурного споживання, розмивання символічних границь насамперед із найближчими соціальними угрупованнями.

Натомість щодо низькостатусних угруповань зазначені границі зберігаються. Це підтверджує відповідне переважання високостатусних угруповань за більшістю культурних практик у вільний час. Тим самим вимальовується переважно *гомологічний* характер залежності між статусною стратифікацією і культурним споживанням: більший культурний капітал високостатусних угруповань (у порівнянні з низькостатусними угрупованнями) забезпечує вищу інтенсивність культурного споживання (культурних практик) і на цій основі підтримує відповідні символічні границі й статусну специфіку. Отже, в цьому випадку статусна стратифікація і культурне споживання щільно пов'язані один з одним і підтримують один одного. І це відбувається, мабуть, не тільки на підставі більших/менших можливостей у культурному споживанні, а й за рахунок різних ціннісних орієнтацій і смаків репрезентантів зазначених статусних угруповань.

Своєю чергою середньостатусні угруповання значуще переважають низькостатусні угруповання по культурних практикам у вільний час практично у кожному другому випадку. По решті культурних практик вони мають однаковий рівень. Це означає, що в даному разі спостерігається помірна гомологічна залежність між статусною стратифікацією і культурним споживанням.

Отже, в цілому порівняльний аналіз впливу культурного капіталу різних статусних угруповань сучасного українського соціуму на їхнє культурне споживання (культурні практики у вільний час) засвідчив у даному відношенні: *значний* розрив між високостатусними і низькостатусними угрупованнями; *поміркований* розрив між середньостатусними і низькостатусними угрупованнями; *незначне* розходження між високостатусними і середньостатусними угрупованнями.

Зростання в майбутньому рівня і якості життя в країні, мабуть, змінюватиме це співвідношення в першу чергу за рахунок збільшення можливостей і шансів

низькостатусних і середньостатусних угруповань і таким чином за рахунок збільшення «всеїдних» у культурному споживанні індивідів, орієнтованих перш за все на масові культурні практики. Але поки що в українському соціумі гомологічна залежність між статусною стратифікацією і культурним споживанням є помітною, вона зберігається і відтворюється.

Особливо виразно ця обставина має прояв щодо *читання художньої літератури* різних жанрів. Соціологічні дані показують, по-перше, що за період 1994–2010 рр. загальний обсяг тижневої читацької аудиторії країни суттєво скоротився (від 38% у 1994 р. до 21% у 2010 р.). Відповідно зросла частка не-читачів художньої літератури. Список найбільш популярних літературних жанрів (впродовж 2003–2009 рр.), очолюють детективи, історичні романи, романи про кохання, гумористична література. На периферії за читанням знаходяться сучасна українська проза, сучасна російська проза, українська класика, еротичні романи.

Якщо тепер перейти до читання художньої літератури різними статусними угрупованнями нашого соціуму, то соціологічні дані показують наступне. Високостатусні угруповання, як правило, переважають низькостатусні угруповання (за інтенсивністю читання художньої літератури) приблизно в два рази. Своєю чергою середньостатусні угруповання переважають низькостатусні угруповання (за інтенсивністю читання художньої літератури) у 1,3 рази. Між високостатусними і середньостатусними угрупованнями відповідний розрив складає дещо більше 1,3 рази на користь перших. Отже, за інтенсивністю читання художньої літератури виділені статусні угруповання статистично значуще диференціюються одна від одної.

Дана обставина впродовж періоду 2003–2009 рр. зберігається. Більше того, вона, мабуть, загострюється, бо серед низькостатусних і середньостатусних угруповань збільшилась частка не-читачів художньої літератури. Водночас серед високостатусних угруповань частка не-читачів практично не змінилась. У 2003 р. серед низькостатусних угруповань було 37% не-читачів художньої літератури, а 2009 р. їх стало 54%. Серед середньостатусних угруповань у 2003 р. було 27% не-читачів художньої літератури, а 2009 р. їх стало 40%. Звідси збільшення частки не-читачів у 2009 р. по обом угрупованням становить 1,5 рази. Подібної тенденції серед високостатусних угруповань не спостерігається: тут у 2003 р. і 2009р. була однакова кількість не-читачів (19%).

Інший приклад відмінностей між представниками різних статусних угруповань — це орієнтири на ті чи інші авторитети у прийнятті важливих рішень, пошуку відповідей на нагальні життєві питання. У питанні 2010 року були запропоновані різні варіанти відповідей на питання “Що більшою мірою допомагає Вам орієнтуватись у житті, розуміти хід подій, приймати правильні рішення?” (див. табл.3).

Таблиця 3

Варіативність життєвих орієнтирів серед угруповань різного статусу, 2010, %

Орієнтири	За вибіркою	Статусні групи		
		Високостатусні	Середньостатусні	Низькостатусні
Думки та досвід друзів і родичів	55,1	58,7	56,8	52,9
Особистий досвід	77,0	80,6	77,4	76,3
Приклади відомих людей	11,2	11,2	14,9	8,9
Преса, радіо, телебачення	25,4	30,1	25,3	24,4
Спілкування в Інтернеті	6,1	11,2	9,3	2,7
Наукове знання	9,3	19,9	12,2	4,9
Правове знання	9,8	21,8	12,8	5,7
Твори літератури та мистецтва	6,7	15,0	6,6	4,7
Пророкування екстрасенсів та астрологів	1,2	0,5	0,9	1,2
Долученість до релігії	10,3	13,1	8,0	10,5

Знову-таки, відмінності спостерігаються першою чергою між представниками високостатусних і низькостатусних угруповань, а також між представниками середньостатусних і низькостатусних угруповань. Є певні орієнтири, які практично не диференціюють високостатусні і середньостатусні угруповання, наприклад, звернення до інтернету у пошуках відповідей на життєво важливі питання, тоді як низькостатусні угруповання майже не використовують це джерело інформації. Разом з тим, орієнтири, які потребують значного обсягу культурного капіталу (використання наукових, правових знань, звернення до творів літератури і мистецтва) саме і є важливими аспектами для диференціації високостатусних і середньостатусних груп.

Головний висновок, який впливає з проведеного порівняльного аналізу, полягає в тому, що існуючі статусні угруповання диференціюються не тільки по економічному капіталу, а ще й по культурному капіталу. Останній у докризовий період був далеким до свого оптимального насичення, а в умовах фінансово-економічної кризи він ще більш загострюється. Ця обставина яскраво проглядається на прикладі значного розриву в культурному споживанні між високостатусними і низькостатусними угрупованнями соціуму. Зрозуміло, чим більший обсяг культурного капіталу, чим краща його якість, тим вище культурна компетентність окремої людини чи даної соціальної групи. А це своєю чергою позитивно впливає на реалістичне сприйняття навколишнього світу, грамотну оцінку ресурсів, знань, навичок, умінь (своїх і чужих), вибір ефективної стратегії життєдіяльності. Динаміка суспільного розвитку, безперечно, змінюватиме конфігурацію, обсяг, якість і дисперсію культурного капіталу в соціумі. Сьогодні в цьому важливу роль відіграють його об'єктивований і інкорпорований різновиди. Разом з економічним капіталом культурний капітал створює ресурсну основу життя людей, що визначає як їхні позиції у складній стратифікаційній системі соціуму, так і характер життєвих можливостей і шансів на майбутнє.

Список використаної літератури

1. *Бурдые П.* Формы капитала // Западная экономическая социология: Хрестоматия современной классики. – М.: РОССПЭН, 2004. – С.519–536.
2. *Голиков А.С.* Концептуализация культурного капитала в современной социологии // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наук.праць. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2008. – С.51–58.
3. *Ручка А.* Дисперсія культурного капіталу в сучасному українському соціумі: порівняльний аналіз // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін. – К.: ІС НАНУ, 2005. – С.312–321.
4. *Ручка А., Скокова Л.* Культурні зміни в сучасному українському соціумі // Фундаментальні і прикладні дослідження рекреаційно-дозвілдової сфери в контексті євроінтеграційних процесів (Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 12–13 травня 2008 р.) – Т.ІІ. – К.: ВЦ КНУКіМ, 2008. – С.316–337.
5. *Скокова Л.* Матеріальна диференціація і культурне споживання в Україні // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К.: Ін-т соціології НАНУ. – С.312–318.
6. *Українське суспільство 1992–2009.* Динаміка соціальних змін. – К.: ІС НАНУ, 2009. – 560 с.
7. *Українське суспільство 1992–2010.* Соціологічний моніторинг. – К.: ІС НАНУ, 2010. – 636 с.
8. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. *Peterson RA., Kern R.* Changing highbrow taste: from snob to omnivore // American

Sociological Review. – 1996. – V.61. – P. 900–907.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2012

A.Ruchka, Skokova L

CULTURAL CAPITAL AND ITS IMPLEMENTATION IN THE MODERN UKRAINIAN SOCIUM

The article is devoted to studying the content, functions and development of cultural capital and its influence on public life. Comparative analysis of that conducted in this paper shows that the existing status groups differentiated not only by economic capital, but also by cultural capital.

Key words: *cultural capital, status groups, differentiation, Ukrainian society mental development.*

УДК 316.28:316.723

Б.В. Слющинський

ЕТНОКУЛЬТУРА СПІЛЬНОТИ ПРИАЗОВ'Я: КУЛЬТУРНА ІНТЕГРАЦІЯ ЧИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ?

Стаття присвячена дослідженню етнокультури населення Приазов'я. Автор намагається виявити особливості у відносинах між різними етнічними утвореннями, що населяють даний регіон. Результати досліджень демонструють певний „культурний конфлікт”, який посилюється сучасними глобалізаційними процесами, а також культурною інтеграцією та мультикультуралізмом.

Ключові слова: *етнокультура, культурна інтеграція, мультикультуралізм, глобалізація, культурний конфлікт.*

Чи можна сьогодні стверджувати, що культура населення певного регіону є чимось єдиним цілим? Можливо, це історично сформована і органічно пов'язана між собою деяка етнокультура, якій властиві свої різноманітні культурні детермінанти? Адже, сьогодні на планеті важко вже знайти населення, яке б могло чітко визначити свою етнічну належність із притаманною їй культурою. Культура має дуже багато визначень, одне з яких стверджує, що культура – це ціннісні орієнтації та норми поведінки. Дійсно, одне покоління відрізняється від іншого саме цим. Але жодне визначення культури не дає повного розкриття поняття „культура”. Ще відомий американський соціолог російського походження П. Сорокін (1889–1968) писав: „У найбільш широкому смислі слова культуру можна трактувати як деяку сукупність, яка створена чи модифікована у результаті свідомої або несвідомої діяльності двох чи більше індивідів, що взаємодіють один з одним, або впливають один на одного своєю поведінкою” [1, с. 1]. Згідно з таким трактуванням культурними феноменами є все, створене людиною, добре і не дуже. Але чи можна різні культури об'єднати і сказати, що це єдність чи єдина культура? Як вказує П. Сорокін у праці „Соціальна і культурна динаміка”, у квартирах людей можуть бути предмети різних епох, картини різних авторів із різних країн, які різняться стилем, манерою написання тощо і їх буде об'єднувати лише „культурний простір”. Чи буде наявна тут культура єдиним цілим чи це просто просторовий конгломерат? (кожна з яких по-своєму цінна) і чи не лише одне сусідство є єдиним зв'язком, що об'єднує цей єдиний комплекс? Навіть, якщо це так, то чи можна назвати таку сукупність „інтегрованою культурою”? [1, с. 34].

Якщо ж ми спробуємо цю теорію суперсистем П. Сорокіна перенести у соціальну сферу, то побачимо, що сукупність людей теж не є чимось єдиним, це

представники різних культур, які намагаються „порозумітися” для колективного існування в одному соціокультурному просторі. Таке об’єднання, чи можливо інтегрування створює відповідні відносини, які формують новий тип культури. Особливо це помітно у багатонаціональних регіонах (хоча сьогодні всі регіони багатонаціональні, але відрізняються один від одного складом населення, кількістю представників кожного з етносів, та способом проживання: компактного чи дисперсного).

Отже, метою нашого дослідження буде: дослідження взаємовпливів етносів у багатонаціональному регіоні України (яким є українське Приазов’я) та наслідків такого сумісного проживання. Для вирішення поставленої мети спробуємо на проведених соціологічних дослідженнях визначити, що ж відбувається в регіоні: культурна інтеграція чи мультикультуралізм?

Як вважав П. Сорокін, культурний фактор здійснює визначальний вплив на появу, існування і структуру соціальних груп. Не погодившись з концепцією локального розвитку культур, він сформулював теорію суперсистем культури та пояснив принцип їх історичного коловороту. Кожна культура ним розглядається як цілісне утворення, об’єднане на основі певного способу інтеграції. Разом з тим, кожна культурна система самобутня, обумовлена пануючим способом пізнання дійсності, ментальністю людей, уявленнями про добро, красу та справедливість. Причинно-наслідкову інтеграцію доповнює логіко-сміслова, яка відбувається на основі головної ідеї культури. В залежності від рівня єдності системи він виділяє чотири типи культурної інтеграції: 1) просторову чи механічне сусідство (від нестійкого і випадкового поєднання двох чи більше культурних об’єктів до механічного єднання елементів у межах однієї структурної єдності); 2) асоціацію під впливом зовнішнього фактора; 3) причинну, або функціональну інтеграцію; 4) внутрішню, чи логіко-змістовну єдність [1, с. 35].

До першої (просторової) П. Сорокін відносить будь-який конгломерат культурних елементів (предметів, властивостей, цінностей, ідей тощо).

До другої (асоціації під впливом зовнішніх факторів) – об’єднання, які є більш тісними у тому випадку, коли два (або більше) елементи культури, що межують у просторі, але які не мають функціонального чи логічного зв’язку, виявляються все-таки пов’язаними один з одним завдяки тому, що кожний з них поєднаний з деяким загальним фактором, зовнішнім по відношенню до них обох (або до всіх). Сюди можна віднести будь-який регіон. Так, наприклад, у досліджуваному регіоні разом співіснують певні види занять, які властиві певному етносу, предмети, якими вони користуються, відповідні національні страви, які являють собою певні елементи культури. Всі вони не пов’язані одне з одним. Для того, щоб співати свої національні пісні, не потрібний національний одяг, чи якісь національні витвори тощо. Але всі ці елементи культури пов’язані спільним кліматом, територією, рельєфом, відповідними законами тощо. Тобто, тут присутні спільні зовнішні фактори, які так чи інакше впливають на взаємодії людей.

До третьої (причинна чи функціональна єдність) П. Сорокін відносить комбінацію елементів культури, за якої вони утворюють єдине причинне ціле. Як правило це „матеріальна” чи функціональна єдність, що додається до попередньої побічної асоціації під впливом загального зовнішнього фактора. Але чи стане це справді функціонально цілісною єдністю? Вони ж можуть бути „порозкидані” у цьому просторі. Наприклад, компактне проживання етносів. Вони об’єднані функціонально на своїй території проживання, але зовсім не об’єднані в цілому в регіоні проживання, де відбувається змішування різних елементів культури. З’єднані разом на відповідній території свого проживання, вони створюють окремі групи дотичних частин (елементів).

До четвертої групи (логіко-змістовна інтеграція культури, так звана вища форма інтеграції), П. Сорокін відносить логіку та зміст, які можуть впливати на об'єднання та логічно пояснити його зміст. Тобто, за таких умов відбувається гармонійне поєднання.

Таким чином, функціональна і логічна інтеграції забезпечують найбільш сталий зв'язок між елементами культурних систем. Функціональний взаємозв'язок елементів характеризує особливу внутрішню єдність соціокультурної системи, де кожна складова виконує певну роль у синтезі цілого. При вивченні функціональної інтеграції необхідно також звертати особливу увагу на причинно-наслідкові зв'язки між складовими системи. П. Сорокін виокремлює три основні типи культури: ідеаціональну (домінує деяка система істин, яка ґрунтується на критерії достовірності, відмінному від логічного доведення.), чуттєву (світоглядні установки укорінені в чуттєвому осягненні світу); і ідеалістичну (поєднує почуття й інтуїцію). Розуміючи умовність будь-якої типології, соціолог пояснює, що жоден тип не існував у чистому вигляді. В деяких культурах переважав перший тип, в деяких – другий, а в деяких вони були представлені майже в однаковому співвідношенні. Кожна інтегрована культура складається із багатьох культурних підсистем, серед яких: наука, філософія, право, форми соціальних, політичних і економічних організацій, мистецтво, живопис тощо. З цих причин інтегровану єдність культури він називає суперсистемою. П. Сорокін надавав перевагу ідеалістичному етапу в розвитку культури і цивілізації, оскільки він, на його думку, найбільш продуктивний, і відповідає природі сучасної людини. Разом з тим, соціолог вважає, що на зміну чуттєвому типу культури прийде ідеаціональна культура, яка вимагає зміни менталітету і віри сучасної людини [1, с. 35–55]. Можливо сьогоднішній стан і є перехідним до таких змін, які накреслив П. Сорокін, у результаті чого етнокультура спільнот у тому числі і спільноти Приазов'я набуває нового окреслення.

Як відомо, етнокультура складна, специфічна форма вияву життєдіяльності будь-якого етносу. Сьгодні ж вона досить сильно проявляється у різних регіонах світу і не рахуватися з такими проявами не можна. Адже індивід існувати тривало не у своєму соціумі не може. Індивід намагається себе ідентифікувати із собі подібними, бо він істота соціальна (П. Сорокін під „соціальним” розумів зосередження на сукупності взаємодіючих людей чи акторів і стосунків між ними) [2, с. 220]. У відомій праці „Соціальне конструювання реальності” американські соціологи П. Бергер і Т. Лукман стверджують, що „ідентичність є феномен, який виникає з діалектичного взаємозв'язку індивіда і суспільства [3, с. 281]. Але щоб ідентифікувати себе із собі подібними не можна полишати осторонь культуру, адже саме вона є тим зв'язковим елементом, який сприяє (чи ні) об'єднанню людей у певний конгломерат. Відносно українського етносу, то на думку вітчизняного вченого В. Лісового, це регулятивні структури (архетипи і стереотипи), витворені найдавнішими міфами, у яких закодовані особливості світосприймання і світорозуміння українського народу, не є незмінними. Вони зазнають зворотного впливу тих інновацій та засвоєнь, які були здійснені на їх основі, унаслідок чого відбувається своєрідне делегування регулятивних функцій від найдавніших структур до нових. Але, як показує історія, у житті людей відбувається постійне змішування різних етносів (культур), що прищеплює до відповідної культури ще багато інших етнічних ознак. Так, наприклад, у Приазов'ї, яке ми досліджуємо, вже від самого початку його заселення склад населення був дуже різнобарвним. Спочатку це були козаки Запорізької Січі, до складу яких входили не тільки українці, але й росіяни та поляки, а потім ці землі досить активно заселялися різними етносами, яким доводилося „домовлятися” для мирного співіснування. Це яскраво видно у різні періоди розвитку регіону (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Національний склад населення Маріупольського повіту
 за даними 1897 року**

№ п/п	Етнонаціональні групи	Кількість	%
1	Українці	117206	46,10
2	Греки	48290	19,00
3	Росіяни	35691	14,05
4	Німці	19104	7,52
5	Татари	15462	6,08
6	Євреї	10291	4,05
7	Турки	5320	2,09
8	Білоруси	1697	0,67
9	Поляки	528	0,20
10	Молдовани	95	0,04
29	Інші	362	0,14
Всього		254056	100

Як бачимо, склад населення досить різноманітний, що, звичайно, впливає на етнокультуру Приазов'я.

Етнокультура як феномен етнічного буття українців посідає в системі їх взаємовідносин визначальне місце, адже концентрує в своїй діяльності різноманітний спектр прояву етнічних ознак, інтегрує, зберігає, відтворює і, певним чином, трансформує набутки різних сфер діяльності (духовної, господарської тощо) конкретного народу, які накопичуються протягом історичного часу певною спільнотою. Але, якщо представникам різних культур доводиться співіснувати разом, то відбувається змішування культур, створюється „третя” культура, яка відображає деякі ознаки інших етносів, тобто відбувається етноінтеграція, у результаті чого побут, культура харчування (приготування страв) тощо зберігаються краще аніж мова, особливо у старшого покоління. У результаті довгого перебування не у своєму етносі мова спотворюється, з'являється „суржик”.

Етнокультура краще зберігається за умов компактного проживання, але молодь швидко інтегрується і створює свою субкультуру, яка вже дещо видозмінена. Тобто, тут етнокультура, яка повинна зберігати не тільки почуття кровної, а й духовної спорідненості, сягаючи найістотніших глибин міфологічної, естетичної та моральної етнічної чуттєвості, також зазнає різних етнічних впливів, що призводить до її деякої розмитості, які впливають на етнічну свідомість. Таким чином, хоч етнічна свідомість і формується під впливом чинників етнічної культури, способу життя етнічної спільності, кожна культура має свій витвір етнокультури, своє уявлення про неї. Все це, на думку українського соціолога М. О. Шульги, формує „етнічну компетентність”. „Етнічна компетентність” дає змогу її представникові орієнтуватися у світі, будувати свою поведінку відповідно до своєї культури й одночасно відчувати її межі, закінчення і початок світу іншої культури.

В етнокультуру, на наш погляд, входять такі складові, які інтегруються між собою. Насамперед перша група чинників утворює матеріальну сферу культури (народна архітектура, вбрання, різні види творчої діяльності (ужиткові) тощо), друга група чинників пов'язана зі сферою духовної діяльності народу (мова, усна народна творчість у різних гранях прояву, народне мистецтво тощо), третя група чинників пов'язана з феноменом найскладнішим і остаточно невизначеним: менталітет або етнопсихологічні риси етносу. Тобто, етнокультура виконує комунікативну, пізнавальну, знаково-символічну, опредметнюючу (знаками є всі зразки матеріальної і духовної культури), відтворювальну (забезпечення фізичного існування етносу через

відносини між природою і людиною) функції. Культура існує не поза людьми, а в людях, у їх здатності до розуміння і сприйняття оточуючого світу, у тому числі своєї етнокультури, бо кожна з етнічних культур має свої особливості в структурах сприйняття і розуміння простору, часу, кольору, звуку тощо.

Стабілізуючою етнос і його культуру основою є система традицій, свого роду колективна пам'ять, що акумулює між поколіннями етнокультурну інформацію. Не випадково, німецький філософ Й. Г. Гердер (1744–1803) спробував виявити зв'язок між традиційним надбанням культури й умовами людського буття, які втілюються у мові, звичаях, мистецтві тощо. При цьому традиція регулює не лише рівень інформації, необхідний для відтворення етносу, а й ступінь розвитку людини, його належності до певної групи, етносу [4, с. 278]. Тобто, тут стають наявними етнотрадиції, які так чи інакше етнічні спільноти намагаються зберегти і передати новим поколінням.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговують думки Гердера про різноманітність і рівноправність культур, про цінність й значимість кожної з них, про можливість та потребу їх мирного співіснування. Він був одним із перших, хто поставив питання про культурне самовизначення народів, хто побачив негативні наслідки руйнування чи нівелювання культурних відмінностей, поширення універсалістських і космополітичних ідей, особливо в їх спотвореному та гіпертрофованому вигляді.

Спробуємо розглянути цю тезу на прикладі населення українського Приазов'я, а саме, визначити взаємозв'язок між відчуттям населенням українського Приазов'я наявності національних кордонів та національної безпеки (див. табл. 2).

Отже, дане соціологічне дослідження, показує, що такий взаємозв'язок існує. Досить велика частка населення вважає, що існують національні кордони.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз наявності кордонів між національностями через національну багатоманітність та думкою населення Приазов'я щодо наявності національної безпеки

№ п/п	Національність	Національних кордонів не існує (у %)	Є національна безпека (у %)	Різниця у показниках (у %)
1	Німці	80,4	55,5	+ 24,9
2	Греки	58,6	47,3	+ 11,3
3	Росіяни	55,8	53,2	+ 2,6
4	Євреї	53,1	40,6	+ 12,5
5	Українці	36,3	38,7	- 2,4
Σ середня		56,8	47,1	+ 9,7

Чим вони викликані? На нашу думку, перш за все, тривалим замовчуванням існування різноманітних етнонаціональних утворень та історії їхнього виникнення, заборонаю збереження і розвитку культури (у першу чергу мовленнєвої), не однаковим ставленням до національностей, що проживали на теренах колишнього СРСР. Саме тому вже в кінці існування радянської влади, почали зароджуватися етнонаціональні утворення. Тобто, етнонаціональні спільноти об'єднувалися для відчуття своєї ідентичності.

На думку українського соціолога А. О. Ручки „... ідентичність є не просто соціальним феноменом чи соціальним продуктом, а більш складнішим соціокультурним утворенням, в якому наявні, взаємодіють і розрізняються його особистісні, культурні та соціальні компоненти” [5, с. 11]. Тобто, люди об'єднуються для збереження своєї етнокультури. Але такі об'єднання мають чітко виражені межі (місце і час) спілкування, а потім – знову міжетнічні контакти, спілкування, адаптація, асиміляція, акультурація та декультурація. Чи за таких умов відбуваються інтеграційні процеси, чи якісь інші? Адже збільшення кількості дитячих садочків з рідною мовою

виховання (українською), відкриття українських шкіл чи класів, факультетів, спеціальностей тощо не додало розмаїття мов на вулицях міста. Тут проявляється деяка „примусовість”. Під час „обов’язкового” часу людина спілкується українською, чи скажімо, грецькою, а на перервах – лише російською, чого не скажеш про росіян, чи представників кавказьких етносів. Це небажання, звичка, чи менталітет, політика держави і вимушена адаптація? Можливо це прояви того, про що пише Гердер?

Якщо заглянути знову ж таки в історію заселення Приазов’я, то як стверджує секретар Маріупольської земської управи стосовно грецької мови І. Александрович у книзі „Короткий огляд Маріупольського повіту” (1897 р.), „Въ настоящее время, какъ тотъ, такъ и другой языкъ употребительны только въ массе сельскаго населенія, и то въ местностях, более удаленныхъ отъ Маріуполя. Въ самому же городе и вообще у более интеллигентной части населенія родныя наречія заменены русскимъ языкомъ и служатъ тепер только подспорьемъ, вособенности при торговыхъ оборотах, при которыхъ люди никогда не брезгают известнымъ афоризмом Тайлера: речь дана для того, чтобы удобнее скрывать мысли. Съ русскою речью сроднила грековъ школа, вособенности со времени упраздненія греческаго суда и поступленія ихъ въ веденіе общихъ учреждений...” [6, с. 55]. Як бачимо, грецька самобутня культура, особливо її мова і за цих обставин зазнала утисків з боку владних структур. Відбувався процес декультурації. Подібного зазнавали й мови інших переселенців. Тобто відбувалася національна інтеграція, злиття культур. Таке „злиття” багатьох національних культур в даному регіоні налічується десятиліттями, тому й не дивно, що навіть вивчивши мову своєї національності, люди розмовляють мовою „прийнятою” в регіоні. Це підтвердили і результати соціологічного опитування, проведеного у м. Маріуполі у 2010 р. (n = 1300), які показують наскільки представники різних етнонаціональних груп використовують свою рідну мову на вулиці та на роботі: основна частина населення регіону, незалежно від національної належності та вікової категорії, спілкується мовою, прийнятою тут (російською). Найбільшу частку складають меншини, яких їх рідною мовою не зрозуміють: євреї – 92,1%; німці – 81,9%; греки – 72,1%. Частка українців складає 64,2%. Звичайно, російське населення розмовляє російською мовою (93,5%), лише невеличка частка припадає на тих, хто володіє українською мовою. Дехто із населення на вулиці та на роботі розмовляє залежно від обставин, а саме: українці – 24,6%; німці – 17,2%; греки – 12,1%; євреї – 7,8% і росіяни – 6,9%. Тих, хто намагається розмовляти своєю рідною мовою досить мало. Серед греків їх 19,6%, серед українців – 10,62%. Щодо німців та євреїв, то тут це питання взагалі не стоїть. Отже, вплив домінуючої культурної групи на культуру інших національностей та етносів досить великий. Як бачимо тут злиття не відбулося, а вплив домінуючої культури, який призводить до асиміляції національних культур.

Стосовно мультикультуралізму. Мультикультуралізм (як трактують це явище чисельні словники) – явище суспільного життя, яке полягає у співіснуванні у рамках одного суспільства багатьох культур. З точки зору мультикультуралізму крайністю і відхиленням від норми є намагання утвердити у суспільному житті одну єдину „загальноприйнятую” культуру, що часто буває у суспільствах тоталітарного типу. То, чи не це характеризує етнокультуру Приазов’я?

Саме сьогодні на передній план гуманітаріями виноситься проблема мультикультуралізму. На їхню думку сьогодні все більш нагально постає питання подальшого влаштування людської спільноти в межах західної цивілізації та в умовах все більш зростаючої глобалізації. Складні взаємини різних людських громад, ускладненість генетичного, історико-культурного походження укорінення, кожної окремої особистості у світі, в якому фактично можна здолати будь-який простір за мінімальний проміжок часу, в такому світі питання демократичної організації суспільного буття стає першорядним. Існують різні, подекуди діаметрально-протилежні

точки зору на роль і перспективи мультикультуралізму. Для одних мультикультуралізм – це необхідна умова мирного міжкультурного співіснування. На думку других, надмірне захоплення ідеями мультикультуралізму може призвести до втрати культурної самобутності. Треті, які налаштовані найбільш критично, характеризують мультикультуралізм як „новий тип модернізованого расизму”.

Сьогодні можна трактувати мультикультуралізм як політичну ідеологію, що має на меті обґрунтування, збереження та вивчення соціокультурної негомогенності суспільств. За матеріалами інтернетівської енциклопедії factmonster.com: „Мультикультуралізм або ж культурний плюралізм – термін, що характеризує співіснування в межах однієї території багатьох культур з тим, що жодна з них не є панівною”.

Численні дослідження з питань мультикультуралізму свідчать про те, що зміст і позитивний результат багатограних міжкультурних контактів залежать від вміння їх учасників розуміти одне одного і досягати порозуміння. Та все ж, у ХХІ сторіччі ми стаємо свідками того, що колізія культур проявляється деструктивно у соціально-психологічній, економічній та політичній сферах нашого буття. Ці процеси створили новий феномен – феномен „культурного конфлікту”. Культурний конфлікт – це постійний пошук „себе” („своїх”) серед „інших” („чужих”), це необхідність інтеграції, але небажання втрати своєї етнічності. Зміст цього феномену полягає у конфлікті старих і нових культурних норм і орієнтацій; старих, що притаманні індивіду як представникові суспільства, де він існував, та нових, які характеризують суспільство, в яке він потрапив. Це конфлікт двох культур на рівні індивідуальної свідомості. „Культурний конфлікт” виникає, коли знайомі психологічні фактори, що допомагали людині функціонувати у суспільстві, зникають, а на їхньому місці з’являються невідомі та незрозумілі, що прийшли з інокультурного середовища. Цей термін у зв’язку з такими процесами як глобалізація, модернізація, глокалізація виходить за звичні межі. „Культурний конфлікт” тепер визначає не лише свідомість людини, а ним знаменуються усі культурні процеси як такі. На нього накладаються і проблеми „батьки – діти”, чи „старше покоління” – „молоде покоління”. Звідси і формування відносин у спільноті Приазов’я, формування специфічної для регіону етнокультури, „приазовського типу” суспільного етосу.

Як бачимо, процес формування етнокультури населення даного регіону охоплює тисячоліття й включає різні за змістом та тривалістю етапи: від появи тут першої людини та виникнення перших поселень до сучасного індустріального регіону металургії, важкого машинобудування та мореплавання. За всіх, перерахованих періодів, етноси Приазов’я намагалися зберегти свою національну культуру і сьогодні вони прагнуть знайти свою національну ідентичність, але, відбуваються деякі незворотні процеси. Дуже вдало про такі процеси висловився німецький філософ Ю. Габермас у збірці „У пошуках національної ідентичності” [7, с. 113]. Розглядаючи феномен національної ідентичності на матеріалі німецької історії другої половини ХХ ст. він дійшов висновку, що національна ідентичність у сучасних суспільствах більше не базується виключно на етнічності, а будується на фундаменті громадянськості. „Національна ідентичність, яка не спирається в першу чергу на республіканську, конституційно-патріотичну самосвідомість, приходить у зіткнення з універсалістськими правилами співжиття рівноправно співіснуючих життєвих форм...”. Саме тому, напр., німці та євреї досить активно повертаються на свою історичну батьківщину. Тим, хто залишається приходить пристосовуватися до умов життя, тобто піддаватися нестримним процесам асиміляції та гібридизації.

Таким чином, проведене дослідження показує, що у даному регіоні наявні процеси інтеграції та мультикультуралізму. Саме внаслідок цих та деяких інших етнічних процесів склалась дивовижна мозаїка не тільки сучасного українського

Приазов'я, але й багатонаціонального і поліетнічного світу. У сучасних правових, демократичних відкритих суспільствах етнічні процеси мають природний характер, відбуваються еволюційним шляхом. Сьогодні західні держави відмовились від штучного гальмування або прискорення етнічних процесів і, перш за все, насильницької асиміляції. У посттоталітарних суспільствах етнічні процеси, стримувані чи спотворені раніше офіційною політикою, розвиваються досить бурхливо і набирають природного характеру. Відбуваються об'єктивні, закономірні процеси етнічної диференціації та дезінтеграції, на зміну яким мають прийти процеси етнічної інтеграції, мультикультуралізму, котрі сприятимуть народженню нових етнонаціональних відносин у суспільстві.

Список використаної літератури

1. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / П. А. Сорокин; пер. с англ., вст. Статья и комментарии В. В. Сапова. – М. : Астерль, 2006. – 1176 с.
2. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : „Academia – Центр”, „Медиум”, 1995. – 323 с.
4. Гердер И. Г. Избранные сочинения / И. Г. Гердер. – М., Л. : Художественная литература, 1959. – 323 с.
5. Ручка А. Орієнтири концептуалізації ідентичності / А. Ручка // Соціокультурні ідентичності та практики / під ред. А. Ручки. – К. : Інститут соціології НАН України, 2002. – С. 10 – 98.
6. Александрович И. Э. Краткий обзор Мариупольского уезда / И. Э. Александрович. – 2-е изд. (репринтное). – Мариуполь : Типо-Литография А. А. Франтова, 1897. – 116 с.
7. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности: Философские и политические статьи / Ю. Хабермас. – Донецк : Донбасс, 1999. – 123 с.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2012

B. V. Sliushchinskiy

ETHNIC CULTURAL PRIAZOVYA COMMUNITY: INTEGRATION OR CULTURAL OR MULTICULTURALISM?

The article deals with ethnic culture of the population of Priazov. The author tries to reveal the peculiarities in the relationship between the various ethnic entities that inhabit the region. The research results show a certain "cultural conflict", which is enhanced with modern globalization processes, as well as cultural integration and multiculturalism.

Key words: *Ethnic culture, cultural integration, multiculturalism, globalization, cultural conflict.*

УДК 316.422.42

М.В. Туленков

ПРИНЦИПОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СОЦІАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ

У статті з позицій соціологічного підходу обґрунтовуються принципові засади організаційної взаємодії суб'єктів і об'єктів соціального управління транзитного суспільства.

Ключові слова: *принципи організаційної взаємодії в соціальному управлінні, суб'єкт соціального управління, об'єкт соціального управління, механізми взаємодії*

суб'єктів і об'єктів соціального управління.

Ефективна організаційна взаємодія в соціальному управлінні транзитного суспільства має базуватися, як свідчить аналіз, на основі відповідних принципів (тобто певних ключових правил або положень), які спрямовують спільну діяльність керуючих суб'єктів і керованих об'єктів на реалізацію визначеної мети суспільного розвитку [1, с. 321]. Серед них важливе значення надається *принципу виділення (або формування) суб'єкта соціального управління*, виконання вимог якого забезпечує структурну впорядкованість організаційної взаємодії в системі соціального управління, по-перше, з погляду характеру залежності стану керуючого суб'єкта від стану керованого об'єкта, а по-друге, з точки зору відповідності їхньої діяльності загальному та особливих інтересам. Такий стан виникає там і тоді, де і коли суб'єкт соціального управління формується таким чином, що не тільки перебирає на себе всю повноту інтересів об'єкта соціального управління, але й намагається створити відповідні умови для їх реалізації з боку останнього.

Аналіз також свідчить, що для цього об'єкт соціального управління має володіти можливістю делегувати носіїв своїх інтересів до складу керуючого суб'єкта, тобто останній має формуватися за рахунок представників “знизу”. Такий спосіб формування суб'єкта управління створює його подвійну залежність від об'єкта управління. Зокрема, від інтересів останнього взагалі залежить здатність людей виконувати роль керуючого суб'єкта, оскільки перебравши на себе цю роль вони мають повніше відображати особливі інтереси об'єкта управління. За рахунок цього фактично й досягається відповідність інтересів суб'єкта управління інтересам об'єкта управління, що вказує на раціональну й доцільну впорядкованість організаційної взаємодії між ними, яка спрямована на досягнення спільної мети [2, с. 83].

Однак відповідність суб'єкта управління рівню різноманітності інтересів об'єкта управління не може бути досягнута шляхом одноразового акту виділення цього суб'єкта. Це, на наш погляд, пояснюється принаймні двома причинами. Перша з них полягає в тому, що встановлення залежності керуючого суб'єкта від керованого об'єкта можливе лише в тому разі, коли останній здатний змінювати стан суб'єкта управління або, інакше кажучи, змінювати в ньому склад представників (носіїв) своїх особливих інтересів. Друга причина пов'язана з процесом зміни стану самого об'єкта управління, який є результатом суспільних перетворень, а також зміною соціального становища людей, структури їхніх ціннісних орієнтацій, складу соціальних утворень тощо. Ці суспільні зміни, як показує аналіз, ведуть не тільки до перетворення структури особливих інтересів індивідів і соціальних груп як об'єкта управління, але й до відповідного перетворення й самого суб'єкта управління, що вимагає запровадження ще одного принципу організаційної взаємодії в соціальному управлінні транзитного суспільства – *принципу циклічності*.

Цей принцип виражає потребу періодичного виділення із складу об'єкта соціального управління все нових носіїв інтересів останнього та делегування їх до складу керуючого суб'єкта. У процесі такого виділення стан останнього приводиться у відповідність до тих суспільних змін, що відбулися в стані об'єкта соціального управління, тобто за рахунок запровадження цього принципу й відбувається відновлення цієї відповідності. Водночас тривалість циклу виділення нового суб'єкта соціального управління має, на наш погляд, відповідати певним критеріям. *Перший критерій* впливає з функціональної природи самого суб'єкта управління – відображати загальні інтереси об'єкта управління, і чим масштабнішим є останній за чисельністю, тим більшим має бути необхідне узагальнення його особливих інтересів для формування загального інтересу суспільного розвитку. Наприклад, українське суспільство як сукупний об'єкт соціального управління має певну ієрархічну

структуру, компонентами якої є об'єкти управління різного масштабу – село (селище), район, місто, область, автономна республіка тощо. На рівні району цей інтерес (який має бути відображений в діяльності суб'єкта управління) є найбільш “індивідуалізованим”, оскільки він більшою мірою (ніж на рівні регіону і тим більше всієї країни) охоплює приватні сторони й умови життєдіяльності індивідів і соціальних груп. Тобто особливі інтереси об'єкта управління та їхня структура, що зумовлюють різні сторони й умови життєдіяльності людей на даному рівні, схильні до швидших змін, тобто вони є більш рухомими ніж на рівні регіону чи країни в цілому.

Отже, чим більшим за чисельністю людей є об'єкт соціального управління, тим менш “індивідуалізованим” і більш узагальненим є його інтерес, який має відображати суб'єкт управління, оскільки він охоплює своєю діяльністю більш загальні сторони і умови життєдіяльності людей. Звідси випливає, що тривалість циклу виділення суб'єкта управління залежить від масштабу об'єкта управління, що суттєво впливає на ефективність їхньої організаційної взаємодії в системі соціального управління. Але на тривалість цього циклу впливає не тільки масштаб об'єкта управління, а й різноманітність соціальних груп (національних, територіальних, професійних тощо), які входять до його складу. Це зумовлене тим, що кожна специфічна соціальна група має свої особливі інтереси, різноманітність яких має “індивідуалізуватися” в загальному інтересі, що й потребує більш швидшої зміни останнього. Тому для рівних за масштабом об'єктів управління, але відмінних за різноманітністю соціальних груп, цикл виділення нового суб'єкта управління в загальному випадку має бути коротшим за часовим виміром.

Другий критерій – залежності керуючого суб'єкта від керованого соціального об'єкта – встановлює верхню межу тривалості циклу виділення суб'єкта управління. Чим довшим є цикл виділення суб'єкта управління, тим менша залежність останнього від об'єкта управління. У граничному випадку, коли суб'єкт управління виділяється “навічно”, його залежність від об'єкта управління наближається до нуля. У цьому випадку суб'єкт управління перетворюється на закриту систему і неминуче піддається “руйнуванню”. Унаслідок цього він стає нездатним відображати інтереси об'єкта управління не тільки через розбалансування за рівнем різноманітності інтересів, а й через суб'єктивні причини: превалювання індивідуальних і групових інтересів людей, що входять до складу суб'єкта управління. І навпаки, чим коротшим є цикл виділення нового суб'єкта управління, тим більшою є його залежність від об'єкта управління, яка набуває характеру прямого, жорсткого зв'язку. У цьому випадку різко падає здатність керуючого суб'єкта до відтворення продуктивної взаємодії з об'єктом управління. Отже, особливості формування й реалізації загального інтересу ставлять, таким чином, допустиму межу мінімальній тривалості циклу виділення суб'єкта управління [2, с. 83–86].

Слід також підкреслити, що кожний цикл виділення суб'єкта управління означає насамперед зміну структури особливих інтересів їхніх носіїв (представників), а також перебудову структури їхніх взаємодій з об'єктом управління. Це говорить про те, що загальний інтерес, який набуває нового змісту та втілення в меті суспільного розвитку вимагає від суб'єкта управління формування іншої системи керуючих впливів і відповідно – іншого результату, тобто нового стану об'єкта управління. Мінімальна тривалість циклу виділення нового суб'єкта управління таким чином має забезпечувати можливість успішного проходження й завершення таких процесів, як виникнення усвідомленої, сталої взаємодії особливих інтересів у системі соціального управління, що знаходить своє втілення в новому стані об'єкта управління. Досягнення такої відповідності інтересів суб'єкта управління інтересам об'єкта управління, як показує аналіз, забезпечується за допомогою реалізації ще одного *принципу* – *принципу функціонального визначення керуючого суб'єкта*, зміст якого впливає не тільки з

розуміння, але й з якісного виконання останнім своїх організаційно-управлінських функцій. Ці функції є ніщо інше як ті багатозначні ролі, що виконують індивіди й групи людей, які входять до складу суб'єкта (органа) управління в процесі формування загального інтересу суспільного розвитку. Отже, функціональне визначення суб'єкта управління – це насамперед наділення його певною соціальною роллю для реалізації інтересів і потреб індивідів і соціальних груп, як об'єкта управління.

Таким чином, для досягнення відповідності інтересів суб'єкта управління інтересам об'єкта управління перший має бути наділений тими організаційно-управлінськими функціями, які за своїм змістом відповідають сутнісній специфіці інтересів другого, тобто об'єкта управління. Наприклад, соціально-економічні (виробничі) соціальні утворення, що виробляють товари й послуги, необхідні для життєдіяльності людей – забезпечують інструментальну інтеграцію суспільства. Їхній особливий інтерес – перш за все економічний, оскільки його реалізація забезпечує потребу існування людей. Тому суб'єкти управління соціально-економічними утвореннями мають бути наділені відповідними повноваженнями для виконання соціально-економічних функцій. Інший приклад: соціально-територіальні утворення, що здійснюють регуляцію, координацію і контроль за ресурсами, поведінкою і діяльністю людей в межах певних соціально-територіальних спільнот, тобто забезпечують системну інтеграцію та відтворення суспільства як цілісності. Визначальний інтерес таких соціальних утворень має системну й соціальну в широкому сенсі природу, тому суб'єкти управління ними мають бути наділені соціально-політичними функціями, тобто певними владними повноваженнями для узгодження соціального становища людей та регуляції відносин між ними з погляду реалізації їхніх суперечливих інтересів.

При цьому слід підкреслити, що невідповідність функцій суб'єкта управління сутнісній специфіці інтересів об'єкта управління призводить не тільки до розбалансування організаційної взаємодії між ними, але й до зниження рівня функціонування суспільної системи в цілому. Так, якщо економічний суб'єкт управління наділяється політичними функціями, тобто здатністю визначати політичні рішення, то особливі економічні інтереси (які є первинними для нього) “підпорядковують” собі ці рішення, спотворюючи їх і, тим самим, спричиняють руйнуванню організаційних зв'язків між суб'єктом і об'єктом управління. Таке, зокрема, відбувалося в колишній Югославії, коли суб'єкти управління промислових підприємств були наділені певними політичними функціями. І навпаки, наділення політичного суб'єкта управління прямими економічними функціями ставить процес реалізації економічних інтересів індивідів і соціальних груп (як об'єктів управління) у залежність від політичних інтересів, що робить тим самим економіку “заручницею” політики.

Необхідний характер відповідності інтересів керуючого суб'єкта інтересам керованого об'єкта зумовлює й вимоги до змісту діяльності першого з погляду соціальної сумісності його взаємодії з другим, оскільки кожен об'єкт управління є для суб'єкта управління об'єктом його особливих інтересів. Якщо мета розвитку одного об'єкта управління суперечить меті розвитку іншого об'єкта управління, а вирішення цієї суперечності здійснюється одним керуючим суб'єктом, то він, як правило, обирає ту з двох цілей, реалізація котрої максимально забезпечує здійснення насамперед його особливого інтересу. Такі суперечливі об'єкти, на наш погляд, мають скеровуватися різними суб'єктами управління. При цьому особливий інтерес одного керуючого суб'єкта буде зосереджений, наприклад, на виробництві продукції, а іншого – на відновленні та розширенні засобів виробництва тощо. Унаслідок цього суперечності між об'єктами управління усуваються, а стан суб'єкта управління починає відповідати вимогам принципу *об'єктної функціональної несуперечності організаційної взаємодії в*

соціальному управлінні [2, с. 88–89].

Водночас аналіз показує, що для досягнення загальної мети суспільного розвитку важливе значення мають також форми й методи керуючого впливу суб'єкта на об'єкт управління, який є ключовим засобом ефективності організаційної взаємодії в соціальному управлінні. Під формою керуючого впливу суб'єкта на об'єкт управління (і в зворотному напрямі) розуміється насамперед організація відносин і зв'язків між окремими елементами системи соціального управління, а під методом керуючого впливу – сукупність способів, прийомів, операцій і процедур досягнення спільної мети суспільного розвитку. Отже, керуючий вплив як чинник взаємодії суб'єкта і об'єкта управління має при цьому бути цілком адекватним структурі зв'язків між ними, тобто цей вплив має бути підпорядкований вимогам ще одного важливого принципу – принципу *цілісності керуючого впливу суб'єкта на об'єкт соціального управління*. Цей принцип забезпечує насамперед здатність суб'єкта управління до реалізації загальної мети (інтересу) суспільного розвитку шляхом організації та розвитку двох типів організаційних взаємодій між учасниками спільної діяльності, тобто взаємодій видів діяльності і взаємодій особливих інтересів.

Організація пешого типу – діяльнісної взаємодії передбачає обмін окремими взаємозумовленими видами соціальної діяльності між людьми для отримання необхідного цільового результату. У цій діяльнісній взаємодії фактично представлена загальна потреба індивідів і соціальних груп (наприклад, у певних товарах, продуктах), яка може бути реалізована тільки в рамках усїєї суспільної системи. По суті, цільовий результат є змістовним втіленням принципу цілісності даної системи, який виявляється через рівень реалізації загальної мети чи рівень досягнутого бажаного стану розвитку суспільної системи.

А оскільки в цілому цільовий результат залежить і від стану діяльнісних взаємодій між різними індивідами і соціальними групами (що виступають у якості суб'єкта і об'єкта управління), то цілісність керуючого впливу визначається таким чином здатністю суб'єкта управління відтворювати і розвивати діяльнісну взаємодію між людьми в рамках суспільної системи як об'єкта управління. Тобто керуючий вплив суб'єкта на об'єкт управління, який перестає бути цілісним веде не тільки до руйнування діяльнісних зв'язків між ними, але й стає нездатним забезпечити їхню односпрямованість на реалізацію загальної мети суспільного розвитку.

Натомість аналіз свідчить, що існує й ряд інших взаємопов'язаних *принципів формування цілісного керуючого впливу суб'єкта на об'єкт управління*. Це, насамперед, *принципи системності та комплексності керуючого впливу*. При цьому комплексність є особливою стороною системності, яка розкриває багатоаспектність організаційної взаємодії індивідів і соціальних груп як суб'єктів і об'єктів соціального управління. Однак вимоги принципів системності й комплексності розглядаються більшістю дослідників, як правило, у діяльнісному аспекті, не беручи до уваги такий важливий аспект як особливий інтерес учасників спільної діяльності [3; 13]. Але без урахування останнього неможливо, на наш погляд, забезпечити реалізацію цих принципів в організаційно-управлінській практиці, оскільки розвиток діяльнісних взаємодій відображає лише зовнішню, тобто предметну сторону системоутворюючих зв'язків у суспільній системі. Адже по суті їхня діяльність є відображенням їхніх інтересів – особливих і загальних, тому що в основі обміну діяльністю лежить обмін насамперед особливими інтересами. Тож цілісність керуючого впливу й передбачає розвиток такого діяльнісного обміну, тобто такої взаємної зацікавленості учасників спільної діяльності один в одному, яка досягається через реалізацію цільового результату, а загального інтересу.

При цьому аналіз показує, що порушення взаємодії особливих інтересів учасників спільної діяльності може відбуватися з ряду причин. По-перше, якщо

неадекватним є їхнє становище відносно загального результату (інтересу) з погляду їхніх особливих інтересів. Наприклад, коли особливі інтереси одного учасника взаємодії реалізуються недостатньо або зовсім не реалізуються через досягнення загального результату (інтересу). У цьому випадку сам результат, а отже і другий учасник взаємодії, перестають бути об'єктами особливого інтересу першого учасника. По-друге, якщо соціальне становище учасників спільної діяльності стосовно один одного ускладнює реалізацію їхніх особливих інтересів. Це відбувається тоді, коли діяльність одного учасника не впливає відповідним чином на загальний результат. У цьому випадку через нерівнозначність обміну діяльністю між цими учасниками ускладнюється досягнення загального результату (інтересу) і задоволення їхніх особливих інтересів. Усе це веде до руйнування соціальної основи відтворення й розвитку цілісності суспільної системи – взаємодії особливих інтересів людей як суб'єктів і об'єктів соціального управління. При цьому вимоги *принципів системності й комплексності* є відображенням різноманітних інтересів індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому. Тому що реалізація одних особливих інтересів (скажімо, економічних) неможлива без реалізації інших (наприклад, політичних інтересів індивідів і соціальних груп). Так, неможливо домогтися певного рівня розвитку підприємницької діяльності на основі реалізації лише особливих економічних інтересів суб'єктів господарювання, не забезпечивши при цьому їм належного становища в суспільстві для впливу на прийняття важливих для них політичних рішень, оскільки в змісті цих рішень є особливий економічний інтерес цих суб'єктів. Отже, цілісність керуючого впливу суб'єкта на об'єкт управління, що спрямована на організацію діяльнісних взаємодій і взаємодій особливих інтересів досягається тільки в разі його певної структурованості. Тому залежно від того чи іншого рівня структурованості керуючого впливу суб'єкта на об'єкт управління виникає той чи інший стан цілісності даного впливу.

Аналіз свідчить, що структура керуючого впливу суб'єкта на об'єкт управління може бути за характером “монолітною”, а за своїм змістом та інтенсивністю рівнозначною інтересам індивідів і соціальних груп. Тобто цей вплив за своєю структурою повинен мати у своєму арсеналі такі специфічні елементи, що найкращим чином відповідають особливостям індивідів і соціальних груп, що входять до складу об'єкта управління. Структура керуючого впливу визначається також різноманітністю видів діяльності керуючих суб'єктів, відмінностями їхнього соціального становища, особливими інтересами, потребами тощо. Усі ці змінні елементи, що входять до змісту керуючого впливу мають бути також специфічними для кожного суб'єкта управління стосовно специфіки об'єкта управління і водночас взаємопов'язаними між собою з погляду розвитку діяльнісних взаємодій і взаємодій особливих інтересів. У цьому фактично й полягає суть ще одного принципу – *принципу адресності керуючого впливу* суб'єкта на об'єкт управління.

При цьому аналіз свідчить, що неможливо забезпечити структурну цілісність керуючого впливу суб'єкта управління, якщо він однаковим чином змінює становище різних індивідів і соціальних груп, як об'єкта управління. Наприклад, два учасника спільної діяльності, які є схожими в одному плані (наприклад, за професійним статусом), можуть істотно відрізнятись з іншого погляду (наприклад, за віком, статтю або сімейним станом), що зумовлює відмінність результату неструктурованого керуючого впливу для їхніх особливих інтересів. Отже, на основі *принципу адресності* керуючого впливу суб'єкта на об'єкт управління встановлюється змістовна відповідність окремих елементів даного впливу тим компонентам структури об'єкта управління, на які в даному випадку спрямований цей вплив. Це вказує на те, що кожен структурний елемент керуючого впливу суб'єкта управління повинен мати свою спрямованість або свою адресу, тобто співвідноситися з особливостями соціального

становища певних індивідів і соціальних груп як об'єкта соціального управління.

Однак взаємозв'язки окремих структурних елементів керуючого впливу суб'єкта на об'єкт управління, на наш погляд, повинні відповідати вимогам ще одного принципу – *принципу проблемної орієнтації організаційної взаємодії в соціальному управлінні*. Необхідність проблемної орієнтації керуючого впливу суб'єкта управління зумовлена тим, що він спрямований на переведення об'єкта управління з одного стану, проблемного, до іншого, безпроблемного. Тому за допомогою керуючого впливу суб'єкт управління має вирішити наявну проблему через зміну взаємного становища індивідів і соціальних груп, як об'єкта управління. Отже, при здійсненні керуючого впливу, суб'єкт управління має не тільки враховувати специфіку становища кожного учасника спільної діяльності, а й узгоджуватися їхнє взаємне становище таким чином, щоб вони були один для одного об'єктами взаємного інтересу. Коротко кажучи, згідно з *принципом проблемної орієнтації* структура керуючого впливу суб'єкта на об'єкт управління має повною мірою відповідати структурі проблемних суперечностей особливих і загального інтересів індивідів і соціальних груп не тільки як учасників спільної діяльності, але й як об'єкта соціального управління.

Зазначимо, що різноманітність інтересів учасників спільної діяльності породжує й різноманітність проблемних суперечностей, різних за своєю силою і значущістю, які виникають між ними в процесі організаційної взаємодії в соціальному управлінні. А це, в свою чергу, висуває певні вимоги до суб'єктів управління щодо структурування керуючого впливу на об'єкт управління, які складають основу *принципу визначення головної ланки* в процесі їхньої організаційної взаємодії в системі соціального управління. Гострота таких проблемних суперечностей з приводу одних інтересів може бути значно більшою, ніж з приводу інших. Причому в кожен конкретний момент може існувати така суперечність, від розв'язання якої значною мірою залежить усунення багатьох інших суперечностей. Утворюється таким чином певний ланцюжок суперечностей, які зумовлюють одна одну і стрижнем яких є головна суперечність (головна ланка), що визначає стан інших суперечностей у цьому ланцюжку та відповідний цій головній суперечності стан відносини між учасниками спільної діяльності. Згідно з *принципом головної ланки* в структурі керуючого впливу (що справляє суб'єкт управління на об'єкт управління) має бути виділений основоположний компонент, який спрямований на усунення головної суперечності за допомогою зміни пов'язаних із цією суперечністю зв'язків між суб'єктом і об'єктом організаційної взаємодії в соціальному управлінні.

Наступним принципом, якого має дотримуватися суб'єкт управління при формуванні керуючого впливу на об'єкт управління, є *принцип співвідношення загального й особливого інтересів*, який лежить в основі ефективної організаційної взаємодії в соціальному управлінні. І хоча загальний інтерес є певною мірою сукупністю особливих інтересів людей, для кожного окремого учасника спільної діяльності ці інтереси не можуть бути тотожними. Загальний інтерес відображає взаємопов'язаний спосіб реалізації багатьох особливих інтересів індивідів і соціальних груп, оскільки він завжди є певним компромісом між ними. При цьому для окремого індивіда (або соціальної групи) є й інші, більш адекватні їхній специфіці способи реалізації особливого інтересу, і вони прагнуть насамперед скористатися ними в процесі організаційної взаємодії в соціальному управлінні. Крім того, загальний інтерес далеко не завжди безпосередньо відображає потреби всіх учасників спільної діяльності. Отже, загальний інтерес об'єкта управління реалізуються тим успішніше, чим більшою мірою це відбувається через реалізацію особливих інтересів індивідів і соціальних груп, що входять до його складу. Відповідно до *принципу співвідношення загального й особливого інтересів* первинним при реалізації загального інтересу є особливий інтерес, хоча необхідність керуючого впливу суб'єкта на об'єкт управління зумовлена,

як правило, загальним інтересом. Первинність особливого інтересу зумовлена тим, що досягнення загального інтересу є не що інше, як засіб реалізації особливого інтересу людей, але, з іншого боку, цей особливий інтерес є визначальним засобом реалізації й загального інтересу. Це, зокрема, вказує на те, що індивідуальні й групові інтереси людей виступають складовими процесу формування та відтворення організаційної взаємодії в соціальному управлінні.

Реалізація загального інтересу через особливий означає, таким чином, створення такої системи організаційних зв'язків (взаємодій) між учасниками спільної діяльності, коли особливий інтерес ніби-то вбудований у загальний інтерес, який є не тільки його об'єктом, а й засобом реалізації. У цьому контексті від рівня реалізації загального інтересу залежить рівень реалізації особливого інтересу людей (як керуючих суб'єктів і керованих об'єктів) в процесі їхньої взаємодії в системі соціального управління, оскільки будь-яка неналежна практика реалізації загального інтересу обертається шкодою для їхнього особливого інтересу.

Таким чином, при формуванні суб'єктом управління керуючого впливу на об'єкт управління (згідно з принципом реалізації загального інтересу через особливий інтерес) його головне завдання полягає в тому, щоб створити результативну модель організаційної взаємодії в системі соціального управління за якої реалізація загального інтересу відразу б забезпечувала реалізацію особливих інтересів індивідів і соціальних груп, як об'єкта управління. У цьому випадку мова йде про створення управлінською системою продуктивного механізму реалізації загальної мети суспільного розвитку, яка полягає в гармонізації загального та особливих інтересів індивідів і соціальних груп, які виступають як суб'єкти та об'єкти управління в суспільстві.

Висновки:

1. Аналіз організаційної взаємодії в соціальному управлінні дає можливість визначити ряд закономірних зв'язків, що пояснюють механізми формування організаційної взаємодії суб'єктів і об'єктів соціального управління з погляду реалізації їхніх особливих і загального інтересу в цілому. На об'єктно-суб'єктному рівні цей зв'язок виявляється між досягненням загальної мети суспільного розвитку і характером відповідності особливих інтересів суб'єкта і об'єкта управління.

2. Знання закономірного характеру відповідності інтересів суб'єкта управління інтересам об'єкта управління в системі соціального управління транзитного суспільства дає змогу виділити ряд принципів формування організаційної взаємодії в соціальному управлінні, зокрема, принципу виділення та принципу функціонального визначення суб'єктів управління, реалізація яких забезпечує представництво інтересів об'єкта управління в самому суб'єкті управління, а також соціальну залежність другого від першого в часовому вимірі.

3. Серед інших принципів формування ефективної організаційної взаємодії в соціальному управлінні можна визначити такі принципи як функціональної несуперечності, цілісності, системності й комплексності, що визначають вимоги до структури керуючого впливу суб'єкта на об'єкт управління, спрямованого на відтворення цілісності суспільної системи, що трансформується.

4. Що стосується таких принципів як адресності і проблемної орієнтації, то вони встановлюють спрямованість окремих елементів керуючого впливу суб'єкта управління відповідно до специфіки об'єкта управління і структури тих суперечностей, що виникають в останньому. Натомість ще один принцип – принцип реалізації загальних інтересів через задоволення їх особливих інтересів – характеризує взаємне становище людей в цьому процесі, що є не тільки закономірною основою побудови стійких механізмів організаційної взаємодії в соціальному управлінні, а й сприяє підвищенню ефективності функціонування й подальшого розвитку транзитивного суспільства в цілому.

Список використаної літератури

1. Управління людськими ресурсами: понятійно-термінологічний слов. / за ред. Г.В. Щокіна, О.В. Антонюка, М.Ф. Головатого. – К. : МАУП, 2006. – 496 с.
  2. Туленков М.В. Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні : моногр. / М.В. Туленков. – К. : Каравела, 2009. – 512 с.
  3. Мильнер Б.З. Теория организации / Б.З. Мильнер. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 266 с.
- Стаття надійшла до редакції 7.02.2012

Tulenkov M. V.

***FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF ORGANIZATIONAL INTERACTION IN
SOCIAL MANAGEMENT.***

This article offers a sociology-based principles of forming the organizational interaction of the subjects and the objects of social governance in the transitional society.

Key words: *principles of the organizational interaction in social governance, subject of social governance, object of social governance, mechanisms for the interaction of the subject and the object of social governance.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАТИЧКО ГАЛИНА ІВАНІВНА – кандидат наук з мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

БОНДАРЕНКО ІРИНА СЕРГІЇВНА - старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» м. Маріуполь; аспірант Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

БРАТЕРСЬКА-ДРОНЬ МАРИНА ТАРАСІВНА – доктор філософських наук, кандидат мистецтвознавства, професор Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого

ВЕЛІЄВА ОЛЕНА РУСТЕМІВНА - студентка ОКР «Магістр» спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» Маріупольського державного університету.

ВИТКАЛОВ ВОЛОДИМИР ГРИГОРОВИЧ – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри культурології Рівненського державного гуманітарного університету.

ВИТКАЛОВ СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв.

ВОСВОДІН ОЛЕКСІЙ ПЕТРОВИЧ – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії культури і культурології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

ГОЛОВКО ОЛЕКСАНДРА ВЛАДИСЛАВІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі.

ДЕМИДЕНКО ЯРОСЛАВА – студентка ОКР «Магістр» філософського факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка

КОДЬЄВА ОЛЕНА ПЕТРІВНА - доктор культурології, професор кафедри філософії та гуманітарних дисциплін Київського університету права НАН України

КУДЛАЙ В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ – аспірант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

МАТВІЙЧУК БОГДАНА – студентка ОКР «Магістр» філософського факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ – доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ОНІЩЕНКО ІРИНА ГРИГОРІВНА – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної економіки Національного університету харчових технологій.

ОРЄХОВА СВІТЛАНА ЄВГЕНІВНА - кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету .

ПЕТРОВА ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ПОПОВИЧ ОЛЕНА ВІКТОРІВНА – кандидат педагогічних наук, доцент, декан гуманітарного факультету ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» м. Маріуполь.

РУЧКА АНАТОЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України.

САБАДАШ ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА – доктор культурології, професор, завідувач кафедри італійської мови, літератури та культури Маріупольського державного університету.

СКОКОВА ЛЮДМИЛА ГЕОРГІЇВНА – кандидат соціологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту соціології НАН України.

СЛЮЩІНСЬКИЙ БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

ТУЛЕНКОВ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор, проректор Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, заслужений працівник освіти України.

ФЕДОРОВ Ю. В. – кандидат філософських наук, доцент Кримського університету культури, мистецтв і туризму.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам *ДСТУ 7152:2010* до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- *висновок* з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. *Публікація починається* з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком *Ключові слова:* (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- резюме англійською мовою (курсив).

Для публікацій іншими мовами резюме українською обов'язкове.

3. *Вимоги до оформлення тексту:*

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 6 до 12 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1, поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм;

- *перелік літературних джерел* розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Список використаної літератури* і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»;

- *щодо символів*. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- *посилання на літературу* в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті:

УДК 371.13(495)

Н. О. Постригач

**ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ ГРЕЦЬКОЇ СИСТЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ**

Процес реформування педагогічної освіти відбувається у європейських країнах різними темпами, має суттєві специфічні особливості. Однак, розробка єдиних стандартів якості педагогічної освіти, професійного розвитку та педагогічної діяльності є запорукою того, що система педагогічної освіти Греції рухається у напрямі все більшої відповідності діяльності вчителя актуальним потребам освітньої політики інших національних держав та Європейського регіону в цілому.

Ключові слова: .....

Текст статті .....

Список використаної літератури

1. ....

.....

2. ....

.....

Дата надходження до редакції

N. Postrygach

**MAIN ACHIEVEMENTS OF THE GREEK SYSTEM OF PEDAGOGICAL
EDUCATION IN THE CONTEXT OF MODERN EUROPEAN EDUCATIONAL
POLICY**

In the article the main achievements of Greek system of pedagogical education in the context of modern European educational policy are analyzed. The author underlines, that educational policy will be effective if it practices in schools every day and corresponds to the long-term requirements of its national educational system.

Книжкова полиця

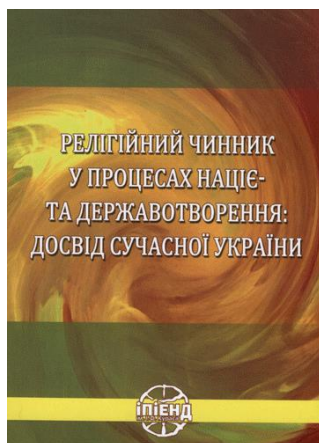
Негус К. Креативность. Коммуникация и культурные ценности / К. Негус, М. Пикеринг. – Х. : Гуманитарный центр, 2011. – 300 с. – ISBN 978-966-8324-72-7

Авторы книги предложили новый способ интерпретации творчества как неотъемлемой части коммуникации. Рассматривают творчество как радикальный способ переосмысления ключевых концептов в изучении культуры, инноваций, традиции и опыта.

Кошечая И.П. Профессиональная этика и психология общения : учеб. пособ. / И.П. Кошечая, А.А. Канке – М. : Форум: ИНФРА, 2011. – 304 с. – (Профессиональное образование) – ISBN 978-5-8199-0374-2 («Форум») ISBN 978-5-16-003441-6 (Инфра-М)

В работе отражены принципы и нормы этики и культуры деловых отношений в системе государственного управления. Раскрыта этическая проблемная область, изложена правовая и этическая регламентация служебного поведения, рассмотрены психологические аспекты общения, современные технологии деловых коммуникаций, этические основы межличностных отношений. Учебное пособие предназначено для студентов и обеспечивает системное, комплексное рассмотрение характера отношений общества и государства, гражданина в этической сфере

Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України : моногр. / В. Войналович, В. Єленський, М. Киришко та ін. – К. : ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 272 с.- ISBN 978-966-02-6511-0

У монографії проаналізовано можливості та обмеження залучення релігійного чинника до процесів формування української політичної нації, громадянського суспільства, демократичної і функціональної держави. Особлива увага звертається на використання релігійного чинника у суспільно-політичних процесах. Піддається аналізу потенціал етноконфесійних спільнот України до інтеграції в український соціум та формування українських громадянсько-політичних лояльностей, особливості суспільно- релігійних відносин.